

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ МЭРИНИҢ КЫЙГЫРЫ

Хүндүлүг кызылчылар, квар-
ралар ээлери болгаш хөлез-
кичилери!

Кижиниң амыдыралына газ
ылгаш суг дээр, кадыкшыл, эки
ыл болгаш найыралдыг өг-бүлө
акшас аас-кежиктиг амыдыралдың
дизини дээрзин билер силер. Оон
амындан чуртталга-коммунал
ыл-агынын кичээнгеиниң төвүндө
дуп турар бис. Тываның Чазааның
кимчезиниң болгаш федералдыг
түтүн дузазынын ачызында бус-
кеткен болгаш ондактыг апар-
бажыңнардан улусту көжүр-
нин, чер шимчээшкенинге ту-
штуг болурунун, хөй кварти-
лыг бажыңнарның капитал
ителгезиниң программаларын
үседип турар бис. Ол херекке
орайнын, республиканың болгаш
федералдыг бюджеттин акша-
реңгизин ажылгап турар бис.
Идиг турбуже, энергетиктерниң
ылгаш коммунал ажылдакчы-
рының турум ажылдаарына улуг
кимче болза, чедиртинген ачы-
за дээш силерниң кирип турар
девириңер болур, эргим

кызылчылар.

Коммунал ачы-дуза дээш
хоорайжыларның өрези аажок
улуг дээрзин хомудал-биле дем-
деглээр апаар. Кирбээн ол акша
дээр котелдарны, чылыдылга
четкилерин, коммунал техниканы
чогуур үезин септевээни, кышкы
үеде тыптып кээп болур халаптар-
ның айылы-дыр. Ол ышкаш
энергетиктерге болгаш сантехник-
терге, мастерлерге болгаш ку-

думчу аштакчыларына чедир
төлевээн шалың дээрзин утпас
херек, а ол кижилер азыраар ажы-
төлдүг болгай. Оларның шалыңын
күрүне, мэрия төлевес, ону чондан
кирген акшадан төлээрин сагын-
дыраалы.

Бажыңче кирип турар чылыг,
чырык, суг, үе-шааның септелгези
болгаш бажыңнар чанының арыг-
силини дээр келе, эт, идик-хеп,
амыдырал техниказы дээр ышкаш
бараан-дыр. Ол дээр кижилер-
ниң күш-ажылы, материалдыг
болгаш саң-хөө чарыгдалы болур.
Чүгле эт болгаш сүт дээш акшаны
туда төлээр болза, бо ачы-дузаны
алган соонда төлээр болгай.

Ам чай төнүп тур, одалга се-
зонун эгелээр үе келген, бо ажил-
ды күүседиринге дериг-херек-
селдерни, четкилерни септээр,
бажыңнарның подъездилерин
чылыглар болгай. Ол ышкаш
хоорайның чаагайжыдылгасын
хүннүң чорудар апаар. Хар чаап-
канда, квартираларга болгаш
подъездилерге соок апарганда,
кудумчуларга бок-күзүрүм дола

бергенде ам кээп бот-боттарын
чемелешкен ажыы бар бе?

Хоорайжыларның дыка хөйү
ачы-дуза дээш төлевирни чогуур
үезинде кирип турарын демдегле-
вес арга чок. А чамдык кижилер
олче кичээнге салбас, азы оочур-
га турарындан түвексинер хире,
ынчангаш, өре улгадып турар. Тө-
левирлер хүлээп алыр черлерниң
санын көвүдөдип турар, ол ышкаш
Интернет, терминалдар база ажыл-
лап болгай. Эң кол арга — ажылдап
турар чериңерниң бухгалтериязын
дамчыштыр шилчидери. Акша-
хөреңгизи чедишлес кижилерге
субсидиялар база көрүп каан,
оларны алыры нарын эвес, Кызыл-
дың мэриязының социал политика
департаментиниң специалистери
дузалаарлар.

Чыл-чылы-биле коммунал ал-
банның болгаш оон ажылдакчыла-
рының күсели-биле чурттап турар
өөдежоттар ындыг хөй эвес. Бир
ай эрткенде Россияга ачы-дузаны
санаарының болгаш төлээриниң
чаа чуруму хүлээп алдынар, ынчан
төлевес кожжаларының орнунга

чанында кожжалары төлээр апаар.
Өрелиг кижилер-биле чугаалажып
көрүңер. Суд приставтарын чалаа-
ры, энергиязын болгаш суун өжү-
рери — күзенчиг эвес үүлө-дир.

Чогуур үезинде төлевир кылы-
рын хоорайжылардан негеп тура,
үлегер көргүспеске таарышпас.
Мэрияның болгаш департаменти-
лерниң ажылдакчыларында өрелиг
кижи чок. Хоорайның бүдүрүлгө-
лериниң болгаш албан черлериниң
удуртукчулары боттарының ажил-
дакчылары-биле ажык чугааны
кылган соонда, өре саны кызы-
рылган. Ындыг үлегерни эдерерин
республиканың болгаш федерал-
дыг организацияларның удуртук-
чуларындан дилеп тур бис.

Бо кыйгырыгны кичээнгейге ап,
чоокку үеде, август айда-ла, бар
өренерни үзе төлөп көрүңер, эргим
кызылчылар! Төлевир кылбас
чоруктан шупту, бир денге, ушту-
нар ужурлуг бис. Силерниң ээ-
харыскалгалыг чоруунарга, көргү-
зүп келген деткимченерге идеген,
бо кыйгырыгны үндүрдүм.

Владислав ХОВАЛЫГ,
Кызыл хоорайның мэри.

Хүннүң медээлери

ВЛАДИМИР ПУТИН КАМГАЛААРЫН АЙЫТКАН

Тываже демир-орук тудуун
боттандырып турар үеде
культураның болгаш төөгүнүн
материалдарын бүрүнү-биле
камгалап арттырарын Россия-
ның Президентизи Владимир
Путин айыткан.

"Улуг хемчээлдиг тудуг ажы-
н боттандырып эгелээр бетинде
ваның бойдузу бүрүнү-биле
мгалаттынар, ында төөгүнүн
ылгаш культураның бар материал-
дары когаравас деп шинчилекчилер
дыткаар ужурлуг" — деп, Орус-
географтыг иинтилелиниң Хай-
рал чөвүлелиниң үнүшкүнүг
ралынга Владимир Путин
деглээн. Ол ажылга чурттуң
рык бүгү девискээрлеринден эки
ачылар киржиң турар дээрзин
езидент демдеглээн.

Август 6-да Россия күрүнезиниң
штыцы бодунун удуртуп турары
йгаарал чөвүлелиниң хуралын
релиада Балаам ортулукка
ылдырган. Аңаа киришкеннер
12 чылдың онзагай төлевилел-
риниң дугайында отчетту кири-
нер. Благыңа "Кызыл-Кура-
но" аразының демир-орунуң
дуунун, археология-география
спедициязының ажылының,
мир-орук тудуунун зонасында
ар төөгү-культура салгалының
ектилериниң дугайында аңаа
чыштырганнар.

Ол бүгүнүн түңнели-биле Вла-
мир Путин ындыг айтышкынны
рген.

КЫЗЫГААРЖЫЛАР НЕМЕШКЕН

2012 чылда шериг ин-
ституттарын дооскаш, Рос-
сияның Айыыл чок чоруктун
федералдыг албанының Ты-
ва Республика талазы-биле
кызыгаар эргелелинге шериг

албанын уламчылаары-биле
келген доозукчу офицерлер-
биле ужуражылга болган.

Аныак офицерлерге байыр
чедирип тура, кызыгаар эргелели-
ниң начальниги, полковник Евгений
Труханов кезектиң төөгүзүн, кы-
зыгааржыларның хүн бүрүдеги
амыдыралын, Россия-Моол кызы-
гаарының Тыва участогунун онза-
гай талаларын оларга таныш-
тырган.

Чаа келген кызыгааржыларга
Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчызы
Михаил Козлов байыр чедирген
болгаш олар Россияның кайгам-
чык булуңунга албан эртирип
келгенин демдеглээн. Оон кайгам-
чык талазы чүл дээр Тываның
Моол-биле кожа турар болганын-
дан төөгүзү онзагай, агаар-
бойдузу бир янзы, сайзыралының
перспективалары улуг дээрзин
лейтенантыларга таныштырган.

Тус черниң байдалдарына
дарый чаңчыгып алырын, эки
албан-хүлээлгени Михаил Козлов
Тываның Чазааның мурундан кү-
зээн. Шеригниң дээди өөредилге
черин дооскаш келгеннерге эки
күзээшкениннерни федералдыг
инспектор Александр Попов
чедирген.

ЧЫЛ ТӨНЧҮЗҮНГЕ ЧЕДИР 556 КИЖИ КӨЖЕР

Бустур четкен бажыңнар-
дан хамаатыларны көжүрер
талазы-биле регион програм-
мазының күсели-биле тут-
тунган чаа бажыңнардан 127
өг-бүлө, азы 556 кижиквар-
тира алыр.

Программаның 2011-2012 чыл-
дарда көрдүнгөн кезээн күүседип
доозуп турарының дугайында
медээлерни республиканың Тудуг
ямызы ТР-ниң Чазаанга кириген.
Оон дыңнатканын езугаар алырга,
август-декабрь айларда тудуг-
жулар 4 хөй квартиралыг бажың-
нарны тудуп доозарлар, оларның

ийизин Кызыл хоорайга, Бай-Хаак
суурга болгаш Чадаана хоорайга
1-1 бажыңнарны тудар.

2008-2010 чылдарда федерал-
дыг тускай сорулгалыг програм-
маның күүселдезиниң ачызында
200 ажыг өг-бүлө чуртталга байда-
лын экижиткен. Ындыг турбуже
бустур четкен, озалдыг бажыңна-
рының саны ам-даа хөй болуп арт-
тышаан.

ЧЕР ШИМЧЭЭШКИНИНДЕН КОГАРААННАРГА ДУЗА

2012 чылдың февраль 26-
да Тывага болган чер шим-
чээшкениниң түңнелинде
когараан, материалдыг дуза-
ламчы алыр кижилерниң
даңзызын бадылаан.

Тыва Республиканың Чазаа
"2012 чылдың февраль 26-да Тыва
Республиканың девискээринге
болган чер шимчээшкениннериниң
уржуктарын чайладыры-биле
Россия Федерациязының Чазааның
курлавыр фондузундан Тыва
Республиканың Чазаанга тускай-
лаан акша-хөреңгени чарыгдары-
ның дугайында" № 441 доктаалды
хүлээп алган. Ында чаңгыс удааның
материалдыг дузазын болгаш онза
чугула өнчү-хөреңгизин чидиргени-
биле холбаштыр саң-хөө детким-
чезин алырларның даңзызын
бадылаан.

Республиканың Саң-хөө ямы-
зының дыңнатканы-биле алырга,
чаңгыс удааның материалдыг дуза-
зын Тываның 13543 чурттакчызы
алыр. Оон аңгыда 6253 кижиге
өнчүзүн чидиргени дээш саң-хөө
деткимчезин көргүзөр. Чаңгыс
удааның материалдыг дузазын
Бай-Тайганың, Чөөн-Хемчиктин,
Каа-Хемнин, Кызылдын, Өвүрүнүн,
Бии-Хемнин, Сүт-Хөлдүн, Тес-
Хемнин, Тожунун, Улуг-Хемнин,
Чеди-Хөлдүн, Эрзинниң болгаш
Кызыл хоорайның чурттакчылары
алырлар.

Федералдыг дуза алырларның

даңзызынга чер шимчээшкени эң
хөй болган Каа-Хем кожуунун
барык бүгү сумуларының чуртта-
кчылары кирген. Ол ышкаш Бии-
Хем болгаш Таңды районнарның
когараан өг-бүлелери база кирген.

СТАНЦИЯЛАРНЫ КАТАП ТУРГУЗАР

Совет үеде колхозтарга
ажылгап турган машина-
трактор станцияларын катап
тургузары үениң негелдези
апарган деп болур.

2011 чылда көдээ ажыл-агый
бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезинге
чедишкениннери дээш Тыва Респу-
бликаның Чазаандан шаңнал акша-
зынга алган акшазының хөй кезин
МТС-ти тургузарына база оон
парыгын тургузарына ажылгаар
деп шийтирени Бай-Тайга кожуун
чагыргазы шийтирилээн.

Бай-Тайга кожуунун чагырга
даргазының хүлээлгезин күүседип
турар С.С.-Б. Монгуштуң чугаа-
зы-биле алырга, ам кожуунун фер-
мерлери аар өртектиг техника
садарынче акша-төгериин чарыг-
давайн, хереглээн техниказын
МТС-тен хөлезилеп алыр арга
тургустунган. Ол-ла шаңнал
акшазы-биле аржаан суун кудар
дериг-херекселди база садып
алгаш, немелде ажылчын
олуттарны тургузар. Эрткен чылын
шаңналга алган акшазы-биле бай-
тайгажылар чаа стадионну тудуп
алганы — өскелерге үлегер-чижек.

Байырлалдың маадырлары,
малчыннар, боттарының белең
эвес ажыл-ижиниң беримчезинге
күрүне кандыг үнелелди берип
турарын билген турар ужурлуг.
Көдээниң чурттакчыларының
амыдырал-чуртталгазын экижиде-
ринче угланган ындыг деткимчени
бээр дугайында эгелээшкенин беш
чыл бурунгаар Ш. Кара-оол
эглээн. Ол шаңнал акшаларны
хөглээшкениче эвес, а боттук,
ажыктыг чүүлдерни кылып алы-

рынче: оруктарны, социал-куль-
тура албан черлерин септеп-се-
лиринче, техника садып алырынче
углаар.

ТЫВАГА ТУРАСКААТКАН АКША

Россияның Ажаалга бан-
кызының Кызылда салбыры
Тывага тураскааткан үнелиг
металлдан демир акшаны
хүлээп алган.

1,5 муң кезек "тыва" демир
акшаны 925 шынарлыг арыг мөң-
гүндөн кылган, новозеланд доллар
үнелиг, шуткаанының шынары —
пруф дээрзин Ажаалга банкызы-
ның Тывада салбырының башка-
рыкчызы Валентина Ооржак
дыңнаткан.

Демир акшаның дизайнын рес-
публиканың Чазаа-биле дугуржуп,
шуткаан. Ында бурунгу Тываның
им-демдээ — төгериктей чыдып
алган пантераны көргүскен. Ындыг
хүлөр каасталганы делегейде
сурагжаан Хааннар шынаазына
базырыктар казып тургаш тыпкан.
Эртеменнерниң тургусканы-биле
ону бистиң эрага чедир IX-VIII чүс
чылдарда кылган. Археологтарның
ол үнелиг тывыжы скифтер аймаа-
ның тывылган чериниң болгаш оон
үезинге хамаарышкан төөгүнү
өскерткен.

Чаа акшада бурунгу им-демдек
республиканың культуразын бол-
гаш езу-чаңчылдарын көргүзүп
турар. Специалисттерниң-биле
төгериңкей чыдып алган пантера
хааннарның тамчыктын, бодунга
бүзүрелин болгаш күчү-күжүн
херечилеп турар. Пантераны ал-
дындан кылган болгаш орус, тыва
дылдарда "Алдын Тыва" деп
бижээн.

Скиф үезиниң пантеразы чу-
руттунган каасталганы кадагалап
турар Тываның Национал музейин-
ге бир монетаны шыгжап, чонга
көргүзери-биле белек кылдыр
Ажаалга банкызы тывыскаан.

ААЛЧЫЛАРЫ ҮЗҮЛБЕС ТЫВА ЧЕРИМ

Тыва черивис бойдус-чурумалы-биле каас, байлак болурун аңгыда, кыш, чай чок ырак-чооктан сурагланчип чедип келир аалчылары-биле база бай. Ылаңгыя чайгы үеде найысылалдың кудумчуларынга даштыкы чурттуң аалчыларынга кижиле бо-ла таваржып, олар-биле удаа-дараа каржып эртер. Ол ышкаш бо чайын Тывавыска даштыкы күрүнелерден келген аалчыларның саны хөй болган. Оларның бирээзи АКШ-тың Нью-Йорктан аныяк шүлүкчү, Американың четчип оран чогаалчызы Мелоди Никсон эртем ажылын бижири-биле Тывада каш хонук дургузунда чедип келген.

Бис, Мелоди-биле согур душ бооп дужуп келген-даа бол, ооң чазык-чаагай арын-шырайы улам-на чоок чугаалажырынча ала чайгаар сорунзалаптар күштүг болду. Ооң аян-чоруунуң бир онзагай талазы дээр-ле, анаа-ла Тываның арыг агаарына, тайгатаңдызынга дыштанып алыр дээш эвес, харын-даа чуртувустуң дугайында эртем ажылын бижири мурнунда салдыгын сорулгазын бедии-биле үнелеп, сонуургаан ужурум ол. Шынал-ла, сонуурга-вастың аргазы чок, чүге дээр-ге чуртувустуң делегей кырынга ады-сураа алгыыр-ла болза, бис, каш санныг тыва чонунуң ады-сураа оон-биле чергелештир алгып, чоннар ортузунга эл-найралды быжылгаарына болгаш олар-биле аралажып чугаалажырының база бир чепсээ ажыттынар дизе, маргыш чок. Мелоди-биле каш-ла минута дургузунда чугаалажып, таныжып алгаш, Тываның аас чогаал болгаш культуразының төвүнге чедип, тыва национал чөмөрлүг кафеге олуруп, шайладывыс. Аалчының сагыш-сеткилинге бүгү-ле чүүлдер аянажып турары оон хөглүг шырайында, тыва чонга бүзүрели карактарындан-на көстүп турду.

Коллегам Чингис-биле Мелоди-ге тыва чөмөрлүг шилип алырынга дузалажып, тайылбырлап бээривиске, ол хойтпакты, чөмөр-каан хойнуң кара мүнүн болгаш хуужуурну шилип алды. Хойтпакты ижип өөрөнгөн улустуң безин ишти-баары дүвүрөп келирин билер болгаш, оон кайы хире күштүүн, "айылдыын" тайылбырлап бээривиске, ол бичии-даа сезимейн, харын-даа улуг сонуургал-биле

шай орнунга ижери-биле чагыдып алды. Мелоди ол бүгү чөмөрнү амзааш, тускай амдангы-дыр деп бадыткады. Бодум хуумда хойтпакты ажырганыр боор деп бодаан мен, ыңдыг эвес харын-даа чаагай-зынар кижиле болду. Үжүлээ шайлап ора, аравыста элээн-не хөйну чугаалажып олур бис. Мелоди боду орус дылда арай чевен-даа бол, черле дыл талазында өөрөнгө турар болгаш ыңдыг бе, бир-ле ылгавыр демдектер дузазы-биле чугаазын чедимчелиг тайылбырлап шыдаптар, шыдаар кыс болду. Ыңчалза-даа бистиң чугаалажырывыска Чингистин дузазы дыка ажыктыг болганын, кайы-быс-даа өөрүп ордурду. Чингис баштак аян-биле хөөрээр-ге, Мелодиниң улам-на хей-аады көдүрлүп, чугаа аразында баштактанып-даа олурду.

Ол бодун мынчаар таныштырды: "Мен Новая Зеландияның көдээ суурунга төрүттүнгөн мен, ыңчалза-даа амгы үеде Америка-ның Нью-Йоркта Ривер Сей Драйв деп соңгу-барыын Манхеттенниң районунда чурттап, ында Колумбияның университединде филология салбырының делегей чергелиг чогаал талазында өөрөнгө турар мен" — деп, биске бодун сонуургатты. Оон даштыкы хевирин болгаш алдынып чоруур кижиле көргөш, 23-25 хар иштинде деп болур, ыңчалза-даа ол бодунуң харын чажырбайн, шала эпчок-сунуп, улгады берген кижиле дийин мен деп баштактанмышаан, 30 деп

айтып берди. Биске эң-не солун чүүл канчал Тываны шилип ап, ыңдыг ырак черден кара чааскаан кортпайн чедип келгенин айтырарывыска ол мынчаар харылады: "Мен Тываның дугайында бижээн номнарны номчуп, Интернет четки-зинден база элээн хөйну билип ап келдим. Университетти доозар үем чоокшулаан, эртем ажылын кылыр үем чедип келген. Эртем ажылын бижириңге белеткенип, Россия-ның элээн хөй чурттарына база бардым, харын-даа өске күрүнелерге четкеш келдим. Бо узун аян-чоруумга хамаарыштыр эң-не ылгавырлыг болгаш культуразы бедик чуртту Тыва деп бүзүрелдиг адап болур-дур мен. Чүге дизе, силерниң эрткен үенерде ада-өгбелериңер эри-шаажыга онаажып, репрессияга таваржып чораан деп эки билер мен. Ыңчалза-даа силер оон уржуунга алыспайн, ам бо хүнге дээр культураны чидирбейн, ол бүгүн бүрүнү-биле камгалап, кадагалап чорууңар дээр-ле силерниң эң-не күштүг чорууңар, чер-чуртуңарга, төрөөн нацияңарга хүндүткелерни өске күрүнелерге чижек кылдыр бадыткап турарыңар-дыр. Чаңгыс хонук-туң дургузунда дыка хөйну эскердим, көрдүм, билдим. Бирээде, Тывага келген аалчы бүрүзү ону чугаалаар деп бодап тур мен,

бойдузуңар дыка чараш-тыр. Абакандан кел чораш, бедик Саян сынын ажып ора, төрөөн черим Новая Зеландия карактарымынга чуруттунуп, чашкы үем сактып чордум. Ол-ла аңаа онзагайлап эскергеним бир чүүл, бедик сынын кырында киискип турар янзы-бүрү өңнерлиг дилиндек пөстөр баглан черлерниң хөйүн көрдүм. Ону силерниң үндезин шажын-чүдүлгөңер деп билгеним шын болду. Ол дээр-ге чаламалар аскан арттар сыны-дыр деп маңа мени уткуп алган Новосибирск хоорайда өөрөнгө турар эштерим Али Күжүгет биле Алла Казак тайылбырлап бердилер. Чаламаларны болгаш бурганнар саадаан субурганнарны көргөш, тывалар чүдүлгөңерге аажок хүндүткелдиг, ыңак чон деп чүвени хары кижиле, мен безин билип каары кайгамчыктыр. Кызылга келген хүнүмнүң эртенінде хоорайның төвүнге чораш арыг-силиин магададым. Оон аңгыда Улуг-Хемниң эриинге агаарлап, хемниң сериин чалгыларынга серииттенип чораш, база-ла чүдүлгелиг черлерни чаңгыс эвес удаа көрдүм. Онза чараш төөгүлүг черлер эңмежок чорду, Азияның төвүн сиңилбээн тураскаалды ийи караам-биле ол хүн көрдүм. Силерге бо чаңчыл салгал дамчааны чадавас, ханы-нардан хүндүлээчел чон-дур силер. Элээн хөй чурттарга чедип чораш-нымны чугааладым. Оларга хамаарыштыр шынын айтыр чүве болза, чеже-даа сайзыралы бедик болза, сагыш-сеткил, аажы-чаң, үндезин культура, чүдүлгө талазы-биле черле Тывага кайы-даа чурт четпес-тир. Силерниң бир улуг эртинер төрөөн дылыңарда кижиле бүрүзү арыг чугааланып билири чуртуңарны, ада-өгбелериңерни үнелээн демдек деп өрү көөр-дүр мен. База бир эскерген чүүлүм улуг-бичии чон ортузунда орус дылга чугааланыры бедик дең-неде дээрзин эскердим. Ол база сайзыраңгай чоруктуң салдары-дыр деп бодап тур мен. Бодумнуң орус дылга чугааланырым арай-ла чевен болгаш англи дылды аразында холуп тур мен, ыңчалза-даа силерниң ону сиңгээди алырыңар дыка эки-дир. Ол дээш бодум хуумда өөрүп тур мен" — деп каттырымзал калды. Улаштыр: "Тыва хөгжүмнү аажок дыңнаксап тур мен, хөгжүм херекселинге ойнал орда көргөн болза" — деп ол изиг күзелин чажырбады. Чайгы үе болгаш бүгү чүве септел-

геде, артистер хама-ажылдакчыларның шөлээде болганын, бо удаа хөгжүмге о-профессионал артистеринде чок болдула-даа тыва аас чогаал те-каадында тыва ырынын турарын дыңнап каац-бердивис. Артистер чо-фонограмманы кылы-аранжировщик бар. А-келген сорулгазын ол-лап бээривиске, аң-Шолбан дээр аныяк ос-тыг игилдин үделгези хөгжүмнү Мелоди-ге о-Мелодиниң бир күзели (

Бо-ла төпке ол ты-чылдар-биле, ус-шевер-угулзалаан каасталгала-идик-хеп, мөгелерни с-белектер болгаш чүүлдер-биле чоок-оларны холу-биле туду-көрдү-даа. Бистиң ужурашкан эртенінде ол эжи-би-Ээрен хамнар нийти-лел Тывада ады-сураа бил-Допчун-оол Төлюшови-га кирип, кежик-чолду-бүгү-ле чүүлдерге чед-оруун ажыттырып, езу-дырткан. Тыва хамнар-үезинде ажыглар, рекселдери, кедер иди-ганыр алгыш-ырылары (бижип эгелээри эртем-бир улуг адыры б-чугаажок. Оон аңгыда ол чедип, хөлдүн эм мал-чагынып, чаңгыс-даа-мага хандыр бойду-каазыгын дыштанып алы-болганын аажок-ла ол-Мелоди Никсон үш-ле-дургузунда Тыва-биле ч-жып, элээн хөйну ка-көрүп алганындан эрте-бижириңге аңаа шаптар-турбас дээрзин боду ба-Ол чуртунга келгеш, хос-де ажылдап ап турары-Zealand Listener" деп-Тываның дугайында көр-ген бүгү чүүлүн чырыда-чугаалады. Келир үе-дүлөзи-биле база катап-аалдап келирин аазааш-биле менди-чаагай байы-аян-чоруун уламчыла-Моолче айттаныпты.

Белекмаа ОС

Чингис СААЯНЫҢ т-ган чуруу.

Республика Хүнүңе уткуштур

АЛДАР-АТТЫГ ТӨРЭЭН СУУРУМ — КОЧЕТОВ

1921 чылдың августа Кочетов суурга 9 кожуун-нуң төлээлери Тыва Арат Республиканы үндезилеп тургусканы бүгүдеге билдингир болгай. Мен бодум 1930 чылдарның эгезинде Кочетов суурга төрүт-түнгөн болгаш, ол суурнуң дугайында билер чүүлдеримни номчукчуларга таныштырар бодап ор-мен. Моон мурнунда Кочетов суурнуң дугайында дыка хөй материалдар солун арнынга үнгөн чүве, мен оларны катаптавайн, демдеглеттим-мен чүүлдерни биждим.

Баштай суур Элегес хемниң Манчы деп тург хаяның мурнуу-чөөн талазында 2 метр хире эрик баткан, оон чоогунга 1 километр хире черге орус тараачын Атаманов ийи-үш бажыңнарлыг (бичии казанактар) сууржугаш тур-гускан, ону тывалар Атаманов суу-ру азы Манчы суур деп-даа адап турган. А чогуш шын ады Суг-Бажы, чүге дээр-ге улуг-биче Шан-

ганнар колдуунда аңаа келгеш чиде бээр, чер адаа-биле Элегес хемче агып кире бээр. Мурнуу талазында дөңмеликтиг, кара суг-луг чиндичейнип чыдар, дүвү ханы чер. Ону тывалар-биле сүмөлеш-кеш, суурнуң амгы турар черинче көжүргөш, Атаманов суур деп адап турган. Россияга революция тиилээн соонда, Сибирьге Кол-чактың аркан аг-шериниң бир

отряды Тываны азы Суг-Бажын таварып, Моолче кирер планныг турда, кызыл шеригниң партизан-нары командири Кочетовка баш-таткан отряд суурнуң соңгу тала-зында Эл-Арыг деп доңмас суглуг черге чылча шаптырган. Ол отряд-ка Оюн Билчири-оол дээн ышкаш элээн каш тыва эки турачылар база киришкен дээр чораан.

Суур орус, тыва, хакас дээш, өске-даа нациялардан тургус-тунган. 1946-1947 чылдарда колхоз тургустунуп турар үеде Көк-Булуң сумузуна кезек тывалар Межегей-нин девискээри болур Кужур-Булуң-Бажы, Элегес хемниң уну, амгы Элегес-Аксы чоок-кавының арааттары каттышкаш, Суг-Бажы сумузу (Кочетов) болган. Кочетов суурнуң бодунга 2 колхоз турган: бирээзи Молотов колхозу (дарга-зы Никитин), ында колдуунда орус чон хаара туттунган. Бир колхозу Сталин аттыг, ында үстүнде адаа-ным сумунуң арааттары каттышкан,

даргазы мээң ачам Данзын-оол турган. Бо колхоз дораан Кочетов суурга келбээн, Шанган сүт-ба-раан фермазы турган черге, оон Улуг-Шанган белдири тайга чоо-гунга турган, аңаа школа, чуртталга бажыңнарын туткан. Оон көжүп баткаш, амгы Кочетов суурга кээп, Жданов аттыг колхоз-биле каттышкаш, сөөлүнде "Комму-низмниң херели" совхоз апарганы ол. Шангандан көжүргөн школада ам республикада ат-сураглыг музей турары ол.

Алдар-аттыг Кочетов суурнуң, оон чонунун ачызында, аңаа шко-ланы дооскаш, комбайнер, тракто-ристеп, комсомол, партия-совет ажылдарына барык 62 чыл дур-гузунда улус ажыл-агыйының ян-зы-бүрү адырларына ажылдааш, ийи орденни, хөй санныг медаль-дарны шаңналга алдым. 3 катап Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң, 12 катап көдээ, хоорай, район со-веттериниң депутадынга сонгут-

туруп ажылдааным дээ-мээң төрөөн суурум Коч-оон чонунуң ачызы-дыр-рагыг суурум мээң сагы-лимге мөңгөде чырык булу-артар.

Төрөөн суурумнуң ат-а-кижилери хөй. Оларның а-Ада-чурттуң Улуг дайынын-жикчизи, эки турачы С-Чассыгбаевич Оюн, Рес-Орденниң эдилекчизи (Биче-оолович Куулар, Та-жуун чагыргазының дарга-гей Чорбаевич Ондар өскелерни-даа адап болур-Чоргааранчыг байырл-республика Хүнү-биле бүгү-чер-чурттугларымга байырымны чедирип ор-ме-чуртувус улам сайзыразын-бурунгаар чүткүлдүг аж-чурттаарын күзедим.

Дадар-оол ДАНЗЫН Улуг-Хем кожуун чагы-рын хөй-ниити органи-зының чөвүлелиниң уду-чузу, Тыва Республи-алдарлыг ажылдакчызы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ — ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының ай санының акша шаңналының хемчээлиниң дугайында

2006 чылдың июль 6-да "Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң акша-шалыңының болгаш аңгал акшазының дугайында" №1889 х-1 хоойлузунуң 8 чүүлүгү дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының ай санының акша шаңналының хемчээлин аңгы-аңгы кылдыр дараазында хемчээлдерге доктаадып тургузар:

а) хамааты албанның дээди бөлүүнүң албан-дужаалдарының талазы-биле — ол албан-дужаалга дүүштүр акша-шалыңының 2 хемчээлин;

б) хамааты албанның кол бөлүүнүң албан-дужаалдарының талазы-биле — ол албан-дужаалга дүүштүр акша-шалыңының 8 хемчээлин;

в) хамааты албанның башкарыкчы бөлүүнүң албан-дужаалдарының талазы-биле — ол албан-дужаалга дүүштүр акша-шалыңының 1,5 хемчээлин;

г) хамааты албанның улуг бөлүүнүң албан-дужаалдарының талазы-биле — ол албан-дужаалга дүүштүр акша-шалыңының 2 хемчээлин;

д) хамааты албанның биче бөлүүнүң албан-дужаалдарының талазы-биле — ол албан-дужаалга дүүштүр акша-шалыңының 3 хемчээлин.

2. Бо Чарлыкты күүседире-биле холбаш-чарыгдалдарны Тыва Республиканың

республика бюджетинде Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарын ол чылда хандыры-биле көрдүнген акша-хөреңгиниң күсели-биле боттандыраар.

3. Күжүн чидирген деп санаары болза: — 2006 чылдың август 4-те "Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының ай санының акша шаңналының хемчээлиниң дугайында" Тыва Республиканың Чазаның Даргазының №116 Чарлыгын;

— 2006 чылдың август 30-де "Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының ай санының акша-шалыңының хемчээлиниң дугайында" Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлыгына өскерилгелер болгаш немелдер кириериниң дугайында" Тыва Республиканың Чазаның Даргазының №130 Чарлыгын;

— 2009 чылдың ноябрь 10-да "Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының ай санының акша шаңналының хемчээлиниң дугайында" Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлыгының 1 пунктузунга өскерилгелер кириериниң дугайында" Тыва Республиканың Чазаның Даргазының №255 Чарлыгын.

4. Бо Чарлык 2012 чылдың апрель 1-ден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2012 чылдың май 2
№138

Тыва Республиканың күрүнениң албан-дужаалдарын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннериниң орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни кириериниң болгаш ол медээлерни ниити-россияның база республиканың массалыг информация чепсектеринге парлаар кылдыр бээриниң чурумун бадылаарының дугайында

Тыва Республиканың күрүне органнарының ажил-чорудулгазының информастыг чарлык-чоруун хандыраар сорулга-биле доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың күрүнениң албан-дужаалдарын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннериниң орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни кириериниң дугайында медээлерни

кириериниң болгаш ол медээлерни ниити-россияның база республиканың массалыг информация чепсектеринге парлаар кылдыр бээриниң чурумун бадылаар.

2. Бо Чарлык ону албан-езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2012 чылдың май 2
№137

Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының 2012 чылдың май 2-де №137 Чарлыгы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың күрүнениң албан-дужаалдарын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннериниң орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни кириериниң болгаш ол медээлерни ниити-россияның база республиканың массалыг информация чепсектеринге парлаар кылдыр бээриниң чуруму

1. Бо чурумну 2009 чылдың май 8-те Россия Федерациязының Президентиниң Россия Федерациязының күрүнениң албан-дужаалдарын болгаш Россия Федерациязының күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң, дералдыг күрүне албан-хаакчыттарының болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннериниң орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни кириериниң болгаш ол медээлерни дералдыг күрүне органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне органнарының албан-езузуң сайтыла-на база ниити-россияның массалыг информация чепсектеринге парлаар кылдыр кириериниң чурумунуң дугайында" №561 Чарлыгында чүүлдерни барымдаалап ажилдап турган.

2. Бо чурум Тыва Республиканың Чазаның

Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппаратының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелелиниң, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының кадр албаннарының, Тыва Республиканың күрүне органнарының (моон соңгаар — Тыва Республиканың күрүне органнары дээр) Тыва Республиканың күрүнениң албан-дужаалдарын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң болгаш оларның өңчү-хөреңгизиниң болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни (моон соңгаар-орулгалар дугайында, өңчү-хөреңги болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелер дугайында медээлер дээр) Тыва Республиканың күрүне органнарының

албан-езузуң сайтыларына (моон соңгаар — албан-езузуң сайтылары дээр) кириериниң талазы-биле, а ол ышкаш ол медээлерни ниити-россияның болгаш республиканың массалыг информация чепсектеринге оларның негелдезин езугаар парлаар кылдыр бээриниң талазы-биле хүлээлгелерин доктаадып турар.

3. Албан-езузуң сайтыларына болгаш ниити-россияның, республиканың массалыг информация чепсектеринге парлаар кылдыр орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңги болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында дараазында медээлерни бээр:

а) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалын ээлеп турар кижиге, ооң өөнүн иштинге (өөнүн ээзинге) болгаш назы четпээн уругларына өңчү эргелиг хамааржыр азы оларның ажылгалында турар шимчeves өңчү-хөреңги объектилериниң, оларның хевирин, шөлүн болгаш кайы чуртта турарын айтыкан даңзызы;

б) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалын ээлеп турар кижиге, ооң өөнүн иштинге (өөнүн ээзинге) болгаш назы четпээн уругларына өңчү эргелиг хамааржыр транспорт херекселдериниң хевирин болгаш марказын айтыкан даңзызы;

в) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң, ооң өөнүн иштинге (өөнүн ээзиниң) болгаш назы четпээн уругларының декларацияда кириген чыл орулгазы.

4. Албан-езузуң сайтыларына болгаш ниити-россияның, республиканың массалыг информация чепсектеринге парлаар кылдыр орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңги болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерге кирип болбас чүүлдер:

а) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң, ооң өөнүн иштинге (өөнүн ээзиниң) болгаш назы четпээн уругларының орулгаларының дугайында, ол кижилериниң эргезинде өңчү-хөреңгизиниң дугайында болгаш оларның өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында өске-даа медээлерни (бо чурумнуң 3 пунктузунда айтылганында аңгыда);

б) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң, ооң өөнүн иштинге (өөнүн ээзиниң), уругларының болгаш өг-бүлениң өске-даа кежигүннериниң хуу медээлерин;

в) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң, ооң өөнүн иштинге (өөнүн ээзиниң), уругларының болгаш өг-бүлениң өске-даа кежигүннериниң чурттап турар черин, почта адресин, телефонун болгаш харылзаа тудар өске-даа херекселдерин тодарадып болгу дег медээлерни;

г) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң, ооң өөнүн иштинге (өөнүн ээзиниң), уругларының, өг-бүлениң өске-даа кежигүннериниң өңчү

2012 чылдың апрель 26-да Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының №132 Чарлыгына өскерилгелер кириериниң дугайында

"Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында" Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңуң 7 чүүлүн 4 кезээн удуртулга болдурга, **доктаадырым болза:**

1. 2012 чылдың апрель 26-да Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының "Тыва Республиканың Башты-

эргелиг азы оларның ажылгалында турар шимчeves өңчү-хөреңгилериниң объектилерин тодарадып болгу дег медээлерни;

д) күрүне чажыдынга хамааржыр азы чажыт деп санаттынар медээни.

5. Бо чурумнуң 3 пунктузунда айтылган орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни албан-езузуң сайтыларына орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң дугайында болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалын ээлеп турар кижилериниң барымдаалар кириеринге Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының доктаадып тургускан хүнүнден 14 хонуктуң дургузунда хуусаада медээлерни кириер.

6. Бо чурумнуң 3 пунктузунда айтылган орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң болгаш өңчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни албан-езузуң сайтыларына кириери:

а) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын Тыва Республиканың Чазанда болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязында болгаш Чазак Аппаратында ээлеп турар кижилерниң кириерин Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппаратының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелели хандыраар;

б) Тыва Республиканың күрүнениң өске албан-дужаалдарын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерни кириерин Тыва Республиканың тус-тус күрүне органнарының кадр албаннары хандыраар.

7. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппаратының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелели болгаш Тыва Республиканың күрүне органнарының кадр албаннары:

а) ниити-россияның, республиканың массалыг информация чепсектеринден негелде тургузуп келген хүнден 3 хонук хуусаа дургузунда тургустунган негелдеге хамааржыр Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын база Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң дыйнадыр;

б) ниити-россияның, республиканың массалыг информация чепсектеринден негелдениң кирген хүнүнден 7 хонук хуусаада аңаа бо чурумнуң 3 пунктузунда айтылган медээлерни, бир эвес негеттинип турар медээлер Тыва Республиканың күрүне органнарының албан-езузуң сайтызында кирбээн болза, бээр.

8. Бо чурумну сагывааны дээш, а ол ышкаш күрүне чажыдынга хамааржыр азы чажыт деп санаттынар медээлерни таратканы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппаратының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелелиниң болгаш Тыва Республиканың күрүне органнарының кадр албанының күрүне албан-хаакчыттары Россия Федерациязының хоойлужулгаларын болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгаларын езугаар харысалгага онаажыр.

чының-Чазаның Даргазының чанында хамааты эгелээшкиннерни деткириниң талазы-биле Чөвүлелдин дугайында" №132 Чарлыгына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының чанында хамааты эгелээшкиннерни деткириниң талазы-биле

Чөвүлелдин дугайында дүрүмдө:

а) 5 пунктта "оралакчызы" деп сөстү "оралакчылары" деп сөс-биле солугур;
б) 8 пунктунун "6" иштиги пунктузун дараазында эдилге-биле бижир;
"6" Тыва Республиканың Чазааның кежигүннери, Тыва Республиканың күрүнө комитеттеринин, албаннарының болгаш агентилелдеринин удуртукчулары;

"Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының чанында хамааты эгелээшкннерни деткирининг талазы-биле Чөвүлелдин СОСТАВЫ

1. Куулар Дугаржапович Даржаа — ИХЯ-ның хоочуну, арат-тараачын ажыл-агыйының удуртукчузу, Чөвүлелдин даргазы (дугуржулга езугаар);
2. Каң-оол Тимурович Даваа — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы, Чөвүлел даргазының оралакчызы (дугуржулга езугаар);
3. Хонук-оол Доржуевич Монгуш — Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының даргазы, Чөвүлел даргазының оралакчызы (дугуржулга езугаар);
4. Юрий Юрьевич Ананьин — Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының чөвүлөкчизи, Чөвүлелдин секретары;
5. Михаил Мижит-оолович Аңчы — күш-ажылдың хоочуну, Каа-Хем кожуун (дугуржулга езугаар);
6. Белек-оол Чоодуевич Баткар — күш-ажылдың хоочуну, Тес-Хем кожуун (дугуржулга езугаар);

а) 10 пунктта "оралакчының даалгазы" деп сөстөрни "оралакчыларның бирээзинин даалгазы" деп сөстөр-биле солугур;
2) Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының чанында хамааты эгелээшкннерни деткирининг талазы-биле Чөвүлелдин составын дараазында эдилге-биле бижир:

7. Анатолий Васильевич Биче-оол — сайгарлыкчы, Барыын-Хемчик кожуун (дугуржулга езугаар);
8. Юрий Доржуевич Бичижижик — күш-ажылдың хоочуну, Би-Хем кожуун (дугуржулга езугаар);
9. Владимир Иванович Глушенков-күш-ажылдың хоочуну, Кызыл хоорай (дугуржулга езугаар);
10. Мария Монгушевна Дамчай — Улуг-Хем кожуунун Херээженнер эвилелинин даргазы (дугуржулга езугаар);
11. Меңги Орланович Кожая — Тыва Республиканың аныяктар чазаның кежигүнү;
12. Сылдыс Ландарович Калындуу — республиканың "Тываның аныяктар эвилели" хөй-ниити организациязының кежигүнү (дугуржулга езугаар);
13. Никита Оолакович Кара-Сал — күш-ажылдың хоочуну, Чөөн-Хемчик кожуун;
14. Сергей Хомушкучевич Кочаа — күш-

ажылдың хоочуну, Россия Федерациязының Чурукчулар эвилелинин кежигүнү, Бай-Тайга кожуун;

15. Валерий Николаевич Куулар — Өвүрнүн ТКЗ-ниң кол эмчизи (дугуржулга езугаар);

16. Юрий Викторович Маклыгин — казактарның Устүү-Енисей шериг ниитиле-жилгезининг атаманы (дугуржулга езугаар);
17. Эдуард Баирович Мижит — Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелинин даргазы (дугуржулга езугаар);
18. Виктор Дмитриевич Моломдай — күш-ажылдың хоочуну, Кызыл хоорай (дугуржулга езугаар);

19. Владимир Сагаанович Монгуш — күш-ажылдың хоочуну, Ак-Довурак хоорай (дугуржулга езугаар);
20. Юрий Георгиевич Никитин — күш-ажылдың хоочуну, Тожу кожуун (дугуржулга езугаар);

21. Сергей Викторович Никонов — күш-ажылдың хоочуну, Кызыл хоорай (дугуржулга езугаар);
22. Бораш Серемаевич Ондар — күш-ажылдың хоочуну, "Шын" солунун штаттан дашкаар корреспондентизи, Сүт-Хөл кожуун (дугуржулга езугаар);

23. Наксыл-оол Чадамбаевич Ооржак — күш-ажылдың хоочуну, Кызыл кожуун (дугуржулга езугаар);
24. Августа Николаевна Перелеева — Тыва Республиканың эрге-хоойлу камгалаар хөй-ниити шимчээшкннининг даргазы (дугуржулга езугаар);

25. Виктор Кууларович Пюрю-ның хоочуну, Улуг-Хем кожуун (дугуржулга езугаар);

26. Павел Владимирович Реу Хаакта аныяк техниктер станци директору (дугуржулга езугаар);

27. Федор Оолович Сенди — кожуунун Балыктыг сумузунун (дугуржулга езугаар);

28. Павел Тюлюшович Суваң камгалалдың хоочуну, Чаа-Хөл кожуун;

29. Ульяна Даржаевна Хертек — Тайга кожуун чагыргазының болгаш херээженнер херектеринин биле килдизинин эргелекчизи (дугуржулга езугаар);

30. Вячеслав Степанович Хөөредилгенин хоочуну, Кызыл (дугуржулга езугаар);

31. Танов Кыргысович Чигден ажылдың хоочуну, Кызыл кожуун (дугуржулга езугаар);

32. Доржу-Белек Балдинович күш-ажылдың хоочуну, Эрзин (дугуржулга езугаар);

33. Александр Александрович шериг албанының хоочуну, "Ма Медведь" спорт-аңныыр клубун тукчузу.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баш Чазаның Даргазы Ш. КАРА-О
Кызыл хоорай

2012 чылдың июнь 13
№180

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

"2011-2012 чылдарда Тыва Республиканың кадык камгалалын чаартыры" программага өскерилгелерни кириерининг дугайында 2012 чылдың май 5 № 213 Кызыл хоорай

"Россия Федерациясында Ылап-ла медицина камгаладылганының дугайында" 2010 чылдың ноябрь 29-тан № 326-ФЗ федералдыг хоойлунун 50 чүүлү, Россия Федерациязының Чазаның 2010 чылдың декабрь 27-де 2396-р дугаар-биле 2011-2012 чылдарда Россия Федерациязының субъектилерининг кадык камгалалын чаартырының регион программаларын боттандыраарыңа Ылап-ла медицина камгаладылганының федералдыг фондузунун бюджетинден субсидияларны хуваарының дугайында айтырыкыны, Тыва Республиканың Чазаа, Россия Федерациязының Кадык камгалалы болгаш социал хөгжүлдө ямызы биле Ылап-ла медицина камгаладылганының федералдыг фондузунун аразында "2011-2012 чылдарда Тыва Республикада кадык камгалалын чаартыры" программаның саң-хөө хандырылганының дугайында 2011 чылдың апрель 29-та дугуржулгазы база Ылап-ла медицина камгаладылганының федералдыг фондузунун бадылааны кадык камгалалын чаартырының регион программаларын саң-хөө хандырылганыңа Ылап-ла медицина камгаладылганының федералдыг фондузунга 2012 чылдың январь 1-ге чедир чыылган субсидияларнын артын ажыглаарының немелде дугуржулга езугаар, Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың март 22-де № 167 доктаалы-биле бадылааны "2011-2012 чылдарда Тыва Республиканың кадык камгалалын чаартыры" программага дараазында өскерилгелерни кириер:

— "2011-2012 чылдарда Тыва Республиканың кадык камгалалын чаартырының программаның паспортун" деп 1-ги кезекти №1 капсырылга езугаар чаа редакция-биле бижир;
— "Чидиг айтырыгларның утказы болгаш программа аргалары-биле ону шийтирилээринге эргежок чугла үндезинер" деп 2-ги кезекте "Акушер-гинеколог дузазын болгаш уругларга эмчи дузазын сайзыраңгайжыдары" 2.19.5 иштиги кезекке "2011-2012 чылдарда Россия Федерациязының

субъектилерининг кадык камгалалын чаартыры регион программасы-биле уругларга эмчи дузазын көргүзөр, сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглер" таблицаны № 2 капсырылга езугаар немээр;

— "Кадык камгалалынга амгы үениң информация системасын кириери" деп 4-кү кезекте "Тыва Республиканың кадык камгалалында амгы үениң информация системасын кириеринге чарыгдалдарның тургузуу" 2-ги таблицаны №4 капсырылга езугаар чаа редакция-биле бижир;

— "Эмчи дузазын көргүзеринге стандарттарны кириери" деп 5-ки кезектин "Тыва Республиканың девискээринге федералдыг адырлар стандарттарын кириери" 5.1, "Амбулаторлуг, ооң иштинде специалист эмчилеринг көргүзүп турары эмчи дузазын чедингирин бедидер талазы-биле хемчеглер" 5.2 иштиги кезектерни база "Эмчи дузазын көргүзеринге стандарттарны кириери" 5-ки кезектин "14 харлыг элээдилеринг диспансеризациязы: Тыва Республиканың ТПГГ составынче кириер талазы-биле хемчеглер (2013 чылдан эгелен)" 5.5 иштиги кезектен чаа редакция-биле № 5 капсырылга езугаар бижир;

— "Программаның саң-хөө хандырылганы" 8-ки кезекти чаа редакция-биле № 6 капсырылга езугаар бижир;

— "Программаны шынарлыг боттандырганыңа үнелел" деп 9-кү кезекке "Амбулаторлуг, ооң иштинде специалист эмчилеринг көргүзүп турары эмчи дузазын чедингирин бедидери" 2 база "Эмчи дузазын организастаарын, саң-хөө хандырылганын болгаш учедун экижидер талазы-биле хемчеглер" 3 таблицаларны № 7 капсырылга езугаар немээр.

2. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Чазаның Аппараты биле Чазаның Даргазының Канцеляриязының социал политика эргелелинге дагыр.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" биле "Шын" солуннарда парлаар.
Тыва Республиканың Чазаның бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

2011 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунун кадыкшыл байдалының дугайында күрүнө илеткелининг дугайында 2012 чылдың июнь 27 № 347 Кызыл хоорай

"Тыва Республиканың Чазаның дугайында" 2003 чылдың декабрь 31-де № 95 ВХ-1 Тыва Республиканың Конституция

хоойлузунун 13 чүүлү езугаар Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2011 чылда Тыва Республиканың чурт-

такчы чонунун кадыкшыл байдалының дугайында күрүнө илеткелин хүлээп алыр.

2. Тыва Республиканың Кадык камгалалы болгаш социал хөгжүлдө ямызы республиканың чурттакчы чонунга 2011 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунун кадыкшыл байдалының дугайында күрүнө илеткелин таныштыраарын ай дургузунда организастап, шынарлыг болгаш чедингир эмчи дузазы-биле республиканың чурттакчы чонун хандыраар талазы-биле хемчеглерни хүлээп алыр.

"2011-2013 чылдарда Тыва Республикада күш-культураны болгаш сп хөгжүдери" республиканың тускай сорулгалыг программасынга өскерилгелерни кириерининг дугайында 2012 чылдың апрель 5 № 143 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың ноябрь 19-та № 511 доктаалы-биле бадылааны "2011-2013 чылдарда Тыва Республикада күш-культураны болгаш спортту хөгжүдери" республиканың тускай сорулгалыг программасынга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Программаның паспортунда:

а) "Программаны акшаландыраарының хемчээли болгаш дөстери" деп турушта: "1084,961" деп саннарны "1083,20186" деп саннар-биле солугур;

"64,353" деп саннарны "63,5936" деп саннар-биле солугур;

"49,500" деп саннарны "48,5" деп саннар-биле солугур;

"245,061" деп саннарны "243,30186" деп саннар-биле солугур;

"55,953" деп саннарны "55,1936" деп саннар-биле солугур;

"13,500" деп саннарны "12,500" деп саннар-биле солугур;

"175,608" деп саннарны "175,60826" деп саннар-биле солугур;

б) "Программаның боттанышының манал турар төңчү түңнелдер болгаш социал база бюджеттинг шынарының көргүзүлгери" турушта: "225 немелде ажылчын олуттары тургузары: 2011 ч. - 15; 2012 ч. - 15; 2013 ч. - 195" деп уткалыг сөстөрни немээр;

2) Программаның III кезээнин "Бедик чедишкннерлиг спортту хөгжүдери болгаш спортчу курлавырны белеткээри" иштиги кезекти дараазында редакция-биле бижир:

Бедик чедишкннерлиг спортту хөгжүдери болгаш спортчу курлавырны белет-

кээри

Бедик чедишкннерлиг спортту дер болгаш спортчу курлавырны белеткээри-биле дараазында хемче хүлээп алыр ужурулуг:

чыынды команданы, ооң иштинде зында олимпийжи чылче спортчу вырны белеткээрин чорудуп тур спортчу организацияны тодарадыр биле Тыва Республиканың Чазаның зынын чанында Күш-культураны (спортту хөгжүдөр талазы-биле чөвү шийтирин хүлээп алыры;

чурттуң, республиканың чыынды даларынче кандидаттар — дээди кл спортчуларын белеткээринге байдал тургузары;

күш-культура болгаш спорт ады тулган специалисти илередири-биле ның спортчу элитазы" республика рузун эрттирери;

Россияның чыынды командала кежигүннери — Тыва Республиканың чуларыңа Тыва Республиканың Чаз Даргазының стипендияларының төлө организастаары;

Олимпий, Паралимпий болгаш Сул пий оюннарының чемпиону аттарны алган, ол оюннарда азы делегей б Европа маргылдааларыңа шаңналды лерни элээн Тыва Республиканың сп ларыңа болгаш оларның тренерле чурттаар оран-сава тудуп (садып) алы субсидияны бээри;

Тыва Республиканың чыынды ко зының спортчу белеткел төвүнүн, олимп курлавыр училищезинин, РЭУСШ, баазыңа дээди класстың спортчулар спортчу курлавырын белеткээри; сп

хеп, идик болгаш боду ажыглаары-биле дериг-херексел-биле хандылары; спортчуларны шынарлыг белеткээри-биле Тыва Республиканың чыынды командазының спортчу белеткел төвү, олимпийжи курлавыр училищези, РЭУСШ-ка, ЭУСШ-ка методиктиг болгаш практиктиг ажылдар;

спортчу баазаларга болгаш күш-культура-кадыкшылга төптеринге Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың чыынды командаларының кежигүннере өөредилге-белеткел чыыштарын организастаары, башкарыкчы спортчуларны деткириниң комплекстиг программаларын ажылдап кылыры болгаш боттандыраары; округтарга, бүгү Россия болгаш делегей маргылдааларына Тыва Республиканың чыынды командазының, спортчуларының, инвалид спортчуларның киржилгезин хандыраары, албан-еэзуунуң күш-культура болгаш спортчу хемчеглерин организастаары болгаш эрттирери;

Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың чыынды командазының кежигүннере фармакология, катап тургустунар болгаш белок-глюкозалыг препараттар-биле хандыраары, спортчуларны эмгээрин организастаары, реабилитация хемчеглерин эрттирери, эмчи хыналдазын хандыраары;

"И.С. Ярыгин аттыг СМДШ" РКБА ТСТ-ни дериги-биле эмчи диагностика болгаш реабилитация дериг-херекселдерин садып алыры;

спортка допинг ажыглаарына удур корудуп турар хемчеглерни ам-даа калбартыры;

күш-культура болгаш спорттун методиктиг болгаш эмчи-биологтук чидиг айтырыг-

ларының талазы-биле ведомство аразында комплекстиг эртем бөлүүн (КЭБ) тургузары болгаш ооң ажылын организастаары; эң-не эки спортчу школа (РЭУСШ, ЭУСШ), эң-не тулган спортчулар болгаш тренерлер дээш чыл санында мөөрейлерни эрттирери;

күш-культура-спортчу болгаш шериг-спортчу угланышкынныг мергежил класс-тарын хөгжүдери.

Спорттун хевирлер аайы-биле Россияның чыынды командазынче кирип турар спортчуларга "Тываның күрүне университети" ДПӨ КБӨА-га тускай сорулгалыг олуттарны аңгылап бээриниң дугайында керээни чарар;

3) Программаның IV кезээнде: "1084,961" деп саннарны "1083,20186" деп саннар-биле солугу;

"64,353" деп саннарны "63,5936" деп саннар-биле солугу;

"49,500" деп саннарны "48,5" деп саннар-биле солугу;

"245,061" деп саннарны "243,30186" деп саннар-биле солугу;

"55,953" деп саннарны "55,1936" деп саннар-биле солугу;

"13,500" деп саннарны "12,500" деп саннар-биле солугу;

"175,608" деп саннарны "175,60826" деп саннар-биле солугу;

4) Программаның № 1 капсырылганында:

а) I, II кезектерни өскерткен редакция-биле хүлээп алыр.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" биле "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

"Тыва Республиканың Кызыл кожуун" муниципалдыг районнун девискээринде көдээ ажил-агыйына ажыглаар категориялыг черлерни үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер деп категорияже шилчидериниң дугайында

2012 чылдың июнь 8

№ 300 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының 2004 чылдың декабрь 21-де "Черлерни болгаш чер участоктарын бир категориядан өске категорияже шилчидериниң дугайында" № 172-ФХ-ин федералдыг хоойлуну, Россия Федерациязының Чер кодекзиниң 8 кезээниң 1 үлүн удуртулга болдургаш, "Тыва Республиканың Кызыл кожуун" муниципалдыг районнун чагыргазының кириген дилээ-биле өдээ ажил-агыйына ажыглаар категориялыг черлерни үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлерже шилчидип бээриниң дугайында материаларын өөренип көрбүшөөн, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

Черниң казымалдары-биле холбашкан ажылдарны (казымал байлактарны казар талазы-биле ажылдарны чорутпас) чорудары-биле конвейер шугумунун, болбаазырадылга фабриказының болгаш инфраструктура тудуун тудары-биле көдээ ажил-агыйына ажыглаар категориялыг

черлерни үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер деп категорияже дараазында чер участоктарын дамчыдар:

— Тыва Республиканың Кызыл кожуун-нун Эрбек суурнун барыын талаже 6-7 км-де 600000 дөрбелчин метр шөлдүг 17:05:0000000:88 кадастр дугаарлыг черни, № 1 капсырылга езугаар;

— Тыва Республиканың Кызыл кожуун-нун Эрбек суурнун барыын талаже 6-7 км-де 2500000 дөрбелчин метр шөлдүг 17:05:0000000:80 кадастр дугаарлыг черни, № 2 капсырылга езугаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү хамаарылгаларының яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың июнь 8-те № 300 доктаалына № 1 капсырылга

"Тыва Республиканың Кызыл кожуун" муниципалдыг районнун девискээринде черниң казымалдары-биле холбашкан ажылдарны (казымал байлактарны казар талазы-биле ажылдарны чорутпас) чорудары-биле конвейер шугумунун тудуун тудары-биле "Енисей үлетпүр компаниязы" хаагыг акционерлиг нитилелге бээр чер участогунун ТАЙЫЛБЫРЫ

Черниң ажыглакчызы азы арендатор	Кадастр дугаары, шөлү	Чер участогунун категориязын өскерттип турарының чылдагааны база сорулгазы	Шилчиттинип турар чер база ооң категориязы	Чер участогунун турар чери болгаш кызыгаары
Енисей үлетпүр компаниязы "Хаагыг акционерлиг нитилел"	17:05:0000000:88 600000 кв.м	черниң казымалдары-биле холбашкан ажылдарны (казымал байлактарны казар талазы-биле ажылдарны чорутпас) чорудары-биле конвейер шугумунун тудуун	Үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер	Тыва Республиканың Кызыл кожууннун Эрбек суурнун барыын талаже 6-7 км-де

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың июнь 8-те № 300 доктаалына № 2 капсырылга

"Тыва Республиканың Кызыл кожуун" муниципалдыг районнун девискээринде черниң казымалдары-биле холбашкан ажылдарны (казымал байлактарны казар талазы-биле ажылдарны чорутпас) чорудары-биле болбаазырадылга фабриказының болгаш инфраструктура тудуун тудары-биле "Енисей үлетпүр компаниязы" хаагыг акционерлиг нитилелге бээр чер участогунун ТАЙЫЛБЫРЫ

Черниң ажыглакчызы азы арендатор	Кадастр дугаары, шөлү	Чер участогунун категориязын өскерттип турарының чылдагааны база сорулгазы	Шилчиттинип турар чер база ооң категориязы	Чер участогунун турар чери болгаш кызыгаары
"Енисей үлетпүр компаниязы" хаагыг акционерлиг нитилел	17:05:0000000:80 2500000 кв.м	черниң казымалдары-биле холбашкан ажылдарны (казымал байлактарны казар талазы-биле ажылдарны чорутпас) чорудары-биле конвейер шугумунун тудуунга	Үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер	Тыва Республиканың Кызыл кожууннун Эрбек суурнун барыын талаже 6-7 км-де

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының тургузуунга өскерилгелерни кириериниң дугайында 2012 чылдың июнь 27 № 339 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 16-да "Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы болгаш ооң тургузуунун дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында" № 612 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Көдээ

ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының тургузуунга өскерилгелерни капсырылга езугаар чаа редакция-биле бижи, кириер. 2. Бо доктаалды "Тувинская правда" биле "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың июнь 27-де № 339 доктаалына капсырылга

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының ТУРГУЗУУ

Сайыт
Сайыттың дузалакчызы
Сайыттың бирги оралакчызы
Сайыттың оралакчызы
Сайыттың оралакчызы

Саң-хөөнү боттуг ажыглаарына экономика, саң-хөө болгаш контроль эргелели - 13 кижи.

Эргелелдин начальниги - 1 кижи.
Бухгалтер учеду болгаш отчету - 5 кижи.
Килдис начальниги - 1 кижи.
Начальниктиң оралакчызы - 1 кижи.
Консультант - 1 кижи.
Кол специалист - 1 кижи.
Башкарыкчы специалист - 1 кижи.

Инвестиция программаларының экономиказы, анализи, прогнозу болгаш боттанышкынының килдизи - 4 кижи.

Килдис начальниги - 1 кижи.
Консультант - 1 кижи.
Кол специалист - 1 кижи.
Башкарыкчы специалист - 1 кижи.

Үнүш ажил-агый, чер хамаарылгалары болгаш техника политиказының килдизи - 3 кижи.

Килдис начальниги - 1 кижи.
Кол специалист - 1 кижи.
Башкарыкчы специалист - 1 кижи.

Организастиг, кадрлар, эрге-хоойлу

болгаш информация хандырылганының килдизи - 4 кижи.

Килдис начальниги - 1 кижи.
Консультант - 1 кижи.
Кол специалист - 1 кижи.
Башкарыкчы специалист - 1 кижи.

Мал ажил-агый болгаш уксаажы-дылга ажылының килдизи - 5 кижи.

Килдис начальниги - 1 кижи.
Начальниктиң оралакчызы - 1 кижи.
Кол специалист - 1 кижи.
Башкарыкчы специалист - 2 кижи.

Көдээ ажил-агый продукциязын болгаш балык тывыжын белеткээр болгаш болбаазырадырының килдизи - 3 кижи.

Килдис начальниги - 1 ед.
Кол специалист - 1 кижи.
Башкарыкчы специалист - 1 кижи.

Ажил-агый болгаш техниктиг хандырылга албаны - 6 кижи.

Улуг инженер - 1 кижи.
Улуг инспектор - херек эмгекчизи - 1 кижи.
2-ги разрядтың аштакчызы - 2 кижи.
1-ги разрядтың таңнылы - 2 кижи.
Күрүнениң хамааты албан-хаакчылары - 33 кижи.
Күрүнениң хамааты албан-хаакчылары эвестер - 6 кижи.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының депутаттарының немелде соңгулдарын эрттирериниң дугайында

2012 чылдың июль 16 № 42/228-6 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттары Р.С. Монгуштуң (Барыын-Хемчиктин №7), В.М. Бартына-Садының (Улуг-Хемнин №12) бүрүн эргелериниң хуусаадан эрте доозулганы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Конституциязының 97 чүүлүн, "Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлунун 10 чүүлүнүн 8 пунктунун болгаш "Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдарының дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунун 5 чүүлүн удуртулга болдургаш, Тыва

Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының бирги чыыжының депутаттарының Барыын-Хемчиктин №7 болгаш Улуг-Хемнин №12 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле немелде соңгулдарын 2012 чылдың октябрь 14-те эрттирер.

2. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар Ю.О. КАРАЖИКПАЙ.

ЫРЛАП ЧОРУУР ЧҮРЕКТЕР

Тыва черин, чонун алдаржыдып, йөрээген

Советтик чылдарның кижик бурзунун угаан-бодалында, сагыш-сеткилинде кезээде таңмаланып арткан ырлардан эгелээш, амгы үениң композиторларының чогаалдары болгаш бот-тывынгар авторларның ырлары Эрбек суурнуң Култура бажынының сценазынга чаңгыланып кезээлзэн.

Ыраажыларның рольдарын Тываның күрүнениң "Саян" ыры болгаш танцы ансамблиниң баштайгы тургузукчулары ойнап күүсеткен. Эрбек суурга эрткен бо чогаадыкчы кезээни бистер, хоочун ыраажылар, "Тыва чонум, тыва черим" деп эгениң адаа-биле байырлап эрттирген бис. Ол кезээ Эрбекке тураскааткан ыры, шүлүк клубтуң иштинге чаңгыланып, чыгып келген чонун сагыш-сеткилин, ишти-хөңүн канчаар-даа аажок доюлдурган дээрзи чугаажок. Култура болгаш уран чүүлдүн кижилери каяа-даа сагынгыр, тывынгар чоруун көргүзөр болгай. Бир-ле солун, чараш төөгүлүг-даа болушкуннарга тураскааткан кижизидикчи, өөредиглиг култура хемчеглерин хөй-ниитиниң кичээгенинге идип үндүрүп келир. Болуп эрткен чогаадыкчы кезээниң организацыларынга култура болгаш уран чүүлдүн хоочуннарының Тывада регионалдыг салбырының хөй-ниити организацызы болгаш ТР-ниң бот-тывынгар композиторларының эвилели хамааржыр. Олар төрөл-чонун бир демниң, найыралдыг, патриотчу үзел-бодалдыг болурунче кыйгырып, өскелерге буян чедирип, аныяк салгалдың уран чүүлге сонургалын оттурарынче идигни берип турар.

Чурттаар, ырлаар болгаш ажилдаар!

Бо дээрже Тываның эң-не ховар, чараш, өткүт, узун, чиңге үнү-биле ырлай бээрже хаяларда чаңгыланып турган ышкыш кыңгырткайнып артып калыр, төрзүн чериниң ховар дээр талантылыг кыстарының бирээзи, Россия Фе-

дерациязының Улустун артизи, Күрүнениң "Саян" ансамблинге 42 чыл ажилдап, чонунга бараан болуп келген Надежда Куулардыр. Ол ышкыш "Саян" ансамблиниң солизи чораан, чонунун мурнунга улуг юбилейин демдегеп эрттирип турар бистин артист эживис Виктор Васильевич Мартый-оол-дур. Бо эживистин дугайында немеп каарын чөпшээрер көрүнер. Ол — 1965 чылдан эгелеп күш-ажылчы намдарын төрзүн суурунга клуб эгелекчилеп ажилдап эгелээш, култура сайыдының оралакчызынга чедир депшип ажилдаан, күш-ажылдың хоочуну, Эрбек суурнуң ховар ыраажызы.

Черле ынчаш, "Саян" ансамблиниң баштайгы артистери — профессионалдар, Тываның тугунун бүгү-ле өннери деп чугаалап болур. Олар дээрже, тыва филармонияның "алдын" дүлгүрү ышкыжыл. Култура — кижик делегейин камгалап алыр дээр-ле шын. Ыры, шүлүккө сунду чок кижини тывары берге-ле турган боор деп бодаар мен. Аңаа хамаарыштыр артист эш-өөрүмнүн бодалын дыңнаалыңар, номчукчу.

Россияның Улустун артизи Надежда Агбаан-Шыраповна:

— "Кайда чүрек, сеткил-сагыш одунмааныл, аңаа ыры-хөгжүмнүн сомазы-даа турбас" — деп, П.И. Чайковский чалгынның сестерин артистерге бо-ла угаадып, сагындырып чугаалаар кижик. Бир эвес ыры-хөгжүм кижилериниң чүректинге, шынап-ла, дээр, кижик бурзунун сеткил-сагышын байыдып, хөлзедип чоруур чүве болза, кижилерге хамаарыштыр каржы-хажагай чорук турбас-даа ужурулуг. Амыдыралда, херек кырында көрүп чоруурга, өске кижилериниң "аарышкызын" чүрээниң ханызындан чоок хүлээп ап, дузазын кадып чоруур буянның кижилер кайы хөй. Ынчангаш хөгжүмнүн дузазы-биле кижилериниң ишти-хөңүнүгө кээргээчел чорук оттул, чырык черге ындыглар улам көвүдээр" — деп, сурагылыг ыраажы санап чоруур.

Виктор Мартый-оол мынчаар чугаалады:

— Ыры — кезээде меңээ чогаа-

дыкчы күштерни сөңеп, ажилдап, чурттаарыга быжыг тура-сорукту берип, дузалап чоруур дизе чазыг болбас. Ыры — сагыш-сеткилимни оттуруп, чуртталгага ынак болурунче чалгынналдырып, хей-адымны кезээде бедик көдүрүп, ишти-хөңүнү чазап чоруур-дур-деп Эрбекке ужуражылгага ол бодунун бодалы-биле үлешти.

Надежда Куулар сөс ап, ук кезээни ажыткаш, "Тыва чонум, тыва черим" деп ырыны чыылганнарга бараалгаткан. Көрүкчүлөр алдарлыг артисти диңмитиг адыш часкаашкыннары-биле уткуп, хүлээп алган. Алызындан черле улуг коллективке ажилдап өөрөнгө болгаш артист эштеримниң чайынналган карактары, оюн-баштак аажы-чаңы көрүкчүлериң кичээгенин чайгаар-ла хаара тыртып турганын эскердим.

Киржикчилерге сөс

Виктор Мартый-оол:

— "Чон-биле ужуражылга-мээр чогаадыкчы ажил-чорудулгамның кезээзиниң кол киржикчилери дээрже чүгле мээр артист эштерим эвес, а янзы-бүрү мергежилдин төлээлери: чогаалчылар, шүлүкчүлөр, эмчилер, саанчы кыстар, бот-тывынгар композиторлар дээр, оон-даа өскелер хамааржыр. Тудугжу-даа кижик кезээге чедип келгеш, сеткилин ханызындан чылыг, чымчак сөстериң чугаалаарга, ол дег өөрүнчү чүве кайда боор! Чогаадыкчы кезээмге Эрбек суурнуң чонунун идеп-кейлиг келгениңе, оларга канчаар-даа аажок өөрүп, "Шын" солунну таварыштыр четтиргенимни илере-реттим".

Виктор Мартый-оолдан чүве чугаалап турган тудугжу кижик кымыл — деп, сонургал айтырымга ол:

— Ол дээрже, ТР-ниң алдарлыг тудугжу Геннадий Александрович Хүрең-оол-дур. Ажил-агы-йындан хостуг үлеринде ыры, шүлүк делегейин сонургал, боду-база демир-үжүк шенелдезин чорудуп эгелзэн кижик бо. Оон чогаатканы "Эрбегим" деп шүлүү тус черде ыдык ыры чыгыгы аларган чаңгыланып эгелзэн" — деп чугаалады.

Эрбек суурда күш-ажылдың Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Бичен Даржаевна Дондуп:

— Мээр билип турарым-биле алырга, Эрбек суурдан тыва чуртунун сайзыралыга төлөпиг үлүүн кириген, шыырак эртемниг кижилер үнгөн. Бодум база бо черниң кызы мен. Оларга генерал-майор Чаңмыр Удумбара, ССРЭ-ниң Дээр Сөвединиң депутаты чораан, ТР-ниң алдарлыг башкызы Марий-оол Дондуп, ТР-ниң алдарлыг тудугжу Г. Хүрең-оол, Эрбектен Тыва АССР-ниң депутаты чораан А. Д. Ховалыг, салым-чаянныг ыраажы, ТР-ниң Чазаның Аппарадының секретариадының ажилдакчызы чораан Виктор Мартый-оол, суурувустун бөгүнгү башкызы В. Д. Сундуй болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Ол ышкыш бо кезээни ажыглап, чугаалаксаар чүүлүм болза, 2012 чылдың апрель 1-де Тываның бот-тывынгар композиторлар эвилелинде Эрбек суурнуң чагыргазынче клубту Виктор Мартый-оолдун ады-биле адаарын дилзэн дугайында дилег-билдиришкени кирген. Оон бээр 3 ай эрткен.Аңаа ам-даа огулуг харымынчага дээр чок. Бо айтырыгны шыңгыы өөрөнип көөр болза эки-дир ийин деп бодап тур мен" — деп, ол чугаазын доосту.

Суму чагыргазының даргазынга арга-сүмем-даа болур ыйнаан. 2010 чылдың январь 1-де "РФ-тиң субъектилериниң күрүне органның болгаш тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазын сайзыраңгайжытканын уржундан Россия Федерациязының чамдык актыларынче өскерилгелерни кириериниң дугайында", 2009 чылдың декабрь 27-де үндүргөн №365 ФХ дүүштүр "РФ-тиң тус чер бот-башкарылга органның организастаарының ниити принциптериниң дугайында" №131-ФХ-га элзэн хөй өскерилгелер болгаш немелделерни кириген болгай. Аңаа үндезилеп, клуб хамаанчок, суурнуң улуг кудумчуларын-даа ат-сурагылыг, төөгүлүг кижилериниң ады-биле адаар ужурулуг. Ол ышкыш 2006 чылдың май 2-де "РФ-тиң хамаатыларының

билдиришкенин көөр чурумунун дугайы ФХ хоойлу езугаар, хуусаада билдиришкени көргөш, харыны бээр турган. Кожуун, суму бо айтырыгны кичээш шийтирлеп бээр дээр улуг.

Түңнел сөс ол

В. Мартый-оолдун кезээзинге хөй чон ады-биле клубту адаар саналды М.В. Дондуп, оол, Лазо Монгуш, А дээр ышкыш алдарлыг чүүлдүгзүнгөн. Эрбек эрткен кезээге кир сурагылыг кижилерни демдегеп көрейин: Улустун артизи Надежда Тываның алдарлыг чы тыва журналистика та Күрүне шаңналының Кара-Күске Чооду, Р дарлыг артизи, Тыва артизи Монгуш Донган Улустун артизи, ховар ба-Доржу Сат, Тываны артистери Татьяна Дорсей Оюн, Тываның кул алдарлыг ажилдакчыла Лопсан, Кертик-оол Да Түлүш, ТР-ниң уран алдарлыг ажилдакчызы очулдурукчу, ыраажы гит, ТР-ниң уран чүүлүнү ажилдакчызы, чогаалчы зитор, бард-ырлар күү Амур Хоюгбан, ТР-чүүлүнүн алдарлыг ажы режиссер, сценарист, ж хоочун култура ажил Анатолий Серен дээр өскелерни маңаа кирип Чогаадыкчы кезээге Култура яамызының, У гаадылга төвүндө, Кызы нун чагырга чериниң, к култура килдизиниң төл келбейн барганы хом Култура амыдыралынче черлерниң хамаарылгаз дээрзи моон-на көскүдү

Танов ЧИ

"Саян" ансамблиниң лекчилериниң болгаш тайгы артистериниң би

ӨВҮРНҮҢ КАРА-МОНГУШТАРЫ

Төөгү билбес — төөрээр,

Төрөл билбес — түрээр — дээр-ле шын.

Ылаңгыя, бистер, тывалар — төрөл-бөлүк чон болганымыста, ук-төөгүвүстү коптоп, ажы-төлгө таныштырып, чоокшуладып калывысса эпиг боор. Чүге дизе, каш ада ажилдыр дөргүл-төрөл-биле аралашпас чоруктун хайындан, төрөл улус аразында кудашкылар болу бээр таварылгалар Тываыста эвээш эвес болгай. Ынчангаш мен, Өвүрнүн Солчур девискээринге 1850 чылдар үзүндө Чөөн-Хемчиктин Иймеден көжүп келген Шөлүк-Хову Кара-Монгуштарының төөгүзүн уктап, коптоарынга элзэн хөй үени ажыглаанымдан ам бо хүнде ону чырыкче үндүрүп, сылдыстар дег тарап, ыраан төрөлдөр солун таварыштыр мону номчааш, ада-өгбениң ук төөгүзүн билип алыр боор деп идегеп артым.

Бо төөгүнү Солчурга чурттап чораан узун назылыг Кызыл-оол Монгуш өгбениң төөгүлүг органи-наандан үндезилеп алдым.

Кара-Монгуш төрөл-бөлүк улус

колдуу-ла Баян-Тала, Ийме девискээринге чурттап чорааннар. Олар чер-чуртунун аайы-биле тустунда шолаларлыг. Баяжының Кара-Монгуштары Баян-Талага, а Дөрбет, Шөлүк-Хову Кара-Монгуштары Ийме, Ишкинге турумчуп амыдырал келгеннер. Дөрбет деп шоланың тывылганы анаа эвес. Иймеге чурттап турган кончуг кайгал Шырбанай деп кижик оолдары-биле Моол киргеш, дүне када далай бажындан бир кодан чылгыны сүрүп эккел чорда, чылгы аразынга бичии моол оол кады ажып келген болган. Ам канчаар дедир ону чуртунче ажырап эвес дээр, оолдарынга эштей азырап алган. Ол олчаан Дөрбет Кара-Монгуштары ынчаар чон ортузунга билдингир апарганнар. Шөлүк-Хову Монгуштары Чадаана чоогунга чурттап чорааннар. Ол чылдарда Чөөн-Хемчик девискээринге Хайдып-Үгер-Даа (Буурул Ноян) чагырып чораан үеде Өвүр кожуун база оон чагыр-

газынга хамааржыр турган. Ынчан Өвүрнүн Солчур девискээринге "Ак-Бедик" арбанын тургускан. Олла чылдарда Солчурже Иймеден Самданай, Сериккей дээр ийи Кара-Монгуш алышкылар көжүп чедип келгеннер. Олар чүгле хырнынга өй хой, өшкүлүг, инектерлиг, мунар, ажилчын айттарлыг болгаш Самданай 9 оолдуг, 6 кыстыг, а Сериккей 7 кыстыг, 2 оолдарын эдиртип алганнар. Хемчиктен оларның көжүп келген ужуру болза, ынчан ооттук, суглук, кара суглук Хемчик унун чагырыкчылар, байлар, дүжүметтер эжелеп алгаш, яды-ядамыктарны одар-белчири-биле кызып-кыя бээрже, хостуг-шөлзөн одар-белчириг чер тытып келирге бо угже көшкеннери ол.

Шаг-шаанда Кара-Монгуш деп фамилияның тывылганы болза, ол төрөл-бөлүк чаңгыс хем унунга эпиг-найыралдыг, чүге-даа алдыртпас, базындырбас болганындан муң-мун кижик дег күштүг диктен, ол аймактын даштыкы овор-хевири кара шырайлыг улус турган чүве-дир. Өвүрнүн Солчур

девискээринге ол алышкылар көжүп келгеш, Хам-Дыт, Кара-Суг, Шивилиг, Дөргүннер, Арыг-Бажы, Борбак-Арыг, Аптара-Даш ынчаар кыштаглап, чайлап, чазын Көк-Сайыр ховузунга арбай, чиңгетараа, хожугур тарып чип, а күзүн бир шандан кижик бүрүзү 10-15 барба тарааны ажаагаш Солчур чоогунда "Уургайлыг-Чурт" деп черге баргаш аңнап-меңээр, койгун-тоолай, элик-хүлбүс, тарбаганнаарындан аңгыда, мал азырап, черниң кат-чимизи, айы-бези-биле амыдырап чорааннар.

Кара-Монгуш фамилияның нептереңгей эвес болган чылда-гааны Саган-Хөөннүн улуг огу Дүмөн-Өлзөй дөргүл-төрөлдери бай боор деп бодааш, кем-херекке киреринден корткаш, анаа "Монгуштар" бис деп боттарын адай бергени-дир. Өвүрнүн Солчур девискээринде Кара-Монгуштарының ханы холушпаан кижилер ховар, ында колдуу төрөл-бөлүктөр чурттап чоруурлар. Оон хараазындан ол аймак өске улус-биле өг-бүлө тудуп, бүдүн Тывада тарай бергеннер.

Алган ашааның аай фамилияларның өскерилгелери тары көвей деп эскердим. даа Кара-Монгуштар ба чүгле Ширин фамилиялыг чоруурлар.

Кара-Монгуштар сана турары-биле беш ада а болганда, ол ийи алышкыд-раан төрөл-бөлүктүн саны хире кижик бар-дыр. К билбези та чеже кижик б сан-чугагайлаары-даа бол Кара-Монгуш фамилиялыг көвей кезии Хөндөргей, Хемчикте нептереңгей ч чоруурлар. Оларның д бешки салгалдары ам-да ыста бар деп билер мен, а үшке чедир салгалдары оранче шагда-ла «бургани-геннер».

Бир эвес сен Кара-М тарның төөгүзүндө бол солун таварыштыр бо т номчуп кагзыңза, бодуну тырып, бичии материалдан с бижип көрөм.

Мадон МОН

Төөгүнүн арнын ажып...

Литературлуг арын

Галина МАСПЫК-ООЛ

СЕДИП БИЛЕ КАРА

● Чечен чугаа

Хаттыг-чаыстыг хүн Кы-
лдың военкомат турар
кыс каыт узун, эрги ба-
н чанындан автобус шим-
чүпкөн. Седипти үдеп
келген Кара, Салбак
Саша акый ынаар-ла
чайып артып калганнар.
"Сарус" хоорайдан үне ха-
каш, каш шак эрткенде,
аң дагларының эдээнде
мес-батпас арга-арыг
чоруп орда, орук узун,
аңчыг аларган. Эштери
дар пиво ижер кижиги пи-
аап, чечменир улус чеч-
мен, ырлар дыңнаар кижиги
аанда наушниктер суп ал-
мунгараар-даа чай ал-
чоруп органныр. Соңга
ур алдын-сарыг хадыч-
ногаан шивилерни кай-
ыт чок орда, чанында
аң эжи айтырган:

— Ынча үр муңгараарга
ур бе?

— Чок. Муңгаравайн тур
Чүгле бисти ам чүү
ал тур ирги деп боданып
мен.

— Ындыг чараш уруг-
е байырлашкаш, кижиги
кыйын тайбың турар.
даа сагыш амыр, чаңгыс
мен. Адымны Ананды
дээш, холун сунган.
Мени Седип Түлүш
Өвүр чурттуг мен.

— Амдыы мен-даа Бай-
ганың оглу мен. Актыг
жың-биле эл-хол келдин
азы албадал-биле сүр-
уп келдин бе?

— Черле шериг барык-
турган мен. Эки турам-
е келдим. Шеригден
даар болза, эр атка ба-
алаар.

— Че, эш, бис ийи таар-
дыр бис. Чаңгыс черге
ээр кылдыр кызыдып
ээли. Кижиги чурту киди-
ниг дээр, хары чон ара-
га идегелдиг эштиг чор-
ки...

Оолдар орукка-даа,
бака деп адаар кыска
аалыг өөредилгиг курс-
а-даа, удуур казармага-
кады чоруур чарылбас
шикилер апарганнар.
Ы ай иштинде белеткел
элдерге оолдар дайын-
машиналарны канчаар
караарын өөренип тур-
нар. БТР мунуп алгаш

уурга, Седип сактырга,
н кезер "Беларусь" дег,
луг ылгал чок, дайынчы
ина болгаш ындыг бе,
чок халдыр болган. Чаа
соонда өөренип дооскан
шындыггаларны тывыс-
Соңгу Кавказта шериг
энче чорудупкан. Ада-
и, Караның-даа коргуп
ан сезии ол хевээр бол-
кезек тыва оолдар, Се-
биле Ананды база, чечен
ыны деп чарлаттынмаан
елишкиннерге удур тур-
сорулгалыг шериглер
адынга киргеннер. Суур
унда, шойбек бажыңга
мчуп алганнар. Ооң бир
зында шаладан девири-

ге чедир ок-чепсектиг чык
долу хааржактар чыып каан:
граната, мина, автоматтар...
Өске талазында оруннар,
чечменир чер бар. Ок-чеп-
зек шыгжаан чер чажыт бо-
лурда, ооң чанынга шериглер
дивейн таңныыл шериглер
турар. Кандыг-бир дүвүрээ-
зин үнерге, аткылажышкын
азы сезинчиг, октуг-боолуг
улус тудар дээнде, ынаар
баар хүлээлгелиг. Ынчангаш
корум-чурум шыңгыы, ше-
риг байдалынга чагырткан.
Эгезинде дааш бүрүзүндөн
сырбаңайнып, коргуп, сү-
рээдеп турган болза, чоорту
чурумга өөрени бергеннер.
Эжишкилерниң бирээзи,
Ананды чугаакыр, каткы-
хөглүг болгаш өске нация
оолдар-биле эп-чөвүн дүр-
ген тып, хөй эштерлиг апар-
ган. Бо кижиги бодаарга,
Ананды деп атты адаары чү-
ден белен ышкаш, ынчалза-
даа командирлер-даа, сол-
даттар-даа бергедешкен:
чадап кааш, Ананда деп
адап алганнар. Седип деп
база шыдакас боорга:
«Мени Түлүш дээрге,
чедер»— дээн. Ынчалдыр-ла
Ананда биле Түлүш ийи
шериг эрттирип турда, бир
чыл эрткен. Өршээл бооп
оларны, взводундан кижиги
когаравайн, чыл ашканнар...
Шеригде оолдарга почта
кээр хүн улуг байырлал
болур. Ынак кызынче чагаа
бижиир, ооң харызын
манааш четтикпейн уйгу-
чыдын чок туруптар оолдар
бар. Караның чагаалары
оолга удаа-дараа кээп, сту-
дент чуртталгазын, сессия
кээрге, шылгалдаларны кан-
чаар дужаап турарын бижи-
каан боор. Бижээн одуруг
санында сагыш човаашкын,
ынакшыл, дүвүрел билдинип
турар боорга, Седип чор-
гаарланыр. Ананды черле
ындыг, баштаа-даа бил-
динмес, тенээ-даа билдин-
мес, чагаан номчуптайн
дээш алаң кылып туруп
бээр. Караның тыва тон кет-
кен чуруун көргөш: "Дарийги
бурган ышкаш чараш кыс-
тыр"—деп түңнээн. Элээн
ыт чок олуруп-олуруп,
«Меңээ чурукту бичии када
берем»—деп дилээн. «Кан-
чаарың ол» — деп айтыра-
га: «Көк будук-биле өштүмге
кактырып аар чоор бе деп
бодап тур мен»— дээн. Се-
дип оргаш:

— Улуг аалда оорар кижиги
сен бе, туш-биле им хап ту-
рар. Орта сен бе, эш? —
диген.

— Амдыы бир ол хоо-
райдан келген отрядтың оол-
дарын кедегге шуптузун кы-
рып каапкан ийик чоп. Чаң-
гыс кижиги арты. Канчап би-
лир, мен чок апарымга, өш-
түмде чуруктан таныыр үе
туруп келзе...

— Аксым бар дээш, ба-
жыңга кирген чүвени-ле са-
лып турба. Чурукту чүге бээр

кижи мен — дээш, Седип
хорадай берген.

— Ажынмайн көр, эш.
Чаныксап тур мен, каш хон-
дур удувадым, сагыжым чик-
тии кончуг-дур— дээш, Анан-
ды өрээлден үне берген.

Ол-ла кезээ командир
бир кижиги-биле ужуражыр
дээш, чер чоруур деп бар-
ган. БТР-ге олурупкаш, даг-
лар баар орук-биле үнгенер.
Бедик хаяларлыг кызаа иш-
тинге кирип кээрге, сезинчиг
чүве-даа чок. Командир кар-
тазын чада салгаш, дуу ол
бедик тей артында мени ма-
нап турар деп айтыкаш,
ынаар чедер халды бер деп
дужааган. Седипте чүү
боор. Каш баскан. Шынап-
ла, орук кыдыында ыяштар
чанында кижиги турган. Баш-
тай автоматчылар дүже ха-
лааннар. Оон командир.
Седип көрүп орда-ла, хенер-
тен оларны манап турган
кижиги олуруп бада берген.
"Засада! Назад!" — деп ал-
гырышаан, командир халып
кел чыткаш, аттырыпкан.
Седип карак чивеш аразын-
да автоматын туткаш, тан-
кыдан үне халаан. Ырак
эвесте граната база часты
берген. Автомат октарының
адаа-биле чаштынып халып
чорааш, командиринге чет-
кен. Аар балыглаткан кижиги
карактарын арай боорда
ажыдып келгеш: "Арткан
солдаттарны дүрген апар,
мен хей хевирлиг-дир мен,
пистоледимни ал бер"—
дээн. Чаңгыс сөс-даа ха-
рыылавайн, балыглаткан
кижигин чүктөпкеш, ыш-бус
аразы-биле халып чорааш,
машиназынга кирип алган.
БТР катап хөдели бээрге,
арткан оолдар халчып кел-
геннер. Дайынчы машина ол-
бо талаже каш аткаш де-
дирленип чоруй, келген уун-
че караңадып чорупкан.
"Чугула медээ бээр кижиги
адып каапкан, БТР-ниң эки-
пажы шавар халдаашкынга
таварышкан"— деп рация
дамчыштыр медээ кээрге,
шупту хөлзей бергеннер.
Далаш-биле марш-бросок
кылып үнер деп турда, да-
йынчы машина бо көстүп
келген. Солдаттар аразында
турган Седипти көрүп кааш,
Ананды халып келгеш эжи-
ниң хөрээндөн кускаптанып-
каш,ыглай каапкан. "Че-че
бол, оол. Анаа кижиги-дир
мен" — дээрге эжи тургаш:
"Сени өлүп калган деп бода-
дым"—дээш карааның чаш-
тарын чоткан. Командиринин
амы-тынын камгалааны
дээш, "Эрес-дидим чорук
дээш" деп медаль-биле Се-
дипти шаңнаар дугайында
чарлыкты бүгү солдаттарның
чыскаалының мурнунга дың-
наткан, а кол-ла чүве бир ай
дургузунда чанар шөлээ
бергени чугаалап четпес
өөрүшкү болган. Чанары-
даа канчаар, Седип баштай
Красноярскиге чедип келген.

Эмчи академиязының ниити
чуртталга бажыңыга кээр-
ге, вахтада ырбыска тыва
уруг орган. үшкү каытта
өрээлде «Караны кыйгырып
берем»— дээрге, «Өөрөн-
геш ам кээр»— деп тайыл-
бырлаан. «Манаар болган-
дыр мен»— дээш турда, би-
чии уруг айтырган:

— Чечээңер кайыл?

— Чүү чечек?

— Роза чечек аан. Ча-
раш кыс кижиге чечек бээр
чорду...

— Оо, сеңии шын-дыр.
Ам барып садып аайн.

Ырак эвесте садыгдан
үш роза чечек, бир шампан-
ское, шоколад садып алгаш
кээрге, студентилери чедип
келген. Эки сүме каткан
бичии студент кыска дээш
садып алганы плитка-шоко-
ладын тутсуп бергеш, үшкү
каытче үнүпкен. Эжикти сок-
тааш, кирип кээрге, Кара
столда хая көрнүп алгаш
бижиттинип олурган. Ыйт-
кыр эвес "Экии!" дээн таныы-
ры үннү дыңнапкаш, Кара
бодунга бүзүрөөзүн. Оожум
хая көрнүп кээп, чечек тут-
кан солдат оолду Седип деп
танып кааш, стол уундан
так туттунупкан...Караның
эштери-биле шампанскоени
ажыдып, эрткен чаа чыл, эки
дужааттынып турар экза-
менер, Седиптин шаңналы,
шөлээзи дээш дашканы кө-
дүргеннер. Ынак кызы-биле
хоорайга неделя хире тур-
гаш, Седип чанып кээп,
аалынга чартык ай болган.
Сактырга, шеригже чоокта
чаа чоруткан дег бол, аал
коданында кылыр-септээр
ажыл, хойлар турар кажаа-
ның эжи божал, бичии-ле
черде ызыртынып турары,
кожазы аалдың арган мол-
дургазын бөрүлер тудуп
каан дээш-ле, шийтпирлээр
ужурлуг ажыл-иш хөй бол-
ган. Ада-иези чаңгыс оглун
орден-медаль-биле шаң-
наткан деп, кожаларынга
суурдан келген төрелде-
ринге мактап, чугаалап олур-
за-даа, оларның арнындан
дүвүрээ мунгак шырай чер-
ле чыда калбас. «Ам-даа
каш ай шериглээр, дайын-
чаа болуп турар черге катап
чоруур, кончуун оглум-деп,
авазы ыглаан-даа. Олар ийи
кайызы-даа кээргенчиг кө-
зүлгеннер. Ачазы: "Ажыр-
бас, эр кижиги чүнү тоорул
бо, чорааш келзин" — деп,
сергеңнедир туттунза-даа,
кадаң мага-боду чыырлып
кире берген ышкаш бичежек
апарган дег көзүлген. Он
ажыг хонгаш дедир чоруу-
рунга белеткени берген.
Ада-иези база-ла хөй дө-
гергеш, кожалары Дагба
ирей сугну шайлатканнар.
Орук ара Саша акыйга ужу-
ражып, кирер сен дээш, хөй
буду, хырында саржаг, чөк-
пек суккан хап берип каан-
нар. Ачазы суурга чедирип
каайн деп турда-ла, «Аътты
Олег даайымның бажыңыга
арттырып каар мен, эккеп
бээр ыйнаан»— дээш, чаас-
каан аъттаныпкан.

Уланчылыг.

Сеткил сөңү

ШҮЛҮКТЕР КЫДЫРААЖЫНДАН...

Анна Назыновна Мөңге — хоочун башкы, ол
Каа-Хем кожууннуң Совет Тыва, Дерзиг-Аксы
школаларынга, кожууннуң өөредилге килдизинге
хөй чылдарда ажылдап чораан. 75 харны харлап
турар РФ-тиң улус чырыдышкынының тер-
гинни, күш-ажылдың хоочуну, Каа-Хем кожуун-
нуң хүндүлүг хамаатызы Анна Назыновна Мөңге-
ниң чогаатканы шүлүктериниң кыдыраажындан
каш чогаалды силерге бараалгаттывыс.

БУЯН КЫЛЫЫЛ

Будда бурган өөрединде
"Буян кылып чору" диген,
Эки кылган ажыл-үлө
Эгээртинмес буян болур.
Ада-ие буян-кежи
Ажы-төлче бодарай бээр,
Аас-кежик, өөрүшкүнү
Ажы-төлү оон алыр.
Бурунгулар үлө-херээн
Чаа салгал уламчылаар,
Чаарттыган ажыл шупту —
Буян-кежик сөңү болур.
Будда бурган өөрединде
Буян кылып арга көвей:
Аарыг-аржык, бертиктерге
Ачы-дуза чедирери.
Кырган-дигең кижилерге
Кылыр ишке дузалашкы,
Чазып чоруур кижилерни
Чагып-сургап өөреткей-даа.
Оорланыр кижилерниң
Оруун доза тура каапкай,
Өскүс-чаңгыс ажы-төлдү
Өрү тыртып дузалашкы.
Буян кылып чоруур улус
Бурганнардан күштү алыр.
Ооң сөңү черле төнмес...
Октаргайда тарап турар.

ТЕЙЛЕП ЧОР МЕН

Ашак кижиги артып каарга,
Ажы-төлү түрээр дижер,
Ачазы чок — чартык өскүс,
Авазы чок — бүдүн өскүс.
Ынчалза-даа мээң ачам
Ындыгларга хамаарышпас,
Ажы-төлү бистер дээнде
Амы-тынын харамнанмас.
Ававысты солуптар дээш
Аргаларын дилеп тывар,
Оглумайлап, кызымайлап,
Ошкап-чыттап эргеледир.
Кыстары дээш, оолдары дээш
Кымдан артык сагыш салыр,
Кадыг-берге ажылдарның
Кандызын-даа кылып чораан.
Оожум-топтуг, ажыл-ишчи ачавыска
Ооргаланып, омак-хөглүг өскөн-даа бис.
Өстүрүп каан, өөредип каан ачавыска
Өрү көрүп, күдүк басып, тейлеп чор бис.

АВАМГА

Азарганчыг бичимде-ле
Авам сени эскерер мен.
Караңгыда дүне када
Канчангаш-ла оттуп кээр мен.
Авам сени көөрүмге,
Ажылдап-ла, олурар сен:
Идик даарап, тоннар септеп,
Изиг-демир одаан оорар.
Далган, тараа, боова, боорзак
Таз долу, черле төнмес,
Кажан кылып турарыңны
Кайгал ханмас чордум, авай.
Кадык-шыырак ажы-төлдү өстүрер дээш,
Кадыкшылың камнавайн чораан-дыр сен.
Ажы-төлүң бистерни дээш кызып чорааш,
Аныяанда «кызыл-дустай» бердин, авай.
Хүлүмзүрээң хүрең-кызыл шырайыңны
Хүннүң чыгыы сактыр-дыр бис, күжүр авай.
Чагып-сургап чорааныңны
Чаңгыс-даа хүн утпайн чор мен, ынак авай.
Урууң мени "башкы бол" деп,
Уштап-баштап сургап чордуң.
Дээди эртем чедип алдым,
"Тергин" башкы диртип чор мен, эргим авай.

Культура амдыралы

ЭСТРАДА ЫРЛАРЫНЫҢ
КҮҮСЕДИКЧИЛЕРИНИҢ МӨӨРЕЙИ ЭГЕЛЭЭР

Августун 10-12 хуннеринде Тывага "Саян сынарарының аялгалары" эстрада ырларының күүседикчилерининң делегей чергелиг үшкү мөөрейи эртер.

"2012-2016 чылдарда Россияның культуразы" федералдыг тускай сорулгалыг программаның иштинде республиканың Культура яамызының эртирип турары мөөрейге Кыдат, Моол, Турция, Казахстан, Украина, Башкирия, Калмыкия, Татарстан, Якутия, Алтай, Даглыг Шория, Бурятия, Хакассия дээш, 13 чурттардан

болгаш Россияның регионнарындан күүседикчилер киржир. Мөөрейниң эгезинде Тыва культура төвүнге киржикчилер биле парлалга конференциязы болур. Национал хөгжүм-шии театрынга мөөрейниң байырлыг ажыдышкынынга киржикчи бүрүзү конкурстун негелдези езугаар ийи ырны күүседир.

Ооң эртенинде мөөрейлиг кезек соонда, "Кызыл — Курагино" археологтук-география экспедициязының "Хааннар шынаазы" майгын лагеринче экскурсиялап, ында ажылдап турар волонтерларга концертти көргүзер.

Август 13-те мөөрейниң киржикчилеринге найысылалдың төөгүлүг черлерин көргүзери планнаттыг. Ол-ла кезээ Национал театрга гала-концертке тиилекчилерни илередип, кол шаңнал америк 3 муң долларны тыпсыр.

Бистиң корр.

Кадыкшыл

ТАРЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ЧАЛАП ТУР БИС!

Халдавырлыг гепатит аарыындан тарылганы баш удур тарыдып алыры, ол саргарар аарыгның "А" хевиринден бодун камгаланып алганы болурун билип алыры артык эвес.

Халдавырлыг гепатиттин "А" хевирин — баарны үрөп турар кол халдавырлыг аарыгларның бирээзи. Ол аарыг хирлиг сугну ишкениннен, үрөлгөн аш-чемни чигениниң соонда тыптыр. Ынчангаш аарыг-силигни сагыры кол чурум ол.

Аарыгның ылгавыр демдектери кандыг болуру? Элээн үе иштинде (14-35 хонук дургузунда) аарыг кижиниң байдалы эки, чүзү-даа аарывыс, ынчалза-даа ол үеде аарыг кижини долгандыр турар кижилерге онза айылдыг болур. Аарыг кижиниң чем чиир хөөнү чокталып, бажы аарып, шагзыраар, эди изиир, чамдыкта кускузу кээр, кадыг албанының өңү өскерли бээр. Сөөлзүредир аарыгның вирузу баарның клетка-

ларын үрөп турарындан кижиниң бүгү мага-боду саргарып, сидиниң өңү кара, а кадыг албанының өңү шуут агара бээр. Ол дээрге аарыг кижини берге байдалда келгениниң демдээ, бир эвес дүрген эмчи дузазы чедирбес болза, халыдап болур.

Гепатиттин "А" хевирин-биле колдуунда бичин уруглар аарып турар. Чамдык таварылгаларда улуг кижилер база аарып болур. Аарыгны школага, садикке, ажылдап турар черинге, бажынынга чыпшырып ал болур. Аарыгны эмнээр үр хуусаалыг болгаш эттинне бергенде тускай диетаны сагыры албан.

Аарыгдан аарывыс дизе, камгалал тарылганы кылдырып алыр херек. Ук аарыгга удур

камгалал болур "Хаврикс" деп эмни улуг болгаш бичин кижилерге тускай хемчээл-биле тарыыр. Бо вакцинаны Россия девискээринде болгаш бүгү делегейде чедиш-кинниг ажыглап турар.

Бодуну болгаш чоок кижилерниң камгалалын ам бо хунден эгелээр болза, ылаңгыя 3-8 харлыг уруглар аразынга, соң-даарта халдавырлыг гепатиттин "А" хевирин узуткап болур.

Амгы үеде республиканың бичин уруглар эмнелгезинде ук аарыгга удур вакцинаны бүдүрүп турар "Смит-Кляйн-Трейдинг" компания Тываның бичин чаштарынга дузаламчы кылдыр эмнерни дамчыткан. Ынчангаш эпиг үени ажыглап, камгалал тарылганы кылдырып алырынче далажыңар!

Наталья ООРЖАК.
Тывада Хереглекчилерниң болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаар албан чериниң эпидемиология килдизи.

Төрүттүнген хунүдөр

ОмМаниПадМеХум

Август 10-да бичи кызывыс **Саяна Алексеевны** **САЛЧАК** 30 харла чаптанчыг, чараш **Салчак Эрелчинни** лаанын демдегеп эр ынчангаш бис, ада-эргим ажы-төлүвү кежикти, каң дег б дыкшылды, аржаан с амдырал-чуртталг орукту сеткиливис ха күзээр-дир бис.

Хүндүткел-биле ад ден.

Чаа-Хөл

Юбилейиңер-б

Бистиң эргим киживис **В.В. Кыргысович ЧАМЫЯН** август 9-та 50 Алды уругунуң ынак ачазы, чеди уйну эргим кырган-ачазы, хүндүткелдиг че бо одуругларны сөөңедивис.

Ак-көк дээрниң адаан орта
Алдын хуннун херелинге
Чаяаттыг хуннунден бээр
Бежен чылдар шуужуп эрти.
Чоннуң хүндүткелин чаалап алган
Чоргааранчыг честевис сээ,
Төрүттүнген хунүдөр-биле
Дөгеревис байыр тудуп,
Аас-кежик, өөрүшкүнү
Алгап-йөрээп күзеп тур бис.

Хөй санныг уруглары, уйнуктары, өөнүң чуржааттары

«Шын» солун дамчыштыр

Бистиң ававыс, күш-ажылдың хоочуну, маадыр ие **Самба-Суруновна ЧЕЧЕННИ** сөөлгү орукче үдешкен чонув Доржуевич Монгушка, Светлана Көк-ооловна Сааяга, Ма Дамбааданович Донгакка, кудаларывыс Мөңгүн-кыс Ку Семис-оолга, Вера Чүлдүмовна Оюнга, Калдар-оол Донгакков Салчаковна Чыдын-оолдарга, дуңмаларывыс Саида Огбен-Х Чодураа, Юра Чамбалдарга, Экер-оол, Долаана Иргиттерге, Долаана Саттарга, Чечек, Валера Кыргыстарга, Рада, Ооржактарга, Оюн-оол Хертекович, Зинаида Сал Амыртактарга, даайывыс Сарыг-оол Биче-ооловичиниң өг-бү Кара-кыс Суруновнага, Дадар Опан-ооловичиге, Тыва Респб Роспотребнадзор эргелелинге, ооң Өвүр кожуунда салб ажылдакчыларынга, Мөңгүн-Тайга кожуунуң эмнелге коллен кожуун чагыргазынга, Мугур-Аксы №1 школа коллективин хөө эргелелинге, үндүрүг инспекциязынга, приставтар ал Чонну ажылга хаара тудар төпке, пенсия фондузунга аймаавыска, кудаларывыска, чаңгысклассчы эштер кожаларывыска четтиргенивисти илередип, черге чедир мөг **Ажы-төлүнүң өг-бүлелери**

Садып тур мен

6 ханалыг өг кидизи, брезент болгаш эр болгаш кыс улуск тоннар садып тур мен. **Тел. 8-923-389-09-65; 8-923-388-82-52.**

Күчү-күштүг Улуг-Хемде
Күдөр боттуг чүктүг берген
Оожум, чоргаар
Оруун улап чоруп о
Шончалай МААТЫ
Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чу

ЧӨӨН-ХЕМЧИК КОЖУУННУҢ ЧАГЫРГАЗЫ АУКЦИОН ЧАРЛАП ТУР

1. Аукционнуң хевирин: ажык аукцион
2. Муниципалдыг чагыкчы, адреси: Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунуң чагыргазы. 668110, Тыва Республика, Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 42.
3. Садыглашкынны төлээлекчи орган эртирип турар—Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунуң чагыргазы, адреси: 668110, Тыва Республика, Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 42, 2 каът, кабинет 207. Харылзажыр кижин: Алдынай Алдын-ооловна Монгуш, тел. 8(394) 21-336.

4. Садыглажыр чүүл: тараачын (фермер) ажыл-агыйын организаастаары-биле арендага чер участогун садары.

5. Аукционга киржири-биле чагыг киририниң хуусаазы: 2012 чылдың август 15-тен сентябрь 15-ке чедир.

6. Аукционну эрттирер чери, ай-хүнү болгаш шагы: 668110, Тыва Республика, Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 42, 2 каът, кабинет 207, 2012 чылдың сентябрь 18-те, 10.00 шакта (тус черниң шагы-биле).

Чер участогунуң кыска тайылбыры

Лот №	Чер участогунуң адреси	Шөлү (дөрбелчин метр)	Кадастр дугаары	Баштайгы өрттээ	Ажылгалдың чөпшээрээни	Аукционнуң базымы 5%
1	Тыва Республика, Чөөн-Хемчик кожуун, Хайыракан суур, Чүрмет-Дажы кудумчузу, бажың 1в	1200 дөрбелчин метр	17:03:0501021:178	19300	Хууда чуртталга бажыңын тударынга	965

ШЫН Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар **В.О.Куулар.**

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редактор—2-17-91, факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия—2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге—2-03-88, чагаа—2-17-09, көдээ ажыл-агый—2-17-09, очулга—2-03-87, үлетпур—2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7650. Чагыг 91. Номери парлалгаже дужаганы: график езугаар—21.00, херек кырында—18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.сч. № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникадырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикасы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың март 12-де эде бүрт Херечилелдин дугаары—ПН №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакция-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өскө фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

ШЫН

№ 92
(18212)

2012 чылдың
август 11,
суббота

Садар өртээ
6 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

АВГУСТ 12 – Тудугжунуң хңң

Тываның чедиришкүни

Тываның тудуг комплекзиниң хүндүлүг ажилдакчылары! Профессионал байырлалчылар тудугжунуң хүнү-биле бистиң черген байырывысты хүлээп алганыңар! Силер дээрге Чер кырының тайбың болгаш бурунгу эгжилдин кижилери-дир силер, тарапнарың могаг чок күш-билеңар-биле бөмбүрзектин ир-шынарын өскерттип, ону амгың болгаш келир салгалдың чурттакчыларыңа чогулгалыг тудуг турар силер. Силерниң шевер холдарыңар чаа хоорайларны тудуп, орук-ны кылып, чуртталга бажыңна-н, социал болгаш бүдүрүлгө сектилерин тудуп турар. Тудуг адыры бистиң аныяк республикамыска оон улам ыңайгызыралының үндезини болуп, а улуг-дузалыг болуп турар. Арылгалар чылдарында барыктып чыткан тудуг комплекзиниң чаа сөөлгү чылдарда катап тургустунуп, рыноктуң негелделенде ажилдап өренип, мурнакчы технологияларны болгаш амгың материалдарын, перспектив-ажылдарны болгаш онзагай конструктор шиптирлерин шин-дип ал турар апарган деп үрел-биле чугаалап болур.

Эрткен чылын Тываның керээ-лиг тудуг организациялары 2,5 миллиард рубльге ажилдарны кылган, ачы-дузаны чедирген, ол дээрге 2009 чылдың деңнелинден 21 хуу бедик болган. 2011 чылда чуртталга шөлүн ажыггалга ки-рерин 7 хуу өстүрген болгаш 52,4 муң дөрбелчин метр чедирген, ону 2006 чылдаазы-биле деңнээрге, 2,2 катап хөй. Чуртталга бажыңнарын ажыггалга кириеринин темпелерин улгаттыраы 2012 чылда база уламчылап турар. Бустур четкен бажыңнардан хамаатыларны көжүреринин, хөй каът чуртталга бажыңнарының капитал септелге-зинин талазы-биле тускай сорул-галыг программаларны тудугжу-лар чогулгалыг күүседип турар. Ол адырга айда ортумак шалың 2011 чылда кижилеринге 18 муң рубль ажа берген, 2010 чылдаазына деңнээрге, 26,5 хуу өскөн. Экономиктиг байдалдың экижээни тудуг техниказын чаар-тыр арганы тургускан. Тудуг ма-шиналарының болгаш технологтуг дериг-херекселдеринин парыгы 651

сан турганындан 705 сан четкен. Тудуг материалдарының бүдү-рүлгези база өзүп турар. 2011 чылдың дургузунда керматиктиг тууйбунуң бүдүрүлгези 30 хуу, чыылда демир-бетон тургузула-рының бүдүрүлгези — 2,8 катап, руда эвес тудуг материалдарының — бүдүн чартык катап өскөн. Тудуг материалдарының индустриязының моон соңгааргы сайзыралыңа республиканың 2020 чылга чедир тудуг материалдар үлетпүрүн сай-зырадырының тускай сорулгалыг программасы идиг бээр. Адырның чедип алган чедиш-киннери боттарының мурнунда салдырган, ылаңгыя республиканың чонун чуртталга бажыңнары-биле хандыраының деңнелин бедидер дээн перспективтиг сорулгаларны Тываның тудугжулары күүседип шыдаарының бүзүрелин болдуруп турар. Профессионал байырлалчының хүнүнде тудуг комплекзинин бүгү ажилдакчыларыңа моон соңгаар-гы улуг-улуг чедишкиннерни, быжыг кадыкшылды, аас-кежиин болгаш чаагай чүүлдерни күзе-дивис!

Тыва Республиканың Баштыңы-Чаааның Даргазы
Ш. КАРА-ООЛ.
Тыва Республиканың Дээди Хуралының
(парламентизинин) Даргазы К. ДАВАА.

Тываның Баштыңының ажил-албаны

Шолбан КАРА-ООЛ: "БАЙЫРЛАЛДЫ ТӨЛЕПТИГ ЭРТТИРЕР"

Республика Хүнүнүн байырлалын демдегледип турар үеде хөй-ниитинин корум-чурумун тургузарын болгаш оруктарга айыыл чок чорукту хандыраын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол негээн.

Шолбан Кара-оол Чазак Даргазының оралакчызы Артур Монгал болгаш иштики херектер сайыды Александр Лобанов-биле ужурашкан. Олар ИХЯ-ның хүн бүрү ажил-чорудулгазының, республиканың оруктарыңа болгаш чурттакчылыг черлеринге корум-чурумну быжыглаарының талазы-биле айтырылганы чугаалашканнар. Чон ортузунга профилактика ажылын күштелдиреринче, ээртир суксун аймаан садарының дүрүмнерин шыңгыы сагыырынче кичээнгеини угландыраын Чазак Даргазы негээн. "Ээртир суксунну садарыңа хамаарыштыр Чазактын ажилдап кылган хемчеглери саазын кырынга артпас ужурулг. Мында чугаа болза кижилерниң кадыкшылдынын, оон туржук амы-тынының дугайында чугаа чоруп турар"—деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Чоокшулап орап күрүне байырлалдары — Республика Хүнү болгаш Наадым-биле холбаштыр Тываның Баштыңы ИХЯ-ның удуртулгазыңа болгаш Хөй-ниитинин айыыл чок чорук чөвүлелинге кижилерниң хөйү-биле чыгыр черлеринге ниитинин корум-чурумун тударынын, оруктарга айыыл чок чорукту тургузарының талазы-биле даалгаларны берген.

Ажилдап кылдырган план езугаар байырлал үезинде хүнүнүн ИХЯ-ның 310 ажилдакчызы дежурныйлаашкынче үнер, оларны 40 санныг транспорт-биле хандырап. Дежурныйлаашкынче үнер бетинде оларга немелде тайылбырны бээр деп, Александр Лобанов илеткээн. Чоокта чаа Чадаанага эрткен хүрээ ажыдышкынының үезинде дириг хөгжүмүнү болгаш бүзүрелдин делегей фестивалы болган, аңаа кожуун наадымы база эрткен. Чоннуң ол хире хөй чыылган черинге эрге-хоойлу камгалаар органнар корум-чурумну тудар талазы-биле билдиги чоруун көргүскен дээрзин Артур Монгал дыңнаткан. ИХЯ-ның ажилдакчы-ларының тус чер бот-башкарылга органны-биле бир демниг ажылынын ачызында хөй хүн үргүлчүлээн байырлал үезинде кандыг-даа үүлгедиишкиннер болбаан.

Боттарының хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турары дээш өөрүп четтиргенин Шолбан Кара-оол илереткен болгаш Кызыл хоорайга удавас болур байырлалдар бедик деңнелдиг эртер дээрзинге бүзүрелин илергейлээн.

БЕДИК ШЫНАРЛЫГ СТАНЦИЯНЫ ТУРГУЗАР

Божудулга төвүнге бедик шынарлыг кислород станциязын тургузар деп айтышкынны Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол берген.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол кол-кол тудуг объектилеринге чораан. Оларның бирээзи — республиканың божудулга төвү. Ону 2012 чылда ажыггалче дужаар ужурулг. Ол үр туттунуп турар объектинин тудуун доозарын Шолбан Кара-оол 2007 чылда бо албан-дужаалче кирип тургаш аазаан.

Оон тудуун үе-чада аайы-биле кылып келген. 2010 чылда кол корпуска немелде ийи блоку ажыггалче кириген. Аңаа ажил-агый салбыры, рентген өрээли болгаш өске салбырлар турар. Божудулга өрээлдерин болгаш чаа төрүттүнген чаштар салбыры турар үш каът ийи блоктарны тудуу уламчылаан. Оон-биле холбаштыр Шолбан Кара-оол бедик шынарлыг кислород станциязын аңаа кыска хуусааның дургузунда тургузарының чугулазынга доктааган. Ынчангаш ол ажилды чогуур хуусаазында доозар ужурулг керээлиг организацияны дарый тывар херек. Ол талазы-биле даалганы тудуг сайыды Владимир Сатка берген. Тудуг-монтаж ажилдарын дүргедидирин негээн болгаш ажылын хуусаазында дооспаан тудугжуларны чемелээн.

Божудулга төвү дээрге бо чылын ажыггалга кирер ужурулг объект болур, ынчангаш ону бүрүнү-биле акшаландырып турар, ынчангаш тудугжуларда саадаашкын болдуруп чылдагаан чок.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

Дыштаныр хүннү шилчидеринин дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Республика Хүнүн болгаш малчыннарның национал "Наадым-2012" байырлалын эрттирери-биле холбаштыр Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) доктаадыры болза:

1. 2012 чылдың август 18-тиң субботада дыштаныр хүнүн август 16, четвергече шилчидер.
2. Бо доктаалды республиканың массалыг информация чепсектеринге парлаар.
3. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы К. ДАВАА.

Кызыл хоорай 2012 чылдың август 10 № 1510 ДХ-1

ИЕ-ЧАШТЫҢ КАДЫКШЫЛЫ — БИРГИ ЧЕРДЕ

Чаа төрүттүнген хензиг чаш чүгле чоок кижилеринин чуртталгазын каас-таарындан аңгыда, алызында барып, ниитилеливистиң быжыг чөлөнгижи, келир үевистиң бүзүрели болуру-ла чугаажок. А кандыг төлдер ол бүгүге онаажып болурул, чүгле кадык, омак-сергек төл болбайн канчаар...

Амгы үеде билер болгай бис, чаштарның өзүп үдеп турары каракка илдигип, эскертинип турар. Чырык чер кырынга чаяттынып, соонда барып, ти салгал, изивисти базар салгалчыларыыс дээш чап черле сеткил ханып, өөрүвес бис. Ынчалза-даа танчыг чаштарыыс аразында кемниг, кадыкшылды ла кошкак уруглар бары сагыш-сеткилди дүвүредип, ба баарны саргыдып келир. Бо байдал чүгле чаштарның ада-иезин, чоок кижилерин эвес, харын-даа ары чоннуң, ылаңгыя эмчилерниң, бедик албан-каалда ажилдап олурап даргаларның ишти-хөңнүн олдуруп чорууру-ла шын. Бо бүгүнү бодап келирге ты дүвүнче бодап карарып, ырап чоруй баар-а ышкаш сагындырап.

(Уланчызы 2-ги арында).

ЧУРУКТА: Прораб Александр Шююнович Иргит дуг ажилында 39 чыл ажилдап турар.

Дорт дамчыдылгаларны чорудар

Республика Хүнүнге болгаш малчыннарның "Наадым" байырлалыңа тураскааткан яңы-бүрү хемчеглер хөйүнү сонургалын хаара тудары угаажок.

Бо удаада найысылал Кызылдың төвүнде птеттинген улуг экранга аңгы-аңгы шөлдерде эртип турар культура-массалыг, спортчу хемчеглерден

дорт видео-дамчыдылгаларны дамчыдар. Ол дамчыдылганың бирги кезээ — август 14-те кежээкиниң 17 шакта В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрыга болур Наадым болгаш Республика Хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралды кызылчылар болгаш аалчылар Арат шөлүңге көрүп болур.

Байыр чедиришкүннери

Юбилейиңер-биле!

Хүндүлүг Светлана Сюр-ооловна! Силерге юбилейиңер-биле изиг байырны чедирип тур бис.

Силер ажил-амыдыралыңарны ховар болгаш төлөптүг бир мергежил — солунчуңуң ижи-биле хөй чылдарда дорт холбаан силер. Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү болуп, тыва парлалганың хөгжүлдө сайзыралыңа улуг үлүүңерни кирип чорууңарны бөгүн демдеглээр уjurлуг бис. Солуннарда ажилдаар тыва дылга бижир кадрларны белеткээр ажилды чугулап турарыңарны билир бис. "Тываның аныяктары" солунга ажилдап тура, журналист мергежилге өөредип каан коллегаларыңар хөй, ам республиканың улуг, хоочун солуну "Шында" база аныяктар-биле ажилдап турар силер, чүгө ажилга эвес, оларның амыдыралында хүн бүрү тургустунуп келир айтырыглары база силерниң кичээңгерлерде.

Ооң-биле кады чонунуң улуг солунунуң кол редактору чаңгыс херээжен кижиге кылдыр солунуң-

даа, тыва парлалганың-даа төөгүзүндө кирген силер. Ынчангаш силер Тываның сураглыг, аталдарлыг кижилери — Күжүгет Шойгу, Кызыл-Эник Кудажы, Валерий Шаравин, Кыргыс Динге болгаш оон-даа өскелерниң соон салгап, оларның аңгы-аңгы чылдарда кол редактор ажил-херээн бөгүндө уламчылап турар силер.

Светлана Сюр-ооловна, силерге байыр чедирип, быжыг кадыкшылды, чогадыкчы чедишкүннери, буян-кежиин күзедивис. Хүндүткел-биле "Шынчылар".

КУШ-КУЛЬТУРЖУНУҢ ХҮНҮ-БИЛЕ!

Эргим чаңгыс чер-чурттугларывыс!

Күш-культурунунуң хүнү-биле силерниң шуптуңарга чүректин ханызындан байыр чедирип тур бис!

Бистин чуртувуста августун ийги субботадында демдеглеп турар бо байырлалды миллион-миллион россияжилер боттарыны деп санап турар. Ол байырлал спортка хөй санныг хандыкшылдыгларны болгаш амыдыралдың кадык хевириниң талаакчыларын, оларның назы-хары, мергежи хамаанчокка "Кадык бүдүш-мөчүге" — кадык сагыш-сеткил" деп чүүлге бүзүрелдиг кижилерни каттыштырып турар.

Күш-культураның массалыг шимчээшкинин сайзырадыры, амыдыралдың кадык хевиринче чаңгыс чер-чурттугларын улам хөйүнү хаара тудары республиканың Чазааның, ооң хоойлужудулга органның социал политиказының мурнады шийтпирлээр айтырыглары болуп турар. Бистин сорулга-выс — массалыг спортту кижиге

бүрүзүңге, ылаңгыя аныяктарга, чедингир болдулары. Ындыг чорук күштүг болгаш кадык, долу ниитилелди тургузарыңа эргежок чугула.

Чыл санында-ла республикага спорт инфраструктуразы быжыгып, күш-культура комплекстери ажыттынып, эштир бассейннер, кылымал карттыг футбол шөлдери, спорт шөлчүгештери туттунуп, спорттун чаа хевирлерин сайзырадырының үндезини салдынып турар.

Эрткен чылын республикага аңгы-аңгы деңгелдиг, делегей чергелин-биле катай, үш муң ажыг спортчу маргылдаалар болган. Бо хүнде күш-культурада болгаш спортта доктаамал киржип турарларның саны 80 муң чеде берген, ол дээрге Тываның чурттакчы чонунун дөрттүн бир кезинин ажып турары-дыр. Массалыг спорт спортка салым-чаянныгларны

илередиңге болгаш, ринге эң чогумчалыг ар 2011 чылда Тываның көскү спортчулары ре даштыңа болгулаан 47 дааларга киржип, а хевирниң 190 медалдар алганнар. Бистин респуб делегейге алдаржыдып т гыс чер-чурттугларывы гаарланыр бис. Оларны геже чүткүлү — аныяк төлөптүг үлегер. Салым- спортчуларга болгаш тренерлеринге күрүне дет көргүзериниң дугайынд тивтиг эрге-хоойлу ак эрткен чылын хүлээп алг.

Эргим спортчулар, тр Тываның спортунуң хос болгаш аңаа хандыкшы Күш-культурунунуң хү силерге быжыг кадык бедик тура-сорукту, чай тиилелгелерни сеткилив зындан күзедивис!

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның, Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (патизиниң) Даргазы К. ДАВАА.

ИЕ-ЧАШТЫҢ КАДЫКШЫЛЫ — БИРГИ ЧЕРДЕ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Ынчалза-даа ыңдыг байдалды баш удур тодарадып, иезиниң иштинге-ле доругуп турда үзе эмнээр ие-чаштын камгалал төвүнүн немелде ийи улуг адыры удавас ажыглалче кирер дээрзи кымга-даа өөрүнчүг. Тудугнуң ажылы элээн хөй үениң дургузунда үргүлчүлөп келген-даа бол, бо чылын ол адакталып, кадык камгалал шугумунуң бир адыры болуп, ажыглалче кирери чүгө эмчилерге эвес, келир үениң иелеринге, бүгү чонга өөрүнчүг байдалды тургузары ооң чүгө даштыкы хевир безин бадыткал. Кызылда ие-чашты камгалаар перинаталдыг төп бар хирезинде-ле чүгө мону улам немеп турар ирги деп бодал чаңгыс эвес кижиниң сеткилинде бар дизе чазыг эвес. Бодум хуумда база ынчаар санап чордум. Ынчалза-даа ук айтырыгга харыыны тывары-биле ТР-ниң Кадык камгалал яамызының бир улуг салбыры Ие-чаштын камгалал албан чериниң удуртукчузу Ондар Эренмаа Алдын-ооловна аңаа хамаарыштыр тодарагы-биле чугаалап берди: "РФ-тиң Кадык камгалал яамызының негелдезинге үндөзилетинген "Ие-чаштын кадыкшылын быжыглаар" деп сорулгалыг программа-биле тудуувусту немей тудуп турар чылдагаанывыс ол. Ооң сайзыралыңа бир улуг идиг "Кадыкшыл" национал төлөвилел болгаш кадык камгалал шугумунуң чаартылгазы-биле РФ-тиң девискээринин 40 ажыг регионнарыңа амгы үениң негелдезинге дүүштүр мындыг перинаталдыг төптерни

тудуп дооскан болуп турар. Ынчалза-даа Тывада бо төп оларның санынче кирбейн турар. Чүгө дизе, бистерде "Ие-чашты" камгалаар перинаталдыг төп 2004 чылдан эгелеп ажилдап эгелээнинден, ону улам хөгжүдери-биле немелде тудугларны кылып турарывыс бо. А ооң тудуун улап турар чылдагааннарывыс дээрге: бирээде, Тываның девискээринде чаш ажы-төлдүн өзүп көвүдөп турары, ийиде, кадыкшылы шала кошкак төрүттүнген чаштарны эмнээри-биле ыңай-бээр янзы-бүрү эмнелгелер кезири чоруктарны чок болдулары, үште, үе-шаанда ие кижиниң болгаш хырын иштинде чаштын кадыкшылының байдалын тодарадыры, дөртте, садып алганывыс ийи улуг УЗИ аппараттарын салып тургузар хостуг орансава чогуңдан бо ажил эгелээн болуп турар. Бо перинаталдыг төптүн бодундан аңгыда, ийи улуг салбыр ажыглалче кирер. Ол дээрге бир талазынга иштиг херээжен кижини чаңгыс хүннүң дургузунда чыттырып алгаш, бүгү-ле эмчи шинчилгезин шөлээн, дыштыг, кандыг-даа ээлчег чокка эрттирери, а өскезинге иениң болгаш хырын иштинде чаштын кадыкшылын быжыглап эмнээр салбырлар ажыттынар" — деп кыска болгаш солун харыыны эмчи берди. Ол бүгү чаа төрүттүнер чашка-даа, адаа аартаан ие кижиге-даа таарымчалыг чүве-дир деп түнөп алгаш, эмчи-биле байырлаш-каш, тудугнуң амгы үеде ажил-чорудулгазы-биле чоок таныжар дээн күзел-биле ук тудугга чеде бердивис. Аңаа чоокшулап келиривиске-ле ажил-иш ында кидин түлүк. Даштыңдан көөрге чиндигир

Плиткалар саат чокка салдына бээр.

Ажыл кидин түлүк.

көк дээр дег шилдер келир үениң эмнелгезин улам каастаар деп чүве ала-чайгаар бодалдарга кирер чорду. Ынчанмайн канчаар, эмнелгениң иштиги-даа, даштыкы-даа байдалы чараш болбастың аргазы чок. Чүгө дизе, чырык чер кырынга төрүттүнер чаштарның эге баштай хирин кезип, оларның баштайгы үнүн салып, "ыңаа" кылдырыглар өргээзи бо-ла болгай. Чеже ие маңаа караан чырыдып, аас-кежикти бодунга сиңирип албас дээр. Сан-чурагай-даа аңаа күш четпес. Ону бодал келгеш, тудуг ажылы-биле улам чоок таныжар күзел күштелип, тудугнуң келир үеде шинчилге харыылаар талазының тудуун харыылап олурар Александр Шююнович Иргит-биле чугаалажып, ажил-чорудулга дугайында кысказы-биле мынчаар таныштывыс:

— Божудулга бажыңың улай тудуп турар тудугда ниитизи-биле 6 организация киржип турар. Ол дээрге "Элитстрой" КХН, "СУ-48" КХН, "Тывасанвент" КХН, "Партнер" КХН, "СВЭМ" КХН, "Премьер" КХН. Бо организацияларның киржилгези-биле эмнелгениң орансавазынга бүгү-ле чогуур уjurлуг септелге ажилдары, чылыг, чырык энергиязы, санитарлыг дериг-херекселдер салдыган. Тудугга 8

баллга чедир чер шимчээшкининден когарал турбас дээрзин база ол бадыткады.

Оон аңгыда ында ажилдап турар штукатур-маляр улгады берген угбайларның чугаазы-биле алырга, тудугда ниити ажил багай эвес чоруп турар. Ынчалза-даа ажилчынарның саны хөй эвес болганындан арай элээн саадаар уjurга таваржыр ирги бис бе деп чаңгыс эвес кижиге чугаалады. "Амгы үениң аныяктарын кара ажилга хаара тудары берге-дир. Оларның белен амыдыралга өөренип калганы дыка-ла хомуданчыг. Маңаа аныяктар ажилдап чедип келир, ынчалза-даа олар ийи-үш хонгаш, ажилче үнмейн баарлар. Бистин бодалдарывыс-биле алыр болза, улгады берген улустун, бистин, орнууска олар ажилдаар уjurлуг чүве дийин деп аравыста чугаалажып орап улус-тур бис" — деп, оларның бирээзи баштактаны аарак чугаалады. Бодум аныяк кижиге болгаш, ону дыңнааш, иш-тимде амгы үениң аныяктарының аразында мындыг байдал дораан көстүп, эпчок байдалды тургузуп келир, кончуун аа деп бодал турдум...

Тудугну ажыглалче хүлээди-ринге чедир санныг айлар, хонуктар артып калган. Ынчалза-даа

тудугнуң кол чадазы доосту калза, тудугжуларывысты мыштыг ижи адакталып, доост деп чүвени херек кырында байдал бадыткап турар. Тудуг боду ажыглалче кире ооң чоок-кавы черлеринге астылыг трассаны, кудумчу кезринге чырык лампаларын бо тротуарны, дыштанып олурар таарымчалыг биче сесерлер тудары хөй үени негеп турар бүгү доосту берзе, эмнелге райжыгажының бир чараш о аңаа турар дээрзинге бүзү улуг арты. Тудугжуларывыс эмчилеривис дег буянныг төлөптүглери-дир. Оларның дын» холдарындан тутту эмнелгениң база бир улуг о савазынга чеже-чеже чаш кадык-чаагай төрүттүңүп, ма өзерлерил?! Ынчангаштын тудугжуларывыстың шудургу алынга, «алдын» холдарында кезээ мөңгө чонунуң ортуу чоргаар туруп, төөгүге арты магат. Тудугжунуң хүнү-биле оларның чымыштыг ажил-дээш черге чедир мөгөөр-дир хүндүлүг тудугжуларывыс.

Белекмаа ООРЖИ

Перинаталдыг төптүн улай тудуп турар оран-савазы.

Чангис СААЯНЫҢ тырткан чуруктары.

ЭРТИНЕ ООРЖАК — КОЖУУННУҢ ЧЕМПИОНУ

Чоокта чаа Өвүр кожууннун чурттакчы чону кожуун хүнүн болгаш малчыннар наадымын Хандагайтыга байырлап эрттирген.

Байырлалдың баштайгы хүнүн кожууннун сумуларындан чон болгаш кедээр чайлаглардан малчыннар чыгып, байырлыг хуралдан эгелзэн. Хуралды Өвүр кожууннун баштыгы — Төлээлекчи хуралының даргазы Николай Шолович Ооржак чыылган чон, малчыннар, аалчыларга байыры чедиреп, ажыткан.

Өвүр кожуун муң малды малчорур малчыннар саны-биле республикада ийги черде. Республиканың "Муң малдыг малчыннар" клубунун хүндүлүг кижигүннөнде Борис Белекович Куулар, имит Чымбаевич Куулар, Даспыл-ол Донгакович Санчы, Сургуул-ол Чодур-оолович Монгуш, Роман Саңгыр-оолович Монгуш, Владимир Намбар-оолович Монгуш, Каадр Кутузовович Кыргыс, рес Михайлович Доржукай олар ирип турар.

Малдың баш санын кадагалап, ш төлдү чидирг чокка алыр алазы-биле Саглы сумуздан "Адарган" муниципалдыг унитар-ыг бүдүрүлгениң малчыны Эртине Ооржак эң-не эки көргүзүлгөни иди ап, кожуун наадымының кожуун чемпиону" атты алгаш, республика Наадымынга киржиргени чаалап алган.

Мурнакчы, кызымаккай, ажыл-чи, тергиин деп санадып турар алчыннарны, чылгычыларны, анчыларны, хоочуннарны, көдээ кыл-агый специалистерин болгаш уртукучуларны демдеглед, хүн-лүг бижиктерни, шаңнал-икталдарны, өртектер белектерин алгалга тывыскан. Кожууннун үндүлүг чурттакчызы" деп шын-ыгаларны Хандагайтыдан Лари-

са Салчаковна Куулар, Дус-Дагдан Тамара Доржуевна Сат алганнар.

Наадымның байырлыг чыскаалынга Хандагайты, Солчур, Чаа-Суур, Дус-Даг, Сарыг-Хөл, Саглы сумуларының даргалары чонун баштап алган, тыва идик-хептиг чыскаалга чорда көөрге, чаражын, чоргааранчыын.

Байырлал хүннеринде хөй-ле мөөрейлер, тыва оюннар, ярмарка, хүреш болгаш аът чарыжы база болган. "Кайгал ханмас кадарчы-2012" деп кожуун чергелиг мөөрейге киришкен чеди малчынның аразындан Чаа-Суурдан Уран-Херел Тюлюш бодунун национал тыва идик-хевы, кайгамчык уран-талантызын бараалгадыры-биле сыгыртып-хөөмейлеп, кожамыктап ырлааш, тиилеп үнгөн.

Тыва оюннардан шыдыраа маргылдаазын 50 хардан өрү назылыглар аразынга эрттирген. Аңаа Кызылдан Артур Монгуш тиилекчи болган. Буга шыдыраага Чадаанадан келген аалчы Василий Монгуш кымга-даа аштырбайн, чемпионнаан. Даалы маргылдаазынга Хандагайтының командазы тиилзэн. Кажыктың "Дөрт берге" хевиринге Чаа-Суурдан Уран-Херел Тюлюш, "Арбактаарынга" Саглыдан Чойганмаа Ооржак, "Хожулап кагарынга" Дус-Дагдан Кайгал-оол Кыргыс бирги черлерни ап, шаңнатканнар.

25 километр хемчээлге улуг аъттар чарыжынга Дус-Дагдан Маадыр Монгуштуң бора ады чемпиононаан. 10 километр хемчээлге аныяк аъттар чарыжынга Солчурдан Буян Самбуунун кара ады мурнап келген. Чоруктуг аъттар аразынга база-ла Буян

Чыскаалче цьеринге белеп.

Самбуунун калчан-доруг ады эрткен.

Чоннун байырлал санында сонургап көөр оюну — хүреш. Маңаа Тыва Республиканың Начын мөгелери Ким Седен-оол, Андрей Монгуш, Ирбиш мөге Тежик Отчугаш база кожууннун шыырак, аныяк мөгелери Дензин Донгак, Начын Донгак, Ачыты Куулар, Ачыты Комбуй-оол болгаш өскелер-даа чараш хүрежин көргүскенер. Сөөлгү онагда Ким Седен-оол биле Отчугаш Тежик арткан. Отчугаш ийи удаа удурланыкчызын октаар часкан. Ыңчалза-даа улуг арга-дуржулгалыг К.Седен-оол бодунун эжин октааш, кожуун наадымының тулган мөгези болганы ол.

Тыва аш-чем ярмарказынга көдээ ажыл-агый продукциялары — сүт, сметана, саржаг, божа, курут, быштак, ааржы болгаш инек, хой эдйн элбээ-биле саткан. Сарыг-Хөл сумуздун чурттакчылары Чечен Тюлюшова, Сырга Сүгдер-ооловна тыва хептерни, чеңи-чоктарны, чеп-биле эжип каан өгүнү базыры, куру, бызаа мончарларын садып-саарган. Оларның ол эки эгелээшкенин кожуун чарыгазы демдеглед, тускай шаңналдарны тывыскан. Хандагайтыдан Владимир Кууларның тыва хевирге чазаан эжиин, стол, сандайларын чон сонургап көргөн.

Кожуун хүнүн болгаш малчыннар наадымын удуртуп эрттирген удуртукчуларга болгаш деткички

болуп ачы-буянын көргүскен албан черлери база хууда сайгарлыкчыларга четтиргенивис илередип тур бис. Кожууннун Төлээлекчилер хуралы, чагырга чери, суму чагырга черлери, көдээ ажыл-агый эргелели, культура килдизи, почта салбыры база хуу сайгарлыкчылардан "Айыссыг" садыының ээзи Долаана Ооржак, "Билзек" садыының ээзи Зоя Кыргыс, "Байлак" садыының ээзи Аяз Монгуш, "Ромашка" садыының ээзи Чойганмаа Иргит, "Саян" садыының ээзи Чечек Куулар, кожуунда "Мери Кэй" компаниязының төлээлери эң-не идепкейлиг болганын онзалап демдегледивис.

Айыраа МААДЫР-ООЛ.
Өвүр кожуун.

Бомбурзектиң судалы

КОГАРААННАР КҮЗҮН КӨЖЕР

Кубаньга болган улуг ыр-чайыктың уржуунда бажың-балгат чок арткан Крымскиниң чурттакчыларынга чуртталга бажыңнарын ноябрь ортан үезинде тудуп доозар.

Россияның Чазаа ол черниң оттакчыларынга дуза кылдыр амза 4,5 миллиард рубльди тус-йлаар деп шийтирн хүлээп алган. "Аңаа чогумчалыг амыдыл-ды дүрген тургузар болзувус, чоннун байдалы экижи кээр. Ыылга таварышкан кижиге бүрүңге дузаны чедирер херек, ол эрге муң-муң кижилер-дир" — л, РФ-тиң Чазааның Даргазы Дмитрий Медведев демдеглзэн.

Бирги ээлчеге когарааннарга мпенсацияны кандыг-даа оочур, ндыг-даа бюрократчы негелдер чокка чедирер сорулга салган. Күш-ажыл болгаш социал-литика яамызының дыңнатканын угаар алырга, 10 муң рубль мчээлдиг материалдыг дузаны муң кижиге алган, 150 муң рубль мчээлдиг саң-хөө дузазы 20 муң ре кижиге чедиртинген.

Кубаньга немей тускайлаан ол шаны чоннун чидиргени оран-вазының орнунга чуртталга жыйнарын тударынга болгаш дып алырынга, үрелген бажың-ның капитал септелгезинге, а ол

ышкаш хемнер уннарын аштаарынга болгаш чамдык чалдарны быжыглаарынга үндүрер деп, Чазак Даргазы демдеглзэн.

Когараан кижилерге чуртталга бажыңнарының тудуун бо неделяда эгелзэн. Маңаа кол чүүл чүгле бажыңнарның шынарлыгы звес, а тудугну доозуп дужаарының графигин сагыыры база чугула болуп турар. Бир звес графиги шыңгыы сагыыр болза, ноябрь ортан үезинде-ле чурттакчылар ынаар көжүп эгелзээр.

БЕЛОРУСТАР ДЕМИСЕЖИП ЭГЕЛЗЭН

Чайгы шагның кидин түлүк үезинде Белоруссияның эрге-хоойлу камгалаар органнары арага ижер улуска удур демиселдин чаа аргаларын тыпканнар.

Алды чыл бурунгаар президент Александр Лукашенко чоннун аргалаар чоруунга удур программа-ны чарлаан чүве-дир. Оон бээр-ле республикага арагалаашкыга удур демиселдин чаа-чаа аргаларын саналдап келгеннер. Часкы-күскү хову ажылдарының үезинде эзиртир суксун садарын кызыгаарлап-даа турганнар, школарга элээр амыдыралдың кичээлдерин-даа эрттирип келгеннер. Чоокта чаа Брест областың Пинск районунун эрге-чагыргалары арагага сунду-луг кижилерге мурнакчылардан

тургустунган дагыныкчыларны бүдүрүлгелерге быжыглаар деп шийтирн база хүлээп алган. Ол мурнакчылар хайгааралында кижилерниң ортузунга тайылбыр ажылын чорудар уjurлуг, бир звес "өпейлзэннери" шын орукче кирип, арага ижер чоруун каар болза, "суртаалчыларга" шаңнал акша-даа берип болур.

А Могилев областың шагдалары көдээниң болгаш хоорайның магазиннериниң садыгыжыларынга арагачы кижилерниң чурктарын үлөп бергеннер. Оларга эзиртир суксун садарын хорааннар.

Демиселдин аргаларын ол республика хөйүн-ле чогаадып тургузуп турарлар. Кандыг түңнел-лүг болурун амыдырал көргүзе бээр.

УКРАИНА ХООЙЛУНУ ХҮЛЭЭП АЛЫР БЕ?

Украинаның Дээди Радазының удуртукчуу Владимир Литвин "Күрүне политиказының дыл үндезиннериниң дугайында" хойлууну деткип адын салган, аңаа ам атты президент Виктор Янукович салыр уjurлуг.

Ол документини өөренип көөрүңге хойлу 15 хонукту президентиге берип турар. Дыка хөй кижилер президент аңаа адын салыптар деп санаан, а оппозиция-ның талазында Янукович хойлу төлөвилелин дедир эгидиптер боор деп идегеп турар.

Украин болгаш орус дылды деңнештир көргөн хойлуунуң салым-хуузуунуң дугайында чамдык

политиктер мынчаар тайылбырлап турар. Киевтиң политиктиг шинчилелдер институтунун директору Михаил Погребинский:

— Янукович хойлууга атты салыптар. Оон ойталаар болза, соңгукчулар ооң туружун билбейн баар. Чүге дээрге украин ниитилелде безин ол хойлууга удурланып турар чүү-да чок болгай. Орус дылдыг областтарда хойлууга удурланырлар чүгле 10 хуу болуп турар. Регионнар партиязы чон мөгелээр болза, таарышпас.

Байдалдарны хайгаараар агентилелдин директору Виталий Бала:

— Президентиниң командазының иштинде безин ол хойлууга хамаарыштыр аңгы-аңгы бодалдар бар дээрзин дораан чугаалаайн. Ооң уламындан Януковичиниң: «Эксперттер-биле ыяк сүмелешкен соонда хойлууга ат салыр мен» — деп турар чоруунуң чылдагааны ында хире. Чижээ, президент администрациязының удуртукчу-зунуң оралакчызы Марина Ставнийчук ук хойлуунуң төлөвилелин Европада шүгүмчүлөп турар деп турду. Оон алгаш көөрге, Янукович хензиг чүүлдер эде ажылдазын деп чылдагааннааш, хойлууну дедир чорудуптар боор.

ОБАМА БОДУНУҢ УКСААЗЫН БИЛИП АЛГАН

Кижилерниң уксаа-салгалын шинчилеп турар эртем-деннер эң элдептиг чүүлду илередип тыпканнар. АКШ-

тың президентизи Барак Обама Британияның соңгу-америк колониязынга келген баштайгы африкан кул кижиниң салгалы болган.

Обама дээрге Кениядан үнгөн улуг Барактың болгаш америк херээжен Энн Данхемниң оглу дээрзи билдингир. Ооң иезиниң талазы-биле угу чурттуң ак кештиг чурттакчыларының төөгүзүндөн ылгалбас, олар Америкаже Британиядан келгеннер. Бо угланышкын езугаар президентиде ирланд, шотланд, валлий болгаш немец хан бар.

Ооң адазының ук-салгалы кара кештиг диптен келгеннерден болган. Амгы президентиниң төөгүзүн специалистер 17 вектиң эгезинде чурттап чораан Джон Панчага чедир истеп келген. Ону кылыры база нарын болган, Виржиниинге бижимелдерни аажок багай кылып турган, бойдус халаптары, Хамаа-ты дайын бижимелдерни үрээринге чедирген. Ындыг турбуже эртем-деннер "бомба" тып алганнар: 18 вектиң эгезинде Банча деп кара кештиг кижиге ак кештиг херээженге өгленирин дилеп турган. Ол бодун мулат деп санавайн, европажы кижиге адаттынып келген.

Ол Банча соңгу-америк колонияга бир дугаар келген кул Джон Панчаның оглуунуң оглу дээрзин эртемденнер илереткеннер.

"Российская газета" солун-нун материалдарындан белет-кзэн.

БЫЗАҢЧЫДАН ПРЕЗИДЕНТ ЧЕДИР...

"Кижі күзээнин чедип алып" деп бурунгу өгбелерниң өттүр сөглээн ханы уткалыг сөзү бар. Шахындыг, чарт угаанныг, бурунгаар үзел-бодалдыг кижилерниң бирээзи — Шериг-оол Дизижилович Ооржак. Ол элээди чылдарындан-на "чуду-кара" күш-ажылга дадыгып, быжыккан. Молдурга мунуп алгаш хой кадарып, тараа суггарып, күзүн шаңга тараа бастырган аът бажы тудуп, чер чарган аът андазынын ужа-тура тудуп дээш-ле, чүнү ол кылбаан дээр. Кайнар-даа баарда, адазындан шуут чыда калбас, эдерер, ооң хөлегези-ле чораан.

Ол 20 харлыында Барыын-Хемчик кожунунуң тудуг-монтаж эргелелинге бызаңчылап эгелээн. Тудуг ажылы дыка берге ажил-ла болгай: чудук чонар, ону ыңай-бээр дажыглар, чер казар. Кышкы үеде лом тударга, холду дораан хаара бээр ийик.

Ш.Д.Ооржактың допчу намыдары мындыг: 1942 чылдың июль 24-те Барыын-Хемчик кожунунуң Шекпээр сумузунга хөй ажы-төлдүг өг-бүлөгө төрүттүнген. Дөң-Терезин, Арыскангы-Арыг, Кызыл-Мажалык школаларына өөренип чораан. Кызылдың 2 дугаар школазын мөңгүн медаль-биле дооскан. Шериг албанының хүлээлгезин ракетка кезектеринге эр-тирген. Шеригден халажып чедип келгеш, "Тыва даг-дүгү тудуг" тудуг эргелелинге бызаңчы-бетончулап ажилдаан. Ооң соонда 1966-1971 чылдарда Москваның К.А.Тимирязев аттыг көдээ ажил-агый академиязын кызыл дипломнуг дооскаш, төрөөн сурунга "Шекпээр" совхозка кол экономистеп, директорлап ажилдаан. Хожудаңгай турган ажил-агыйны мурнакчыларның одуруунче кирип, быжыг сагылга-чурумнуг суур болдуруп, ооң сайзыралына улуг үлүг-хуузу кириген. 1980-1983 чылдарда Барыын-Хемчик кожунунуң улус депутаттарының күүсекчи комитетиниң даргазына сонгуттурган. Ооң билдиги удуртулгазының түңнелинде көскү чедишкinner чедип алдыган.

Кожуун, хоорай болгаш көдээ Советтерниң депутаттарының ажылы шапкынчаан. Бүгү деңгелдерниң депутаттарының чон мурнунга отчет бээри доктаамал турган. Бот-орулга-чарылганы, деп-шилгелиг технологияны болгаш өг-бүлө, бригада керээлери-биле ажил неперезэн турган. Суггарылга системаларының, спорт оран-саваларының, өөрөдиге, медицина, культураның болгаш чуртталга бажыңнарының тудуу хөгжээн. Ооң түңнелинде 1982 чылда Барыын-Хемчик кожунуң СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң, профэвилелдерниң Бүгү-эвилел Төп Комитетиниң Кызыл тугу-биле шаңнаткан, а Ак-Довурак хоорай РСФСР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Шериг-оол Дизижилович 1983-1986 чылдарда СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретарына ажилдааш, суг адаанче кирип турар черлерниң чурттакчыларын айыыл чок черлерге көжүрериниң шалыпкын хемчеглерин ап турган. Саян-Шушенск суг шыгжамырының суундан Чаа-Хөл, Кара-Тал, Көк-Чыраа, Алды-Шынаа суурларны болгаш Эйлиг-Хемниң чамдык кезин, Шагаан-Арыг хоорайны көжүреринге боттук салышкынын кириген. Чаа Шагаан-Арыг, Чаа Чаа-Хөл, Эйлиг-Хем болгаш Хайыракан суурлар чаа-гайжыды туттунулаан. 1986 чылдың түңнелдери-биле Улуг-Хем

Ш. Д. Ооржак.

кожуун тиелекчи болуп үнген, ол үеде кожунуң малы 248 муң баш турган. Бир гектардан 22 центнер тараа дүжүдүп, ниитизи-биле 37 муң тоннаны ажаап алган.

1985-1987 чылдарда Ш.Д. Ооржак партия Тыва обкомунуң көдээ ажил-агый болгаш аш-чем үлетпүрүнүң килдис эргелекчизи, 1987-1990 чылдарда Тыва партия обкомунуң секретары, 1990-1992 чылдарда Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазына ажилдаан. 1992 чылдың март 15-те Тыва Республиканың бирги Президентизинге сонгуткан. 1997 чылда ТР-ниң Президентизи албан-дужаалга база катап бүзүрелди-биле сонгуттургаш, 2006 чылга чедир ак сеткилди-биле ажилдаан.

Ш.Д.Ооржак бүгү Тываның интернационалчы чонунга хүндүткелдиг, бышкан угаанныг удуртукчуус-ла болгай. Ол ТР-ниң бүгү чаданың советтериниң депутаттына сонгуттуруп, чонунуң бүзүрелин чаалап ап чораан. 1990 чылда Россия Федерациязының улус депутаттына сонгуттурган. 1993 чылда Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү, 1995 чылдан 2001 чылга чедир РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү турган. Европа Чөвүлелиниң Парламент ассамблеязының кежигүнү болуп ажилдаан.

Тываның алдарлыг оглу республиканың болгаш кожа-хелбээ чоннарның аразына эп-найыралды, тайбыңны быжыгларынга мога-шылаг чок салышкынын кирип келген. "Улустарның найыралы" орден-биле ону шаңнааны ол бүгү буянның ажылының бадыткалы болур.

1992 чылда Ш.Д.Ооржакты ТР-ниң Президентизинге сонгаан чыл — төөгүгө уттундурбас, сандараашкынның чылдары турган үе. Чурт политиктиг болгаш экономиктиг кризистин силгишкенинге таварышкан. Бараан аймаа, идик-хеп, аш-чем продуктулары чедишпестеп, бүгү чурт талон системачыне кирген турду. Пенсия, пособие 5-6 ай дургузунда үнмейн турду. Президентиниң командазы мындыг байдалда чогулгалыг ажилды чорудуп шыдаан. 1999 чылда Россияның Чазааның хүлээп алганы 1045 дугаарлыг доктаалы байдалды чавырылдырырына улуг салдарлыг болган. Ооң түңнелинде ие-чаштың өлүп хораары кызырылган, республикадан дашкаар көжүп чоруур чорук соксаан, чурттакчы чонунуң акша-орулгазы өскөн. Национал байырлар-дарыыс — Шагаа, Республика хүнү, Наадым, шажын-чүдүлгевис катап эглип келген. Тыва Республиканы Кыдыкы Сонгу чүкке деңнээр дугайында чугула айтырыгны амыдыралга боттандырырына Шериг-оол Дизижиловичниң кириген салышкынын кажан-даа утпас ужурлуг бис. Ол Чарлык езугаар Тываның чурттакчы чону дыка хөй социал чигелделерни ап турары өөрүнчүг.

Ш.Д.Ооржактың күрүнениң бедик албан-дужаалына чедишкinnerниң ажилдаарына ооң өг-бүлөзи, кадайы Сара Монгуш-овнаның деткимчези улуг болганын демдеглес аргажок. Оларның эп-найыралчы, амыдыралчы базымы Москвага студентилеп турар чылдарындан эгелээн. Буянның өг-бүлө беш ажы-төлдүг. Шериг-оол Дизижилович — бистиң Чыраа-

Бажы күдээзи кижі. Сар-овнаның ада-өгбө ызы-варлыг хем Дагыр-Шем-Чыраа-Бажы сууру-л-Сара Монгуш-овна башт-ажылчы базымын "Шек-хозка экономистеп эге-соонда Барыын-Хемчик-нар аразының "сельх-каттыжышкынынга, т-зинге экономистеп баз-ның Уруглар фондузун-салбырының удуртукчу-ажылдаан. Фондунуң к-газы — амыдырал-бай-как, хөй ажы-төлдүг өг-өскүс ажы-төлге, аары-таварышкан ажы-төлге-дыг дуза чедирери. Ол а-аар чүктешкени Сара М-наның удуртканы албан-даар шаа-биле чүктөп к-ниң Дээди Советиниң деп-С.М.Ооржак чаңгыс э-сонгуттуруп, чонунуң б-чаалап ап келген.

"Хол изин бут изи-баспас" дээр чүве болга-бүлениң улуг оглу Шериг-оолович 2010 чылда Дээди Хуралының депу-база катап сонгуткан.

Бөдүүн бызаңчыдан-рүнениң баштайгы Пр-тизинге чедир ажилдаан-ле, Шериг-оол Дизи-Ооржакка улуг чоргаарал-хүндү-дүр. Ол кандыг-даа-жаалдарга ажилдап чор-сеткилди-биле хүлээлге-сидип, чонунга бүзүрөп, даа чораан. 1990 чылдар-чүгү, аак-кээги аңаа он-ону ол шыдажып эрти.

Силерге өөрүп четтирге-илеретпишаан, силерге ч-ланып чоруурувусту солу-дамчыштыр илередип о-Шериг-оол Дизижилович-сонгаар-даа ажил-ижиңе-дишкinnerни, өг-бүлөңер-кежикти күзедивис.

Оолак КАРА-күш-ажылдың хоочуну. Чөөн-Хемчик кожуну.

"САЯН СЫННАРЫНЫҢ АЯЛГАЛАРЫ - 2012"

Август 10-да, эртенгиниң 10 шакта республикада 3 чыл улай эртип турар делегей чергелиг "Саян сыннарының аялгалары-2012" деп эстрада ырыларының конкурзунуң киржикчилери-биле парлалга конференциязы тыва аас-чогаал болгаш культура төвүнге болуп эрткен.

Аңаа Россияның 14 регион-нарындан болгаш чоок-даштыкы чурттардан уран чүүлдүң кай-гамчыктыг салым-чаянныг ыраа-жылары болгаш аалчылар чыыл-ган. Эстрада ырыларын күү-седири-биле Кыдаттан, Турциядан, Казахстандан, Кыргызстандан, Монголиядан, Татарстандан, Калмыкиядан, Башкортостан-дан, Бурятиядан, Саха Якутиядан, Алтайдан, Дагыш Шориядан, Хакасиядан болгаш Тываның сылдыстары чер-чуртун камга-

лаары-биле төлээлеп киржирлер.

Олар парлалга конферен-циязынга ийи хонуктун дургузунда үргүлчүлээр амыр эвес конкурстун дугайында тодаргай чугаалажып, журналистерге боттарын чоок таныштырганындан аңгыда, ыраажылар бот-боттарының аразында эки билчип алып аргалыг болганнар. Август 10-да 19 шакта Тываның национал хөгжүм-шии театрына конкурстун эге баштай "эжи" ажыттынып, байырлыг байдал-биле ук конкурс эгелээн.

Ынчангаштың бо болуп эртер делегей чергелиг "Саян сыннарының аялгалары-2012" деп конкурска чер-чуртувустун мурнундан төлээлеп киржир чаңгыс чер-чуртугларыыс, тыва эстраданың сылдыстарына чедишкinnerни күзеп каалы.

Бистиң корр.

Парлалга конференциязының ажылындан чурукту Чингис СААЯ тырттыр

1 КАНАЛ

05.00 «Доброе утро».
09.00 НОВОСТИ.
09.05 Контрольная закупка.
09.40 «Женский журнал».
09.50 Жить здорово!
10.55 Модный приговор.
12.00 НОВОСТИ.
12.10 Женский журнал.
12.25 «Сердце Марии», т/с.
13.20 Фазенда.
14.00 Другие новости.
14.25 Понять. Простить.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «ЖКХ».
16.15 «Хочу знать» с Михаилом Ирвиндом.
17.00 «Три жизни Евгения Евстигнеева».
18.00 Вечерние новости с субтитрами.
18.25 «Между нами девочками».
19.00 Давай поженимся!
19.00 «Пусть говорят» с Андреем Малаховым.
19.00 Время.
19.30 «Дом образцового содержания», т/с.
20.35 «Судьба на выбор», х/ф.
20.35 «Не оглядываясь», х/ф.
21.40 «Драконий жемчуг: Эволюция», т/с.
21.45 «Я - супермен», д/ф.
21.45 «Хочу знать» с Михаилом Ирвиндом.

РОССИЯ

21.55 Церемония закрытия XXX летних олимпийских игр в Лондоне. Прямая трансляция.
23.00 Утро России.

«ТЫВА»

23.35 - 07.41 ВЕСТИ-ТЫВА.
23.35 - 08.41 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

00.00 «Сновым домом!».
00.45 «О самом главном», ток-шоу.
01.30 «Кулагин и партнеры».

11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.30 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ. РОССИЯ

11.50 «Тайны следствия», т/с.
12.50 «Люблю, не могу!», т/с.
13.50 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.30 ВЕСТИ ТЫВА. РОССИЯ

14.50 «Ефросинья. Таёжная любовь», т/с.
15.45 «Кровинушка», т/с.
16.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
17.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

17.30 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ. РОССИЯ

17.50 «Детективное агентство «Иван-да-Марья», т/с.

«ТЫВА»

19.40 ВЕСТИ ТЫВА. РОССИЯ

20.00 ВЕСТИ.
20.30 Спокойной ночи, малыши!
20.40 «Прямой эфир».
21.30 «Цвет черемухи», т/с.
23.20 «Городок».
00.20 Вести+.
00.40-01.40 «Верность подранка. Николай Губенко».

НТВ

06.00 «НТВ утром».
08.05 «Возвращение мухтара», т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 «Профессия - репортер».
10.55 «До суда».
12.00 Суд присяжных.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.25 «Судебный детектив».
14.35 «Средь бела дня» с Виктором Набутовым.
15.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Прокурорская проверка».
17.40 «Говорим и показываем» с Леонидом Закошанским.

СТС

06.00 «Моя прекрасная няня», т/с.
07.00 «Папины дочки», т/с.
07.30 «Что новенького, Скуби Ду», м/с.
08.00 «Светофор», т/с.
08.30 «Молодожены», м/с.
09.00 «6 кадров».
09.30 «Карамель», т/с.
10.30 «Без вины виноватая», т/с.
12.15 «6 кадров».
12.30 «Молодожены», м/с.
13.00 «6 кадров».
15.00 «Ларри Краун», х/ф.
16.50 «6 кадров».
17.30 Галилео.
18.30 «6 кадров».
19.30 «Восмидесятые», т/с.
20.00 «Воронины», т/с.
21.00 «Светофор», т/с.
22.00 «Проклятие деревни Мидвич», х/ф.
23.50 «6 кадров».
01.45 «Искусство любви», х/ф.
03.40 «Бетховен. Большой бросок», х/ф.
05.35-05.59 «Фильм, фильм, фильм», м/ф.

ТНТ

07.00 Новости. прогноз погоды.
07.25 «Рога и копыта. Возвращение», м/с.
07.55 «Могучие рейнджеры. Самураи», м/с.
08.30 «Живая мишень», т/с.
09.25 «Замуж за звезду», д/ф.
10.45 «Бен 10: инопланетная суперсила», м/с.
11.15 «Озорные анимашки», м/с.
11.40 «Эй, Арнольд!», м/с.
12.10 «Губка Боб Квадратные штаны», м/с.
13.00 «Пингвины из Мадагаскара», м/с.
13.25 «Универ», т/с.

14.00 «Любовь на районе», т/с.
14.30 «Дом-2. Lite».
16.25 «Рэд», х/ф.
18.30 «Счастливы вместе», т/с.
19.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
19.30 «Универ», т/с.
20.00 «Интерны», т/с.
20.30 «Счастливы вместе», т/с.
21.00 «Супергеройское кино», х/ф.
22.20 «Комеди Клуб». Лучшее.
23.00 «Дом-2. Город любви».
00.00 «Дом-2. После заката».
00.30 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
01.00 «Экстракт», х/ф.
02.45 «Дом-2. Город любви».
03.45 Школа ремонта.
04.45 «Cosmopolitan». Видеоверсия.
05.45 «Комедианты».
06.00 - 07.00 Необъяснимо, но факт.

ДОМАШНИЙ

06.30 «Одна за всех».
07.00 «Джейми: обед за 30 минут».
07.30 «Одна за всех», т/с.
08.00 «Полезное утро».
08.30 «Графиня де Монсоро», т/с.
10.30 По делам несовершеннолетних.
11.30 «Женский род», д/с.
12.30 «Умница, красавица», д/с.
16.30 «Женщины не прощают...».
17.00 «Откровенный разговор» с Еленой Дмитриевой.
18.00 «Маргоша», т/с.
19.00 «Остров ненужных людей», т/с.
20.50 «Звездные истории», д/с.
21.50 «Реставратор», т/с.
23.00 «Одна за всех».
23.30 «Я шагаю по Москве», х/ф.
01.00 «Следопыт», т/с.
02.55 «Дикая еда».
03.30 «Остров ненужных людей», т/с.
05.20 «Звездные истории», д/с.

06.00 - 06.29 Дачные истории.

5 КАНАЛ

06.00 Сейчас.
06.10 «Шанс на выживание», д/ф.
07.00 Утро на 5.
10.00 Сейчас.
10.30 «Большой секрет маленькой кошки», д/ф.
10.55 «Пуля-дура. Агент почти не виден», т/с.
12.00 Сейчас.
12.30 «Пуля-дура. Агент почти не

виден», т/с.
15.00 «Место происшествия».
15.30 Сейчас.
16.00 «Зеленые цепочки», х/ф.
18.00 «Место происшествия».
18.30 Сейчас.
19.00 «Детективы», т/с.
20.30 «След», т/с.
21.15 «След», т/с.
22.00 Сейчас.
22.25 «Момент истины».
23.25 «Золото», х/ф.
01.25 «Ставка больше, чем жизнь», х/ф.
05.45 - 06.00 «Календарь природы. Лето», д/с.

КУЛЬТУРА

07.00 Евроньюс.
10.00 «Наблюдатель».
11.15 «Учитель», х/ф.
13.00 «Монастырь Лорш и Альтенмюнстер. В поисках исчезнувшего аббатства», д/с.
13.20 Линия жизни.
14.10 Телеспектакль «Доктор философии».
15.40 Новости культуры.
15.50 «Познакомьтесь с Джоном Доу», х/ф.
16.50 «Ченне. Сокровищница королей».
17.05 «Космическая одиссея. XXX век».
17.35 Незабываемые голоса.
18.15 «Как создавались империи. Карфаген», д/с.
19.00 Гении и злодеи.
19.30 Новости культуры.
19.45 «Тамара Макарова. Свет звезды», д/ф.
20.30 «В круге первом», х/ф.
21.15 «Олег Табаков. В поисках радости. Театральная повесть в пяти вечерах».
21.40 «Гиппократ», д/с.
22.50 «Завтра не умрет никогда», д/с.
23.20 Новости культуры.
23.40 «Юрий Шиллер», д/ф.
00.20 «Недаром помнит вся Россия...».
01.15 Партитуры не горят.
01.40 «Как создавались империи. Карфаген».
02.30 - 02.55 «История произведений искусства», д/с.

ВТОРНИК, АВГУСТ 14

1 КАНАЛ

00 Телеканал «Доброе утро».
00 НОВОСТИ.
05 Контрольная закупка.
40 Женский журнал.
50 Жить здорово!
55 Модный приговор.
00 НОВОСТИ.
15 Женский журнал.
25 «Сердце Марии», т/с.
20 Фазенда.
00 Другие НОВОСТИ.
25 Понять. Простить.
00 НОВОСТИ.
20 «ЖКХ».
15 «Хочу знать» с Михаилом Ирвиндом.
00 «Наталья Варлей. Скучно без рика», д/ф.
00 Вечерние НОВОСТИ с субтитрами.
25 «Между нами девочками».
00 Давай поженимся!
00 «Пусть говорят» с Андреем Малаховым.
00 Время.
30 «Дом образцового содержания», т/с.
35 «Судьба на выбор», х/ф.
35 На ночь глядя.
30 «Проклятая», х/ф.
30 «Джесси Стоун. Ночной ритм», х/ф.
14 «Хочу знать» с Михаилом Ирвиндом.

РОССИЯ

00 Утро России.

«ТЫВА»

23.35 - 06.41 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.

23.35 - 08.41 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.

00 «Наадым-2012».

25 «Хөгжүмнүг байыр».

РОССИЯ

45 «О самом главном».

30 «Кулагин и партнеры».

00 Вести.

«ТЫВА»

30 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

30 «Тайны следствия», т/с.

50 «Люблю, не могу!», т/с.

50 ВЕСТИ. Дежурная часть.

50 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

50 ВЕСТИ ТЫВА.

РОССИЯ

14.50 «Ефросинья. Таёжная любовь», т/с.
15.45 «Кровинушка», т/с.
16.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
17.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

17.30 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ. РОССИЯ

17.50 «Детективное агентство «Иван-да-Марья», т/с.

«ТЫВА»

19.40 ВЕСТИ ТЫВА. РОССИЯ

20.00 ВЕСТИ.
20.30 Спокойной ночи, малыши!
20.40 «Прямой эфир».
21.30 «Цвет черемухи», т/с.
23.20 «Специальное назначение», д/ф.
00.20 Вести+.
00.40-01.40 «Заложницы. Маршальские жены», д/ф.

НТВ

06.00 НТВ утром.
08.05 «Возвращение мухтара», т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Профессия - репортер.
10.55 «До суда».
12.00 Суд присяжных.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.25 «Судебный детектив».
14.35 «Средь бела дня» с Виктором Набутовым.
15.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Прокурорская проверка».
17.40 «Говорим и показываем» с Леонидом Закошанским.
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.30 «Золотой запас», т/с.
21.25 «Дознаватель», т/с.
23.15 СЕГОДНЯ. Итоги.
23.35 «Глухарь. Продолжение», т/с.
01.35 Квартирный вопрос.
02.35 Живут же люди!
03.10 «Скорая помощь», т/с.
05.00 - 06.00 «Час Волкова», т/с.

СТС

06.00 «Моя прекрасная няня», т/с.
07.00 «Папины дочки», т/с.
07.30 «Что новенького Скуби Ду?», м/с.
08.00 «Светофор», т/с.
08.30 «Молодожены», т/с.
09.00 «6 кадров».
09.30 «Карамель», т/с.

10.30 «Без вины виноватая», т/с.
12.15 «6 кадров».
12.30 «Молодожены», т/с.
13.00 «Восмидесятые», т/с.
15.30 «6 кадров».
14.00 «Воронины», т/с.
15.00 «Проклятие деревни Мидвич», х/ф.
16.50 «6 кадров».
17.30 «Галилео».
18.30 «6 кадров».
19.30 «Восмидесятые», т/с.
20.00 «Воронины», т/с.
21.00 «Светофор», т/с.
22.00 «Заражение», х/ф.
23.35 «6 кадров».
00.30 «Домохозяйка», х/ф.
02.20 «Кулл - завоеватель», х/ф.
04.10 «До смерти красива», т/с.
04.05 - 05.59 Музыка на СТС.

ТНТ

07.00 Новости. прогноз погоды.
07.25 «Рога и копыта. Возвращение», м/с.
07.55 «Могучие рейнджеры. Самураи», м/с.
08.30 «Живая мишень-2», т/с.
09.25 «Отчаянные 30-летние», д/ф.
10.45 «Бен 10: инопланетная суперсила», м/с.
11.15 «Озорные анимашки», м/с.
11.40 «Эй, Арнольд!», м/с.
12.10 «Губка Боб Квадратные штаны», м/с.
13.00 «Пингвины из Мадагаскара», м/с.
13.25 «Универ», т/с.
14.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
14.30 «Дом-2. Lite».
17.05 «Супергеройское кино», х/ф.
18.30 «Счастливы вместе», т/с.
19.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
19.30 «Универ», т/с.
20.00 «Интерны», т/с.
20.30 «Счастливы вместе», т/с.
21.00 «Киносвидание», х/ф.
22.20 «Комеди Клуб». Лучшее.
23.00 «Дом-2. Город любви».
00.00 «Дом-2. После заката».
00.30 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
01.00 «Истник», т/с.
01.50 «Дом-2. Город любви».
02.50 «Квартирка Джо», х/ф.
04.25 Школа ремонта.
05.25 «Саша+Маша», т/с.
06.00-07.00 Необъяснимо, но факт.

ДОМАШНИЙ

06.30 «Одна за всех».
07.00 «Джейми: обед за 30 минут».
07.30 «Одна за всех».
08.00 «Полезное утро».
08.30 «Графиня де Монсоро», т/с.
10.30 «По делам несовершеннолетних».

11.30 Вкусы мира.
11.45 «Женский род», д/с.
12.45 «Знак истинного пути», х/ф.
16.30 «Женщины не прощают...».
17.00 «Откровенный разговор» с Еленой Дмитриевой.
18.00 «Маргоша», т/с.
19.00 «Остров ненужных людей», т/с.
20.50 «Звездные истории», д/с.
21.45 «Реставратор», т/с.
23.00 «Одна за всех».
23.30 «Ребенок к ноябрю», х/ф.
01.20 «Следопыт», т/с.
02.50 Уйти от родителей.
03.15 «Дикая еда».
03.45 «Остров ненужных людей», т/с.
05.35 «Кинобогини», д/с.
06.00 - 06.29 Дачные истории.

5 КАНАЛ

06.00 СЕЙЧАС.
06.10 «Шанс на выживание», д/с.
07.00 Утро на 5.
10.00 СЕЙЧАС.
10.30 «Зверь, который спас мне жизнь», т/с.
10.45 «Слепой-2», т/с.
12.00 СЕЙЧАС.
12.30 «Слепой-2», т/с.
12.00 СЕЙЧАС.
15.00 «Место происшествия».
15.30 СЕЙЧАС.
16.00 «Золото», х/ф.
18.00 «Место происшествия».
18.30 СЕЙЧАС.
19.00 «Детективы», т/с.
20.30 «След», т/с.
22.00 СЕЙЧАС.
22.25 «Горячий снег», х/ф.
00.30 «Случай на шахте восемь», х/ф.
02.20 «Сердцу не прикажешь», т/с.

04.00 - 06.00 «Эксперимент-2», х/ф.

КУЛЬТУРА

06.30 Евроньюс.
10.00 «Наблюдатель».
11.15 «В круге первом», х/ф.
12.05 «История в фарфоре», д/ф.
12.30 «Полиглот». Итальянский с нуля за 16 часов!
13.15 «Египет. Тайны, скрытые под землей», д/ф.
14.00 «Гиппократ», д/ф.
14.10 Телеспектакль «Солярис».
15.30 «Гость из будущего». Исайя Берлин.
15.40 НОВОСТИ культуры.
15.50 «Познакомьтесь с Джоном Доу», х/ф.
16.55 «Герард Меркатор», д/ф.
17.05 «Космическая одиссея. XXI-век».
17.35 Незабываемые голоса.
18.15 «Как создавались империи. Византия».
19.00 Гении и злодеи.
19.30 НОВОСТИ культуры.
19.45 «Диалоги вне времени», д/ф.
20.30 «В круге первом», х/ф.
21.15 «Олег Табаков. В поисках радости. театральная повесть в пяти вечерах».
21.55 «Египет. Тайны скрытые под землей», д/ф.
22.40 «Иван Айвазовский», д/ф.
22.50 «Завтра не умрет никогда», д/ф.
23.20 НОВОСТИ культуры.
23.40 «Мой сосед - М. Булгаков», д/с.
00.10 «Ястреб», х/ф.
01.55 «Как создавались империи. Византия».
02.40 - 02.55 Фортипианные миниатюры С. Рахманинов.

Национал театр, август 17-де, 18 шакта.

Хүндүлүг ыдыктыг Шивалха Ринпоче Башкы Тываның чону-биле ужуражылганы эрттирип, хай-бачыт арыглаар, назын узадыр номналдарны эрттирер: Праджняпарамита Судуру, Дукар бурганның Судуру, Амитаюс Бурганның Судуру, Дарийгилерниң макталының Судурун хайырлаар. Киерери хостуг.

Садып тур мен

6 ханалыг өг кидизи, брезент, эр болгаш кыс улуска терлик тоннар садып тур мен. Тел. 8-923-389-09-65; 8-923-388-82-52.

СРЕДА, АВГУСТ 15

1 КАНАЛ

05.00 Телеканал «ДОБРОЕ УТРО».
09.00 НОВОСТИ.
09.05 Контрольная закупка.
09.40 Женский журнал.
09.50 Жить здорово!
10.55 Модный приговор.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 Женский журнал.
12.25 «Сердце Марии», т/с.
13.20 «Фазенда».
14.00 Другие НОВОСТИ.
14.25 Понять. Простить.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «ЖКХ».
16.15 «Хочу знать» с Михаилом Ширвиндтом.
17.00 «Александр Домогаров. Исповедь одинокого мужчины», д/ф.
18.00 Вечерние НОВОСТИ с субтитрами.
18.25 «Между нами девочками».
19.00 Давай поженимся!
20.00 «Пусть говорят» с Андреем Малаховым.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Дом образцового содержания», т/с.
22.35 «Судьба на выбор», х/ф.
23.25 На ночь глядя.
00.30 «Привет-пока», х/ф.
02.25 «Любители истории», х/ф.

РОССИЯ

05.00 Утро России.
«ТЫВА»
06.35 - 06.41 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.
07.35 - 07.41 ВЕСТИ-ТЫВА.
08.35 - 08.41 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

09.00 «С новым домом!».
09.45 «О самом главном».
10.30 «Кулагин и партнеры».
11.00 ВЕСТИ.

ТЫВА

11.30 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.
РОССИЯ
11.50 «Тайны следствия», т/с.
12.50 «Люблю, не могу!».
13.50 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

ТЫВА

14.30 ВЕСТИ ТЫВА.
РОССИЯ
14.50 «Ефросинья. Таёжная любовь», т/с.

15.45 «Кровинушка», т/с.
16.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
17.00 ВЕСТИ.

ТЫВА

17.30 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.50 «Искушение», т/с.

ТЫВА

19.40 ВЕСТИ ТЫВА.

РОССИЯ

20.00 ВЕСТИ.
20.30 Спокойной ночи, малыши!
20.40 «Цвет черемухи», т/с.
22.30 Городок.
22.55 ФУТБОЛ. Товарищеский матч. Россия-Кот-д'Ивуар. Прямая трансляция из России.
00.55 Вести+
01.15-02.15 Ай эм Бонк. Наталья Бонк. История одного учебника.

НТВ

06.00 НТВ утроем.
08.05 «Возвращение Мухтара», т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Профессия – репортер.
10.55 «До суда».
12.00 Суд присяжных.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.25 «Судебный детектив».
14.35 «Средь бела дня» с Виктором Набутовым.
15.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Прокурорская проверка».
17.40 «Говорим и показываем» с Леонидом Закошанским.
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.30 «Золотой запас», т/с.
21.25 «Дознаватель», т/с.
23.15 СЕГОДНЯ. Итоги.
23.35 «Глухарь. Продолжение», т/с.
01.30 Дачный ответ.
02.35 Живут же люди!
03.05 «Скорая помощь», т/с.
04.55 - 05.00 «Час Волкова», т/с.

СТС

06.00 «Моя прекрасная няня», т/с.
07.00 «Палины дочки», т/с.
07.30 «Что новенького, Скуби Ду?», м/с.
08.00 «Светофор», т/с.
08.30 «Молодожены», т/с.
09.00 «Б кадры».

09.30 «Карамель», т/с.
10.30 «Без вины виноватая», т/с.
12.10 «Б кадры».
12.30 «Молодожены», т/с.
13.00 «Восемидесятые», т/с.
13.30 «Б кадры».
14.00 «Воронины», т/с.
15.00 «Счастливый случай», х/ф.
16.55 «Б кадры».
17.30 Галилео.
18.30 «Б кадры».
19.30 «Восемидесятые», т/с.
20.00 «Воронины», т/с.
21.00 «Светофор», т/с.
22.00 «Джиперс Криперс», х/ф.
23.40 «Б кадры», х/ф.
00.30 «Неудачники», х/ф.
02.30 «Разбогатеи или сдохни», х/ф.
04.40 «До смерти красива», т/с.
05.30 «Мышонок Пик», м/ф.
05.50 - 05.59 Музыка на СТС.

ТНТ

07.00 Новости. Прогноз погоды.
07.25 «Рога и копыта: Возвращение», м/с.
07.55 «Могучие рейнджеры. Самураи», м/с.
08.30 «В-Визитеры», т/с.
09.20 «Похудей со звездой два», д/ф.
10.45 «Бен 10: инопланетная сверхсила», м/с.
11.15 «Озорные анимашки», м/с.
11.40 «Эй, Арнольд!», м/с.
12.10 «Губка Боб Квадратные штаны», м/с.
13.00 «Пингвины из Мадагаскара», м/с.
13.25 «Универ», т/с.
14.00 «Любовь на районе», т/с.
14.30 «Дом-2. Lite».
16.45 «Черепашки ниндзя», м/ф.
18.30 «Счастливы вместе», т/с.
19.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
19.30 «Универ», т/с.
20.00 «Интерны», т/с.
20.30 «Счастливы вместе», т/с.
21.00 «Очень эпическое кино», х/ф.
22.25 «Комеди Клуб. Лучшее».
23.00 «Дом-2. После заката».
00.00 «Дом-2. После заката».
00.30 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
01.00 «Практическая магия», х/ф.
03.05 «Живая мишень-2», т/с.
03.55 «Истник», т/с.
04.50 Школа ремонта.
05.50 «Саша+Маша. Лучшее», т/с.
06.00 - 07.00 Необъяснимо, но факт.

ДОМАШНИЙ

06.30 «Одна за всех».
07.00 «Джейми: обед за 30 минут».
07.30 «Одна за всех».
08.00 «Полезное утро».
08.30 «Графиня де Монсоро», т/с.
10.30 «По делам несовершеннолетних».
11.30 Люди мира.
11.45 «Бьет-значит любит».
12.45 «Я буду жить», х/ф.
16.30 «Женщины не прощают...».
17.00 «Откровенный разговор» с Еленой Дмитриевой.
18.00 «Маргоша», т/с.
19.00 «Остров ненужных людей», т/с.
20.50 «Звездные истории».
21.50 «Реставратор», т/с.
23.00 «Одна за всех».
23.30 «Не хочу жениться!», х/ф.
01.10 «Следопыт», т/с.
03.05 «Дикая еда».
03.35 «Остров ненужных людей», т/с.
05.25 Вкусы мира.
05.35 «Кинобогини», д/с.
06.00 - 06.29 Дачные истории.

5 КАНАЛ

06.00 СЕЙЧАС.
06.10 «Шанс на выживание», д/ф.
07.00 Утро на 5.
10.00 СЕЙЧАС.
10.30 «Зверь который спас мне жизнь», д/с.
10.45 «Слепой-2», т/с.
12.00 СЕЙЧАС.
12.30 «Слепой-2», т/с.
15.00 «Место происшествия».
15.30 СЕЙЧАС.
16.00 «Горячий снег», х/ф.
18.00 «Место происшествия».
18.30 СЕЙЧАС.
19.00 «Детективы», т/с.
20.30 «След».

22.00 СЕЙЧАС.

22.25 «Слушать в отсечку».
01.10 «Личное дело».
02.55 «Сердцу не прикажешь».
05.35-06.00 «Зверь, который спас мне жизнь», д/с.

КУЛЬТУРА

06.30 Евроньюс.
10.00 «Наблюдатель».
11.15 «В кругу первом», х/ф.
12.05 «Истории в фарфоре».
12.30 «Полиглот». Италия за 16 часов!
13.15 «Египет. Тайны, секреты и легенды», д/ф.
14.00 «Иван Айвазовский».
14.10 Телеспектакль «Судьба».
15.40 Новости культуры.
15.50 «Человек с золотой рукой».
16.50 «Афинский Акрополь».
17.05 «Космическая одиссея», д/с.
17.35 Незабываемые голоса.
18.15 «Как создавались империи: Британия: кровь и сталь».
19.00 Гении и злодеи.
19.30 НОВОСТИ культуры.
19.45 «Инна Ульянова».
20.30 «В кругу первом».
21.15 «Олег Табаков. Радости. Театральная пяти вечеров».
21.55 «Земное и небесное в русском стиле», д/с.
22.50 «Завтра не умрет никогда».
23.20 НОВОСТИ культуры.
23.40 «Мой сосед-М. Булгаков».
00.10 «Ястреб», х/ф.
01.55 «Как создавались империи: Британия: кровь и сталь».
02.40 - 02.55 Г. Берлиоз. Симфония «Джюльета».

Куда платьелери

Куда платьелерин болгаш фаталарны садып турар, чагыдып ап база болур. Түр хөлезилелге бээриниң дугайында дилеглер кылбас.

Полевая кудумчузу, 6. Тел.: 8-913-350-12

ЧЕТВЕРГ, АВГУСТ 16

1 КАНАЛ

05.00 Телеканал «Доброе утро».
09.00 НОВОСТИ.
09.05 Контрольная закупка.
09.40 Женский журнал.
09.50 Жить здорово!
10.55 Модный приговор.
12.00 НОВОСТИ.
12.10 Женский журнал.
12.25 «Сердце Марии», т/с.
13.20 Фазенда.
14.00 Другие НОВОСТИ.
14.25 Понять. Простить.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «ЖКХ».
16.15 «Хочу знать» с Михаилом Ширвиндтом.
17.00 «Марина Неелова. Не спрашивайте меня о романах», д/ф.
18.00 Вечерние НОВОСТИ с субтитрами.
18.25 «Между нами, девочки».
19.00 Давай поженимся!
20.05 «Пусть говорят» с Андреем Малаховым.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Дом образцового содержания», т/с.
22.35 «Судьба на выбор».
23.40 «Иллюзионист». Нарисованное кино.
01.05 «Сомнение», х/ф.
03.00 «Семейные грехи», х/ф.

РОССИЯ

05.00 Утро России.
«ТЫВА»
06.35 - 06.41 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.
07.35 - 07.41 ВЕСТИ ТЫВА.
08.35 - 08.41 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.

09.00 «Школа Тува. Ру».
09.25 Хөгжүмнүг байыр.
РОССИЯ

09.00 «С новым домом!».
09.45 «О самом главном», ток-шоу.
11.00 ВЕСТИ.

ТЫВА

11.30 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

11.50 «Тайны следствия», т/с.
12.50 «Люблю, не могу!».
13.50 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

ТЫВА

14.30 ВЕСТИ ТЫВА.
РОССИЯ
14.50 «Ефросинья. Таёжная любовь», т/с.
15.45 «Кровинушка», т/с.
16.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
17.00 ВЕСТИ.

ТЫВА

17.30 МЕДЭЭЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.
РОССИЯ
17.50 «Детективное агентство «Иван-да-Марья», т/с.
«ТЫВА»
19.40 ВЕСТИ-ТЫВА.
РОССИЯ

РОССИЯ

20.00 ВЕСТИ.
20.30 Спокойной ночи, малыши!
20.40 «Прямой эфир».
21.30 «Цвет черемухи», т/с.
23.20 «Прерванное молчание. Муслим Магомаев», д/ф.
00.20 Вести+
00.40-01.40 «Золото Инков».

НТВ

06.00 НТВ утроем.
08.05 «Возвращение Мухтара», т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Медицинские тайны.
10.55 «До суда».
12.00 Суд присяжных.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.25 «Судебный детектив».
14.35 «Средь бела дня» с Виктором Набутовым.
15.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Прокурорская проверка».
17.40 «Говорим и показываем» с Леонидом Закошанским.
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.30 «Золотой запас», т/с.
21.25 «Дознаватель», т/с.
23.15 СЕГОДНЯ. Итоги.
23.35 «Глухарь. Продолжение», т/с.

01.30 «Муслим Магомаев», д/с.
02.30 Живут же люди!
03.00 «Скорая помощь», т/с.
05.00 - 06.00 «Час Волкова», т/с.

СТС

06.00 «Моя прекрасная няня», т/с.
07.00 «Палины дочки», т/с.
07.30 «Что новенького, Скуби Ду?», м/с.
08.00 «Светофор», т/с.
08.30 «Молодожены», т/с.
09.00 «Б кадры».
09.30 «Карамель», т/с.
10.30 «Без вины виноватая», т/с.
12.15 «Б кадры».
12.30 «Молодожены», т/с.
13.00 «Восемидесятые», т/с.
13.30 «Б кадры».
14.00 «Воронины», т/с.
15.00 «Казаам», х/ф.
16.45 «Б кадры».
17.30 Галилео.
18.30 «Б кадры».
19.30 «Восемидесятые», т/с.
20.00 «Воронины», т/с.
21.00 «Светофор», т/с.
22.00 «Джиперс Криперс-2», х/ф.
00.00 «Б кадры».
00.30 «Большой Лебовски», х/ф.
02.40 «Дело №39», х/ф.
04.40 «До смерти красива», х/ф.
05.30 «Храбрец-удалец», м/ф.
05.50 - 05.59 Музыка на СТС.

ТНТ

07.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
07.25 «Рога и копыта: Возвращение», м/с.
07.55 «Могучие рейнджеры. Самураи», м/с.
08.30 «В-Визитеры», т/с.
09.20 «Рисковые девочки», д/ф.
10.45 «Бен 10: инопланетная сверхсила», м/с.
11.15 «Озорные анимашки», м/с.
11.40 «Эй, Арнольд!», м/с.
12.10 «Губка Боб Квадратные штаны», м/с.
13.00 «Пингвины из Мадагаскара», м/с.
13.25 «Универ», т/с.
14.00 «Любовь на районе», т/с.
14.30 «Дом-2. Lite».
16.25 «Анализируй это», х/ф.
18.30 «Счастливы вместе», т/с.
19.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
19.30 Наш город.

20.00 «Интерны», т/с.
20.30 «Счастливы вместе», т/с.
21.00 «Очень страшное кино-3», х/ф.
22.25 «Комеди Клуб. Лучшее».
23.00 «Дом-2. Город любви».
00.00 «Дом-2. После заката».
00.30 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
01.00 «Двойные неприятности», т/с.
02.40 «Живая мишень-2».
03.35 «Истник», х/ф.
04.25 Школа ремонта.
05.25 «Саша+Маша», т/с.
06.00 - 07.00 Необъяснимо, но факт.

ДОМАШНИЙ

06.30 «Одна за всех».
07.00 «Джейми: поиски вкуса».
07.30 «Одна за всех», т/с.
08.00 «Полезное утро», т/с.
08.30 Вкусы мира.
08.40 «Дети понедельника», х/ф.
10.30 «По делам несовершеннолетних», д/с.
11.30 «Моя правда», д/с.
12.00 «Звездная жизнь», д/с.
14.00 Свадебное платье.
14.30 Спросите повара.
16.30 «Женщины не прощают».
17.00 «Откровенный разговор» с Еленой Дмитриевой.
18.00 «Маргоша», т/с.
19.00 «Остров ненужных людей», т/с.
20.50 «Звездные истории», д/с.
21.45 «Реставратор».
23.00 «Одна за всех».
23.30 «Еще раз про любовь», х/ф.
01.20 «Следопыт», т/с.
03.15 «Дикая еда».
03.45 «Остров ненужных людей», т/с.
05.35 «Кинобогини», д/с.
06.00 - 06.29 Дачные истории.

5 КАНАЛ

06.00 СЕЙЧАС.
06.10 «Кто боится черной дыры», д/ф.
07.00 Утро на 5.
10.00 СЕЙЧАС.
10.30 «Господа офицеры», х/ф.
12.00 СЕЙЧАС.
12.30 «Господа офицеры», х/ф.
15.30 СЕЙЧАС.
16.00 «Господа офицеры», х/ф.
18.00 «Место происшествия».

18.30 СЕЙЧАС.
19.00 «Детективы», т/с.
20.30 «След», т/с.
21.15 «След», т/с.
22.00 СЕЙЧАС.

22.25 «Не бойся я с тобой», х/ф.
01.25 «Слушать в отсечку».
04.05 «Сердцу не прикажешь».
05.00 «Большой секрет мажорских», д/ф.
05.40 - 06.00 «Зверь, который спас мне жизнь», д/с.

КУЛЬТУРА

06.30 Евроньюс.
10.00 «Наблюдатель».
11.15 «В кругу первом», х/ф.
12.05 «Истории в фарфоре».
12.30 «Полиглот». Италия за 16 часов!
13.15 «Земное и небесное в русском стиле», д/с.
14.10 Телеспектакль «Мессы, которые...».
15.20 «Старый город Стасбури», д/ф.
15.40 НОВОСТИ культуры.
15.50 «Человек с золотой рукой».
16.50 «Виган. Барокко земли и перламутровые окна».
17.05 «Космическая одиссея», д/ф.
17.35 Незабываемые голоса.
18.15 «Как создавались империи: Наполеон», д/ф.
19.00 Гении и злодеи.
19.30 НОВОСТИ культуры.
19.45 «Сотворивший танец Моисеев», д/ф.
20.25 «В кругу первом».
21.15 «Космическая одиссея», д/ф.
21.15 «Олег Табаков. В поисках души. Театральная повесть в трех частях».
21.55 «Земное и небесное в русском стиле», д/с.
22.50 «Завтра не умрет никогда».
23.15 НОВОСТИ культуры.
23.40 «Мой сосед-М. Булгаков».
00.10 «Ястреб», х/ф.
01.50 «Джакомо Гуччини», д/с.
01.55 «Как создавались империи: Наполеон», д/с.
02.40 - 02.55 Русская рапсодия.

ПЯТНИЦА, АВГУСТ 17

1 КАНАЛ

05.00 Телеканал "Доброе утро".
09.00 НОВОСТИ.
09.05 Контрольная закупка.
09.40 Женский журнал.
09.50 Жить здорово!
10.55 Модный приговор
12.00 НОВОСТИ.
12.15 Женский журнал.
12.25 "Сердце Марии", т/с.
13.20 Фазенда.
14.00 Другие НОВОСТИ.
14.25 Понять. Простить.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 "ЖКХ".
16.15 "Хочу знать" с Михаилом Ширвиндтом.
17.00 Жди меня.
18.00 Вечерние НОВОСТИ с субтитрами.
18.25 "Между нами девочками".
19.00 "Поле чудес".
19.55 Пусть говорят с Андреем Малаховым.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 "Достояние Республики: Муслим Магомаев".
23.00 Муслим Магомаев. Сердце на снегу.
00.00 "Реальные кабаны", х/ф.
02.00 "Крошки из Беверли Хиллз", х/ф.
03.40 "Александра Захарова. Непокорная дочь", д/ф.
04.40 "Хочу знать" с Михаилом Ширвиндтом.

РОССИЯ

05.00 Утро России
"ТЫВА"
06.35-06.41 МЕДЭЗЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.
07.35 - 07.41 ВЕСТИ-ТЫВА.
08.35-08.41 МЕДЭЗЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.
09.00 "С новым домом!".
09.45 "О самом главном".
10.30 "Кулагин и партнеры".
11.00 ВЕСТИ.
"ТЫВА"
11.30 МЕДЭЗЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.
РОССИЯ
11.50 "Тайны следствия", т/с.
12.50 "Люблю, не могу!".
13.50 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.
15.30 ВЕСТИ - ТЫВА.
16.50 "Ефросинья. Таёжная любовь", т/с.

15.45 "Кровинушка", т/с.
16.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
17.00 ВЕСТИ.
17.30 ВЕСТИ - ТЫВА ЧЕРДЕ.
17.50 "Детективное агентство «Иван-да-Марья», т/с.
19.40 ВЕСТИ - ТЫВА.
20.00 ВЕСТИ.
20.30 Спокойной ночи, малыши!
20.40 "Прямой эфир".
21.30 Фестиваль "Юрмала".
23.25 "Любовь и немного перца", х/ф.
01.20-03.10 "Рыжая", х/ф.

НТВ

06.00 НТВ утром.
08.05 "Возвращение Мухтара", т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Спасатели.
10.55 "До суда".
12.00 Суд присяжных.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.25 "Суд присяжных. Окончательный вердикт".
14.35 "Средь бела дня" с Виктором Набутовым.
15.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 "Прокурорская проверка".
17.40 "Говорим и показываем".
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.30 "Золотой запас", т/с.
21.25 "Дознаватель", т/с.
23.25 "Глухарь. Продолжение!", т/с.
01.25 "Собственная гордость", д/с.
02.20 "Кремлевские похороны".
03.15 "Скорая помощь", т/с.
05.05 - 06.00 "Час Волкова", т/с.

ТНТ

07.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
07.25 "Рога и копыта: Возвращение", м/с.
07.55 "Могучие рейнджеры. Самурай", м/с.
08.30 "V-Визитеры", т/с.
09.20 "Тело на заказ", д/ф.
10.45 "Бен 10: инопланетная сверхсила", м/с.
11.15 "Озорные анимашки", м/с.
11.40 "Эй, Арнольд!", м/с.
12.10 "Губка Боб Квадратные штаны", м/с.
13.00 "Пингины из Мадагаскара", м/с.
13.25 "Универ", т/с.

14.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
14.30 "Дом-2. Lite".
17.00 "Очень страшное кино-3", х/ф.
18.30 "Счастливы вместе", т/с.
19.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
19.30 "Универ", т/с.
20.00 Битва экстрасенсов.
21.00 "Комеди Клаб".
22.00 "Наша Russia".
23.00 "Дом-2. Город любви".
00.00 "Дом-2. После заката".
00.30 НОВОСТИ. Прогноз погоды.
01.00 "Девушка из Джерси", т/с.
03.05 "Живая мишень-2", т/с.
03.55 "Иствик", х/ф.
04.50 Школа ремонта.
05.50 "Саша+Маша". Лучшее.
06.00 - 07.00 "Приключения Джимми Нейтрона, мальчика-гения", м/с.

СТС

06.00 "Моя прекрасная няня", т/с.
07.00 "Папины дочки", т/с.
07.30 "Что новенького, Скуби Ду?", м/с.
08.00 "Светофор", т/с.
08.30 "Молодожены", т/с.
09.00 "6 кадров".
09.30 "Карамель", т/с.
10.30 "Без вины виноватая", т/с.
12.10 "6 кадров".
12.30 "Молодожены", т/с.
13.00 "Восмидесятые", т/с.
13.30 "6 кадров".
14.00 "Воронины", т/с.
15.00 "Собака дело", х/ф.
16.30 "6 кадров".
17.30 Галилео.
18.30 "6 кадров".
21.00 Шоу "Уральских пельменей". "3х бэд".
22.30 "Даёшь молодёжи?".
23.30 "Нереальная история".
00.00 "Это прекрасная жизнь после смерти", х/ф.
01.55 "В ловушке времени", х/ф.
04.00 "Без ансамбля", м/ф.
05.30 "Про бегемота, который боялся прививок", м/ф.
05.50 - 05.59 Музыка на СТС.

ДОМАШНИЙ

06.30 "Одна за всех".
07.00 "Джейми: в поисках вкуса".
07.30 "Сладкие истории", т/с.
08.00 "Полезное утро".
08.30 "За двумя зайцами", х/ф.
10.00 "Дело Астахова".
11.00 "Богиня праймтайма", х/ф.
18.00 "Звездные истории", д/с.
19.00 "Любка", х/ф.
22.20 "Звездные истории", д/с.
23.00 "Одна за всех".
23.30 "Имя Розы", х/ф.

02.00 "Следопыт", т/с.
03.55 "Дикая еда".
04.25 Городское путешествие.
05.25 Цветочные истории.
05.35. «Кинобогини», д/с.
06.20 - 06.29 Дачные истории.

5 КАНАЛ

06.00 Сейчас.
06.10 "Момент истины".
07.00 Утро на 5.
10.00 Сейчас.
10.30 "На войне, как на войне", х/ф.
12.00 Сейчас.
12.30 "Семнадцать мгновений весны", х/ф.
15.30 Сейчас.
16.00 "Семнадцать мгновений весны", х/ф.
18.00 "Место происшествия".
18.30 Сейчас.
19.00 "Детективы", т/с.
20.00 "След", т/с.
01.40 - 07.00 "Семнадцать мгновений весны", х/ф.

КУЛЬТУРА

06.30 Евроньюс.
10.00 Новости культуры.
10.20 "Карелия. Дорога к таймам", д/ф.
11.00 Важные вещи.
11.15 "В круге первом", х/ф.
12.05 "Истории в фарфоре".
12.30 "Политглот". Итальянский с нуля за 16 часов!
13.15 "Земное и небесное в готическом стиле", д/ф.
14.10 "Месье Ленуар, который...", телеспектакль.
15.40 Новости культуры.
15.50 "Странная любовь Марты Айверс", х/ф.
17.50 Вокзал мечты.
18.35 "Удивительный мир Альбера Кана", д/с.
19.30 Новости культуры.
19.45 "Жаль, что вас не было с нами", д/ф.
20.35 "Коллеги".
22.15 "Олег Табаков. В поисках радости. Театральная повесть в пяти вечерах".
23.00 "Остров Фрейзер. Спящая богиня", д/ф.
23.20 Новости культуры.
23.40 "Глина", х/ф.
01.10 "Испанские мотивы" Национальный симфонический оркестр Кубы.
01.55 "Удивительный мир Альбера Кана", д/с.
02.50 - 02.55 "Лео-Цзы", д/ф.

АВА ДУГАЙЫНДА СӨС

Хеп чугдурар черге чедери, септедип каан идикти барып алыры, транспорт башкараар эргени чедип алыр дээш экзамен дужаары, чугаалажыглар чорудары, ада-ие комитетиниң хура-лынга киришкеш кээри, аш-чем садып алыры, бутербродтар кыла кааптары, диш чуур паста, компьютер, папкалар, албан бижиктери, хүлээп алышкыннар, уран чуул школазынга концерт, телевидениеге бөгүн интервью бээр...

Шынын чугаалап көрөм, авай, канчал четтигип турар сен?!

Сээң ажыл-херектеринге чор-гаарланыр мен. Сен кандыг сен, сенээ шак-ла ынчаар ынак мен. Меңээ үени та кайыын канчаар тып ап турар сен, черле угап билбестир мен. Үени дөмей-ле тып ап келген сен, бөгүн база тып ап турар сен. Амыдыралга, ажыл-херээңге долузу-биле бердинген сен, ынчалзак ында меңээ база чер, үе бар дээрзин кезээде билир турган мен, ам-даа билир мен.

● Бодалдар

энциклопедиязы

Ажыл-херекти кончуг таптыг кылып алыр дээрге үе чедишпес болур, ынчалзак ону эде кылырынга үе-шак тыпты бээр.

Мескименниң хоойлузу.

Эң шыраак, эң эки деп атка төлөтпиг баштың бодунуң ажылын доозуп каарга, кижилер: "Шуптузун боттарывыс кыл-дывыс" — дижир.

Лео-Цзы.

Шыдаар болзуңза, өскелерден артык угаанныг бол, ынчалзак ону билдиртпе.

Филипп ЧЕСТЕРФИЛД.

Мен кажан-даа: "Мону кылып каарыңарны күзээр-дир мен" — дивес мен, а ооң орнунга: "Мону кылып шыдаар силер бе, ону сонуургал тур мен" — дээр мен.

Генри ФОРД.

Чежемейниң-даа аар-берге болза, кажан-даа идегелиң ышкыма, күжүң бар-дыр, туттун.

Александр СУВОРОВ.

Чедишкиннеринге бүзүре. Быжыы-биле бүзүре, шак ынчан чедишкиннерни чедип алырынга эргежок чугула чуулдерни кылып алыр силер.

Дейл КАРНЕГИ.

Чедингир, чиик чугаадан кижилер хөйүн биlip алыр.

Фенимор КУПЕР.

Дыңнал билир кылдыр өөредип каар өөредилге чериниң чогу хомуданчыг болбайн аан. Эки эргелекчи чугаалаарындан аңгыда, дыңнал база билер болур ужурулуг.

Ли ЯКОККА.

"Ынчалзак" деп сөстүн дуза-зы-биле башкараары болдунмас.

Шарль де ГОЛЛЬ.

Акшаңарны санаптар болзуңарза, миллиард доллар чок-тур силер.

Пол ГЕТТИ.

Эскертинмес кылдыр чурттап эрт.

Эпикур.

Чер — мээң төрөөн чуртум-дур, кижилер — мээң акы-дунмаларым-дыр, чаагай херектер — чүдүлгем-дир.

Пейн.

Ах, кижилер бодунуң частырыг-ларыңга баш удур өөренип алыр турган чүве болза!

Б.Ю. Крутиер.

Шупту-ла чүве — Бургандан.

Рус.

Бистиң чуртталгавыстың со-рулгазы — үзүткел чок шимчээш-кин.

Якуб. КОЛАС.

СУББОТА, АВГУСТ 18

1 КАНАЛ

13.00 "Дельго", м/ф.
14.00 НОВОСТИ.
15.10 "Дельго", м/ф.
16.20 "Десять негрят", х/ф.
17.35 "Смешарики. ПИН-код", м/с.
18.00 Играй, гармонь любимая!
18.45 Слово пастыря.
19.00 НОВОСТИ.
19.15 Смак.
19.55 "Муслим Магомаев. Сердце на снегу".
20.00 НОВОСТИ.
20.10 Женский журнал.
20.20 "История Аси Клячиной, кото-рая любила, да не вышла замуж", х/ф.
20.15 "Американская дочь", х/ф.
20.05 "Молодая жена", х/ф.
20.00 Вечерние новости с субтит-рами.
20 "КВН". Премьер-лига.
19.55 "Кто хочет стать миллио-ном?" с Дмитрием Дибровым.
05.00 ВРЕМЯ.
20 "Дом на обучение", х/ф.
15 "Случайный роман", х/ф.
15 "День независимости", х/ф.
15 "Новичок", х/ф.

РОССИЯ

05.00 "Соломенная шляпа", х/ф.
03.30 "Сельское утро".
00.00 ВЕСТИ.
"ТЫВА"
01.15 - 08.25 МЕДЭЗЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.
25 "Только вернись", х/ф.
"ТЫВА"
05.05 "Мелодии Саянских гор".
30 Хөгжүмнүг байыр.
"РОССИЯ"
00.00 ВЕСТИ.
"ТЫВА"
10 МЕДЭЗЛЕР-ТЫВА ЧЕРДЕ.

11.20 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.55 Честный детектив.
12.25 "Телехранитель-2", т/с.
14.00 ВЕСТИ.
14.30 "Телехранитель-2", т/с.
16.40 Субботний вечер.
18.30 "Испытание верностью", х/ф.
20.00 ВЕСТИ.
20.30 "Испытание верностью", х/ф.
22.55 "Допустимые жертвы", х/ф.
00.50 - 01.55 Горячая десятка.

НТВ

06.00 "Супруги", т/с.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.15 Лотерея "Золотой ключ".
08.45 "Каникулы в Простоквашино", м/ф.
09.05 "Развод по-русски".
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Главная дорога.
10.55 "Кулинарный поединок".
12.00 Квартальный вопрос.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.20 "Дорожный патруль", т/с.
15.20 "Своя игра".
16.15 "Прокурорская проверка".
17.20 Очная ставка.
18.20 "Профессия - репортер".
19.00 СЕГОДНЯ.
19.25 "Луч Света".
19.55 "Самые громкие русские сенсации".
21.45 Ты не поверишь!
22.30 "Важняк", т/с.
00.20 СОГАЗ-ЧЕМПИОНАТ РОССИИ ПО ФУТБОЛУ 2012-2013. «Спартак-Рубин».
02.25 "Кремлевские похороны", д/с.
03.20 "Скорая помощь", т/с.
05.00 - 06.00 "Час Волкова", т/с.

ТНТ

07.00 НОВОСТИ. Прогноз погоды
07.25 Мультфильмы

08.45 "Женская лига: парни, деньги и любовь".
09.35 "Бакуган: вторжение гандз-лианцев".
10.00 Школа ремонта.
11.00 "Два с половиной повара".
11.30 "Дурнушек.net".
12.30 "Счастливы в месте", т/с.
14.00 "Универ. Новая общага".
23.00 "Дом-2. Город любви".
00.00 "Дом-2. После заката".
00.30 "Шоссе смерти", х/ф.
02.05 "Дом-2. Город любви".
03.03 "Живая мишень-2", т/с.
03.55 "Иствик", т/с.
04.50 Школа ремонта.
05.50 "Саша+Маша". Лучшее т/с.
06.00 - 07.00 "Приключения Джимми Нейтрона, мальчика-гения", м/с.

СТС

06.00 "Чокнутый профессор", м/ф.
07.25 Мультфильмы.
08.30 "Пинки, Элмайра и Брейни", м/с.
09.00 "Астерикс завоевывает Аме-рику", м/с.
10.30 "Том и Джерри", м/с.
11.00 Это мой ребенок!
12.00 "Болто", м/ф.
13.25 "Том и Джерри", м/с.
14.00 "Светофор", х/ф.
16.00 "6 кадров".
19.30 "Как приучить медведя", м/ф.
21.00 "Паутина Шарлотты", х/ф.
23.45 Шоу "Уральских пельменей". Лучшее.
23.45 "Честь дракона", х/ф.
01.30 "Синг-синг", х/ф.
03.40 "Бетховен-4", х/ф.
05.30 Мультфильмы
05.50 - 05.59 Музыка на СТС.

ДОМАШНИЙ

06.30 "Одна за всех".
07.00 "Джейми: обед за 30 минут".
07.30 "Одна за всех".
08.00 "Полезное утро".

08.30 "Звездные истории", х/ф.
09.25 "Великолепный век", т/с.
18.00 "Звездные истории", т/с.
19.00 "Великолепный век", т/с.
22.45 "Звездные истории", д/с.
23.00 "Город хищниц", т/с.
23.30 "Мегрэ", х/ф.
03.05 "Следопыт", т/с.
05.00 Дикая еда.
05.30 Люди и традиции
06.00-06.29 Дачные истории.

5 КАНАЛ

07.00 Мультфильмы.
10.00 Сейчас.
10.10 "След", т/с.
18.30 Сейчас.
18.45 "Слепой. Программа - убивать" т/с.
22.15 "Господа офицеры", х/ф.
05.50 - 06.00 "Австралия: спасатели животных", х/ф.

КУЛЬТУРА

06.30 Евроньюс.
10.00 Человек перед Богом.
10.35 "Вольница", х/ф.
12.20 Красуйся, град Петров!
12.45 Мультфильмы
14.30 Пряничный домик.
15.00 "Мой друг Андрей Болтнев", д/ф.
15.40 "Поездки на старом автомо-биле", х/ф.
17.00 "Похитители силы амью", д/ф.
17.55 "Больше чем любовь".
18.35 "Шатобриан", х/ф.
20.20 "Рисовать, потом петь", д/ф.
21.05 "Муслим Магомаев. Шлягеры XX века".
22.30 Белая студия.
23.10 "Дядя Ваня", спектакль.
01.35 "Как один мужик двух генера-лов прокормил", м/ф.
01.55 "Похитители силы амью", д/ф.
02.50 - 02.55 "Фенимор Купер", д/ф.

ВОСКРЕСЕНЬЕ, АВГУСТ 12

1 КАНАЛ

06.00 НОВОСТИ.
06.10 «Десять негрят», х/ф.
07.35 Служу Отчизне!
08.05 Документальный фильм.
09.00 Здоровье.
10.00 НОВОСТИ.
10.15 Пока все дома.
11.05 «Две жизни Андрея Кончаловского», д/ф.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 «Сибиряда», х/ф.
17.25 «Легенды Ретро ФМ».
19.25 «Ирония любви», х/ф.
20.05 ВРЕМЯ.
21.20 Прожекторперисхилтон. Лучшее.
22.15 «Не шутите с Зоханом!», х/ф.
00.20 «Молодая Виктория», х/ф.
02.15 «Мартовские коты», х/ф.
04.00 «Хочу знать с Михаилом Ширвиндтом»

РОССИЯ

04.15 «Моя улица», х/ф.
05.45 «Леший-2», х/ф.
08.10 «Любовь Надежды», х/ф.
10.20 Местное время. Вести
11.00 ВЕСТИ.
11.10 Праздник Ураза-Байрам. прямая трансляция из Московской соборной мечети
12.05 «Любовь Надежды», х/ф.
14.00 ВЕСТИ.
14.20 Местное время. Вести.
14.30 «Время радости», х/ф.

16.00 Смеяться разрешается
18.00 «Ой, мамочки...», х/ф.
20.00 ВЕСТИ.
20.30 «Поезд», х/ф.
22.25 «Любовь на сене», х/ф.
00.30-03.01 «Глянец», х/ф.

НТВ

06.00 «Супруги», т/с.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.15 «Русское лото».
08.45 Их нравы.
09.25 Едим дома.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Бывает же такое!
10.55 «Развод по-русски».
12.00 Дачный ответ.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.25 «Дорожный патруль», т/с.
15.15 Следствие вели...
16.15 «Прокурорская проверка».
17.20 И снова здравствуйте!
18.30 «Профессия — репортер».
19.00 СЕГОДНЯ.
19.25 Чистосердечное признание.
21.55 «Тайный шоу-бизнес».
22.55 «СССР. Крах империи», д/ф.
23.55 «Ельцин. Три дня в августе», х/ф.
02.00 «Дорожный патруль», т/с.
03.55 «Скорая помощь», т/с.
05.00 — 06.00 «Час Волкова», т/с.

ТНТ

07.00 «Губка Боб Квадратные штаны», м/с.

08.20 «Женская лига: парни, деньги и любовь»
08.55 «Лото Спорт Супер». Лотерея.
09.00 «Золотая рыбка». Лотерея.
09.25 «Бакуган: вторжение ганд-элианцев», м/с.
09.50 «Первая Национальная лотерея».
10.00 Школа ремонта.
11.00 «Открытая кухня».
11.30 «Перезагрузка».
12.30 «Интерны», т/с.
14.00 «Универ. Новая общага», т/с.
22.00 Фильм о сериале «Универ», д/ф.
23.00 «Дом-2. Город любви».
00.00 «Дом-2. После заката».
00.30 «Оправданная жестокость», х/ф.
02.20 «Дом-2. Город любви».
03.20 «Истории», т/с.
04.15 Школа ремонта.
05.15 «Комедианты».
05.25 «Саша+Маша», т/с.
06.00 — 07.00 Необъяснимо, но факт.

СТС

06.00 «Мы вернулись!», м/ф.
07.15 Мультфильмы.
08.30 «Пинки, Элмайра и Брейна», м/с.
09.00 «Большой бой Астерикса», м/с.
10.30 «Том и Джерри», м/ф.
12.00 Снимите это немедленно!
13.00 «Губка Боб квадратные штаны».
14.30 «Как приручить медведя», м/с.
16.00 «6 кадров».

16.30 «Паутина Шарлотты», х/ф.
18.15 «6 кадров».
19.30 Шоу «Уральских пельменей».
«3з бзд».
21.00 «Снова ты», х/ф.
22.55 Шоу «Уральских пельменей».
«Лучшее».
23.55 «Король клетки», х/ф.
01.55 «Большая маленькая я», х/ф.
03.40 «Бетховен. большой бросок», х/ф.
05.35 «Страшная история», м/ф.
05.45 — 05.59 Музыка на СТС.

ДОМАШНИЙ

06.30 «Одна за всех».
07.00 «Джейми: обед за 30 минут».
07.30 «Одна за всех».
08.00 «Полезное утро», т/с.
08.30 Дачные истории
09.00 «Репортер» с Михаилом Дегтярем
09.15 «Одна за всех»
09.25 Сладкие истории
10.00 «Великолепный век», х/ф.
18.00 «Звездные истории», т/с.
19.00 «Великолепный век», х/ф.
23.00 «Город хищниц»
22.45 «Одна за всех»
23.00 «Город хищниц», т/с.
23.30 «Это началось Неаполе», х/ф.
01.25 «Мерге», т/с.
03.25 Городские путешествия
05.25 «Кинобогини», д/с.
05.40 «Моя правда», д/с
06.00 — 06.29 Дачные истории

5 КАНАЛ

06.00 «Снежные леопарды: по ту

сторону мифа», д/с.
07.00 «Планеты», д/с.
08.00 Мультфильмы.
10.00 Сейчас.
10.10 «Старая, старая с...»
12.05 «Детективы», т/с.
18.30 Сейчас.
18.45 «Слепой-2 Пр...»
убивать», т/с.
22.15 «Пуля-дура. Агент...»
нации», т/с.
01.40 «Другой мужчина»
03.30 «Перекрестный ог...»
05.20 — 06.00 «Снежные л...»
ту сторону мифа», х/ф.

КУЛЬТУРА

06.30 Евроньюс.
10.00 «Лето господне».
10.35 «Борец и клоун», х/ф.
12.10 «Легенды мирового...»
12.40 Завтрак на траве
14.55 Пряничный домик
15.20 «Год цапли», х/ф.
16.15 «Иван Грозный», б...
18.20 «Путешествия из ц...»
ли» д/ф.
19.10 «Александр Вампи...»
19.50 «Отпуск в сентябр...»
22.10 По следам тайны
22.55 «Послушайте!» Веч...
Девотченко.
23.50 «Цвет сакуры», х/ф.
01.55 «Путешествия из ц...»
ли» д/ф.
02.50 — 02.55 «Тихо Браге»

Хөй-ле айтырыглар аразындан

КАНЧАЛЗА ЭКИЛ?

Амыдыралга кандыг айтырыглар, байдалдар тургустунмас дээр. Хүннээчел азы хүннежир кижилер база турар, ол дугайын база билир бис. Ол байдал элээн нарын байдалдарлыг: ашаа кадайын чылдагаан чок-даа черге хүннээр таварылгалар база турар, чаны-биле эрткен кижилер бүрүзү ооң удурланыкчызы апаар, каразыыр, истээр, сүрер... ол байдалдың бергезин көрүңер даан, ынчангаш ол ийи кижиниң амыдыралында элээн нарын айтырыг болу бээри чугаажок.

Хүннээри — ынак?!?

Хүннээриниң чылдагааны ынаанда, ынакшылда дээр болгай бис. ол шын бе?

Хүнней кааптар байдал турбай канчаар, турза-даа ол хөй, улуг эвес үргүлчүлөдиг болур ужурулуг. Херээжен кижилер өске кижини сонуургатпас деп бе? Эр кижиге чараш, көрүштүг херээжен кижилер ооң чедишкенинниң, амыдыралының чаагай чоруунун, социал эргел-байдалының кезээ болур. Ынчал-жажок хүннээри, эжин контролдаары — бодунга доктаамал бүзүрел чок байдалдың, ол кижилер күш четтирбейн баарындан сестип чоруунун илерели-дир деп болур. Бодунга бүзүрелиниң быжыг эвези, бодун үнелеп, хүндүлөп бил-бези кижиниң хүннээчел байдалын күштелдирер.

Эки көргүзүг эвес-тир

Эр кижиниң кадайына хол дээптерин — база-ла ынаанда

дижир болгай. Шын бе ол? Бүзүрел-ле эвес. Аңаа харыы мындыг бооп болур: ол бодун ба-жыңның ээзи, кол кижизи кылдыр көргүзүксээр байдалдыг, ынчангаш ол эрге-чагыргазын чидиритеринден сестир азы кижилерге хол дээп, эттээринге чанчыккан, туралыг кижилер бооп чадавас. Бо таварылгада, ол ынакшылдың кандыг-даа көргүзүү эвес-тир.

Удур турар бе?

Быжыг камгалал удур хал-даары дээр-ле болгай. Ооң бодунга ол берге байдалды тургузуп, телефон-биле чугаалажырга, көзүлдүр-ле чанынга туруп, дыңнап, мобилник-биле доктаамал долгал, озалдай бээрге, ажынып-хорадап каап турар болза, ооң бодунга кайы хире бужурганчыг апаар ирги? Ынчал-жажок бо арганы ажыглап тура, кичээнгеиле болур, хөлүн эрттирип болбас. Ооң ыңай, бодунарның планынарны док-

таамал чугаалап каап турунар, а кезжээ эрткен хүн дугайында чүве арттырбайн, чугаалашкай-даа, кан-дыг-даа таварылгаларда дээн бода-биле бир-ле чүвени канчаар-даа арга чок кылдыр бадыткаптар чылдагааныг (алиби) болурун бодап чоруур болза эки. Херек чок черден озалдаан херээ чок, озал-даар хире аларзыңза, телефоннал каар.

Бир чүве болган болза, ону миннип чугаалаан ажыы чок. Арынга илеретпейн, бүзүрелди-биле мегелээш турар алаар, оон өске канчаарыл? Хүннээчел кижиниң айтырыгларына харыы мындыг болур ужурулуг: "Канчал ындыг деп бодаар сен? Мээң сагыш-сетки-лимге хамаарыштыр чазып тура-рың кончуг хомуданчыг-дыр, мээң сеңээ ынаамны билир-ле болгай сен!"

Чуруму, аажы-чаңы ындыг кижилер чанынга бир кижиге хамаарыштыр магадаан сөстөр чугаалаан ажыы чок, эргиде эрткен сак-тышкындар кылбас.

Оон ыңай байдал нарыдап, ол-бо деп, хол дээп эгелезе, удур-ланмайн, ыт чок хүлээп ал, чагыр-ты бээр байдалдан аргалыг-ла болза, чайлаар, кадайы ыт чок эрттирип-ле турар болза, дем бирээзи амдажып бар-ла чыдар боор. Кадайының удурланыш-кыны ону чоорту оожургадып болур.

● Кадыкшыл

лаар, ооң ындыг шынарлыгы ооң кислоталарында. — Ооң тоорукчулгаштарында йод хөй. 5-6 хире тоорук организмниң хонукта йодка херегелелин хандыраар аргалыг. Хайындырып каан чылыг суггу холаан хөй эвес яблук чулуу — сидик үндүрер шынарлыг.

Ары чигири-биле

Миокард инфаргыгын эмнээринге: ары чигирин болгаш согуна чулуун дең кылдыр холааш, хүнде улуг шопулак иштин 2-3 удаа ижер.

100 гр грек тоорукту чуурупкаш, 2 улуг шопулак ишти гречишти ары чигиринге холуй былгаптар. Бир хүнде үш удаа чири. Бир кг рябина биле ийи кг ары чигирин холуптар. Ол холуксааны улуг шопулак иштин хүнде ижер.

— Чем, ылангыя үстүг аш-чем соонда, яблук чиирин сүмелеп турар. Ол дыка ажыктыг болур, яблук ажыгымаар болза, улам эки.

— Ногаан, кадыг яблук хүндүс диштерни арыглаар.

— Яблуктар атеросклерозтун кол үндезини болур, ханда холестеринниң деңгелин бадырап шынарлыг. Яблуктун ажыг сорттарында демир болгаш чес хөй болганындан, малокровияны эмнээринге дузалаар.

— А ооң картында он хире химиктиг бүдүмелдер-триперпеноидтер бар бооп турары шынчилеттиген, олар рак клеткалары-биле демисежир болгаш аңаа удур турар шынарлыг.

— Яблук ижин-хырын өскерилгенде база дуза-

Билип ал

НЕФРИТТИҢ ЧАЖЫДЫ

Даштарлыг каасталга садып алгаш, чижээ, дижик, ооң дажының дугайында кижилер билир саар болгай. Ынчангаш нефрит дугайында чугаалап болурул?

Нефрит дээрге, ногаан өңнүг минерал болур, ынчал-жажок са-рыгымаар болгаш ак-көксүмээр өңдери база турар дээр.

Ооң быжыгы барымдаалап, даш векте ону ок-чепсек кылдырып-га безин ажыглап турганының чи-жектери бар. Астрологтар неф-ритти чуртталганың дажы дээр, ол бодунун ээзинге күштү, узун на-зынны бербишаан, ону чымчак сет-килдиг, чөптүг кижилер болдураар. А энергетиктиг деңгеле нефрит бо-дунун ээзиниң иштиги сагыш-сетки-линге салдарлыг болур. Ынчангаш ону бодунун үзел-бодалын, көрү-жүн, амыдыралының овор-хевирин өскерттиринче чүткүлдүг болгаш оожургал алыксаар кижилер ке-дер болза эки. Нефрит шажын-чү-дүлге-биле болгаш амыдыралдың эде тургустунушкуну-биле хол-башкан бооп турар. Ол хөгжүл-дениң езулуг дажы бооп турар.

Ону сагыш-сеткил сай материалдыг байдалдан б санап чоруур кижилер ке эвес даш карарып эгелээ будулуп турар чүүлүңер эрттир чаныш-сыныш чок ра-рынарның демдээ бос азы күзенчиг эвес бай-густунуп кээп болур. Ону быжыглап каан болза, кар-көрүштен кижини камгала-шыл айтырынга улуг дуза-Эрте-бурунгу Кыдаттын лери нефрит-биле баш а-рын, бедик азы куду хан-кынындан, баш дескинер б-эмнеп, атеросклерозка, болгаш карак аарыглары-гаш профилактиктиг хем-дыр ажыглап турган. Ын-«Алдын өртөктиг, нефри-чок» — деп чугаалап, ону дажы деп санаар турган.

Аравыста чугаа болзу

ҮШ АРГА-БИЛЕ БАШКАРТЫНАР

Хорадай бээривис байдалдар бо-ла тургус-келир. Ажынып-хорадааныыс кызыгаарын э-зин деп бодаар болзувусса, килеңивисти т-башкарып билир боорувус чугула. Канчаар уж-бис.

1. Карманга элээн улуг хем-чээлдиг өөк азы дээрбек суп, ону ал чоруур. Кол-ла чүве ол чүүл-тударга дески, эпиг, таарымчалыг болур ужурулуг. Чажыт чепсээр ол болур. Херек бергедеп, "часты бээр" хире байдалдыг аларзың-за, холду карманче суккаш, дашты так тудар силер.

2. Хомуданчыг аар сөстөр аастан үнеринге белен апарган ди-жик, оожургап, туттунар болза эки, хорадап килеңнээнинден салдына берген аарышкылыг сөстөр дээш ооң соонда буруу миннир апаар байдал база тургустунуп кээп бо-лур. Чугааны эгелээриниң мур-нунда, онга чедир санаар болгаш

сан бүрүзүңге ханы кылды-тынары чугула. Оожум сана-3. Кандыг-ла-бир чүв-манаашкын нервиге дээп эскерип болур, оон шугул-хорадаксай бээр байдал-густунуп кээп болур. Ша-байдалда хуурактарның лаары "буттарга медита-ажыглап болурун шенеп Дорт туруп алгаш, буттар-нер деңгелин салыр. Ынчан-боттун деңгизин таваңгайы-дан адырбайн, солагай бутка-чыдар. Бешке чедир санаар-деңгизини оң талакы бутче-чидер... ол арганы оожургал-густунгужеге чедир ажыгла-

КЭЭРГЭЭН СЕТКИЛ

Чечен чугаа

"Хомудаан сеткилим-биле гаалап турган сөстөрүм кажан-шагда ол-ла олчаан оларның сетталгазынга болу бээрин бил-чүве болза, ол үеде ынчаар хомудап, дүнелерде чүрээм атыр хөй бодалдар бодавайн аар чүвемни" — деп, Таня угбай данып олурган. Назыны улгады-рген болгаш, эрткен-барган сетталгазын бо-ла эргилдир-даар апарган.

Оон уруу школаны доозуп, ади өөредилге черинче кирип-ган турган үези. Өөредилгезинче-адыгып, өөрү-биле омак-хөглүг-ренип чоруп турган уруун чоор-эскерип турарга, кезээрде айтап кээп турар апарган. Кызының безин чаражы кончуг-налыр, арын-шырайы чырып-ар ышкаш апарган. "Бо-даа-дингир хүреген тыпкан-дыр" — а, авазы иштинде бодал каан. Уундан ону сонугаргап айтыр-ын, үези кээрге, боду-ла чугаа-бээрин билер. Уруу авазындан-е чажырбас турган.

Элээн үе эрткенде, бир хүн-у: "Авай, мен бир оол-биле та-ка бердим, сээң-биле ужура-п кирер деп турар кижидир" — дээн. "Сээң сагыжыңга кирер, аз ынак оол болза, кири-ум, кижиде черле чугаалажып-ыжар чүве ыйнаан" — деп, ун деткип каан. Чугаакыр, арын-райы чараш оол болган. "Бот-ыңарның шилилгенер-дир, гларым, эки-ле чоруур болу-за, авазы кижиде мен чүү дээр-и, деткирден башка" — деп эл алган. Ынчаар-ла элээн каш-ар эрткен. Унуп-киржип чоруп-аннар.

Бир хүн ажилдааш келгеш, кылып турда, төрели уруг-ип келген. Шайлап, чүү-хөө-алажып олурда: "Бистиң кожа-болур, сээң күдээңниң авазы-чугаазының чиктиин але, угбай, сеткилим хомудааш, сеңээ-те чугаалаар дээш чор мен" — н. "Чүңү чугаалап олурар-ай-дыр, дунмам. Меңээ-даа-ражып келбээн, чугаалажып-көрбээн мен. Чогум черле-ыс хоорайда чурттап турар-аш, шаандан тура-ла таныыр, ир кижиде мен" — дээн. Дунмазы-раш: "Шагда-ла чугаазы

дийин, сеңээ ону чугаалаар дээш-анчыгыңган мен, уруунуң сеткили-хомудай бээр ыйнаан дээш.

"Мээң оглум арай хирелиг-улуста дужа берген, хөй ажы-төлдүг, бөдүүн улус болган. Оглум дээди эртемниг база болур, удавас-машина база садып бээр деп тур-мен. Оларның бажын ажыг төрел-дерин машиназынга сөөртүр дээн-эвес, оглумну канчап черле ол-уругдан чарайн. Эжимниң уруу бар, ада-иези дыка бай, уруу дээш че-же-даа акша харамнамас, оларны-душтурар деп дугурушкан улус-бис" — деп, меңээ чугаалап олурар-чорду, мени силерниң төрелиңер-деп билбес хевирлиг.

Таняга ону дыңнаары дыка-ла-хомуданчыг болган. Чеже-даа хөй-ажы-төлдүг, бөдүүн амыдыралдыг-чурттап чоруур болза, чон му-рунда хүндүткелдиг, кижилер-даа-бактап, куду көрүп чораан эвес. Уруунга ону-даа ыттаваан. Чоорту эскерип турарга, оолдун-кээри-даа ховартаан, уруунуң үнү-бажы чидип калган чоруп турар-болган. Төрел дунмазы келгеш: "Эр кижиде каяа авазының аайы-биле-турар, эки оол деп бодал чораан-мен, база туруш чок, өөдежок оол-дур, угбай. Авазы ол эжиниң уруун-бажыңыңга эккеп тургаш таныш-тырып каан ышкажыл. Кезээде-көөрүмге машиназында ол уругну-олуртуп алган чоруур апарды. Сээң-уруун билбейн турар кижиде боор-бе?" — дээн.

Ону дыңнааш, хорадавас боду-хорадап, кевин-херек чок чүүл-дерге хомудаваас боду: "Мээң-хеймер уруумну карак ажыттап, куду көрүп турар чүвөлөргө-хому-далым четсин. Уруумнуң төккен-карааның чажын канчаар артап-эрттер эвес көөр ыйнаан. Ындыг-кара сагыштыг улус өөделиг чүве-көрбес боор чүве болгай, чурт-талга көргүзе бээр он" — дээш-харлыга берген орган.

Уруу өөредилгезин доозуп-турар үезинде өгленип-баштанып-алган. Ам ажы-төлдүг, күдээзи-база кончуг эки оол болган. Кат-иезин авазы дег хүндүлээр, мынча-чыл иштинде уругларының кы-дыыңга чурттап кээрге, сеткилин-хомудадып-даа көрбээн.

Бир хүн пенсиязын ал, хоорай-кирип чорупкан. "Садыгланым

алгаш, мени манап олурар силер, мен кылып ажылдарым бүдүрүп-алгаш келгеш ап алыр мен" — дээш, күдээзи чорупкан. Садар-хире чүүлдерин садып алгаш, садыг кыдыында хөлегеге манап-олурда, чанынга сербээ эзирик-кижи кылаштап келген. Элээн үр-ыт чок таакпылап олургаш: "Мени-танывайн тур силер бе? Уруунуң-адын адааш: "Кайы хире чурттап-чор, ажы-төлү каш чеде бергенил? — деп айтырып олурда, шаанда-бир уруунуң таныштырып кирип-турганы оолдун овор-хевирин та-нып каан. Биезги чараш хевириниң-ора-сомазы-даа чок, өскерлип-калган болган. Шаанда хорадап, хомудап чораан үе эрткен болгаш, таныыры кижиде дөмей чугаалажып олурган.

"Амыдырал-чуртталгам-даа-бүтпээн. Ийи ажы-төлдүг мен, када-йымдан чарылдым. Уруум ажы-лының аайы-биле өске суурда-чурттай берген, аңаа чорааш ча-нып келдим. Өглер аразында чо-руп чоруур мындыг кижиде дийин-мен" — дээш, удур көрүп кээрге, кээргенич деп чүвезин. Аваның-баары ажып, карааның чажы безин-бүлдөнөйнип келген. Эвээш-биче-даа болза бажың-балгадынга үнүп-кирип турган, чаңчыга берген тур-ган кижини ам мынчаар көөрге, дыка-ла кээргенич болган. Сак-тырга-ла оон мынчаар түрөп чо-руурунга ол буруулуг-даа ышкаш-апарган. "Чеже-даа хомудап келзе, аас-сөске оваарымчалыг чоруур-болза эки чүве дийин. Мээң ол-бодал чок сөглөпкен сөстөрүм бо-хөөкүйнүң чуртталгазынга багай-салдарлыг-даа болган чадавас. Өршээ бурган, орай-даа бол, сөглөпкен сөстөрүм катап эгидейн. Багай чүве черле кымга-даа күзе-вес мен" — деп боданып олурган. Кеткен идик-хеви чогуу ажырбас, ынчалза-даа арган-дорган деп чү-везин, арнынче көөрге, дыка-ла-муңгаргай. Оон ыңай чугаалажыр-чүве-даа чок, кайызы-даа ыт-шимээн чок олурганнар. Күдээзи-удавайн бо халдып келген. Маши-наже олуруп чыда, хая көрнүп ке-лирге, оларның соондан муңгар-гайы кончуг көрүп, таакпылап-артып калган.

Эльза ООРЖАК.

Аяк шайны
аартап ора...

ААТТЫНГАН КАВАЙЫМ ДЕГ, ХЕМЧИМ-БАЖЫ

Бай-Тайганың Бай-ла Талда Хемчик-Бажы
Барыксанчыг, чурттаксанчыг, онзагай-ла!
Чеди чүзүн азыраан мал ында-мында
Черлик өөрүн тыпкан ышкаш холуй чоруур.

Чарыштырган аъттар ышкаш соңуг-мурнуг
Саарыгларда кадыргылар чемнеп ойнаан,
Тоорук, кады, артыш-шаанаа холуй үнген
Домак-биле төдүп четпес байлак чуртум.

Дужунда шиш чыдалар дег чалымнарже
Дузалакчы дураныңны ужулгаш, көр.
Сарыг ой те, чуңмалары, анайлары
Сарыг сизген дайнап турар Кара-Чода.

Амыдырал делгеминче оруум изээн
Ада-ием, ха-дунмам дөзү тудуш,
Аттыңган кавайым дег, Хемчим-Бажын
Алгап ырлаан, алдаржыткан аксым-кежи.

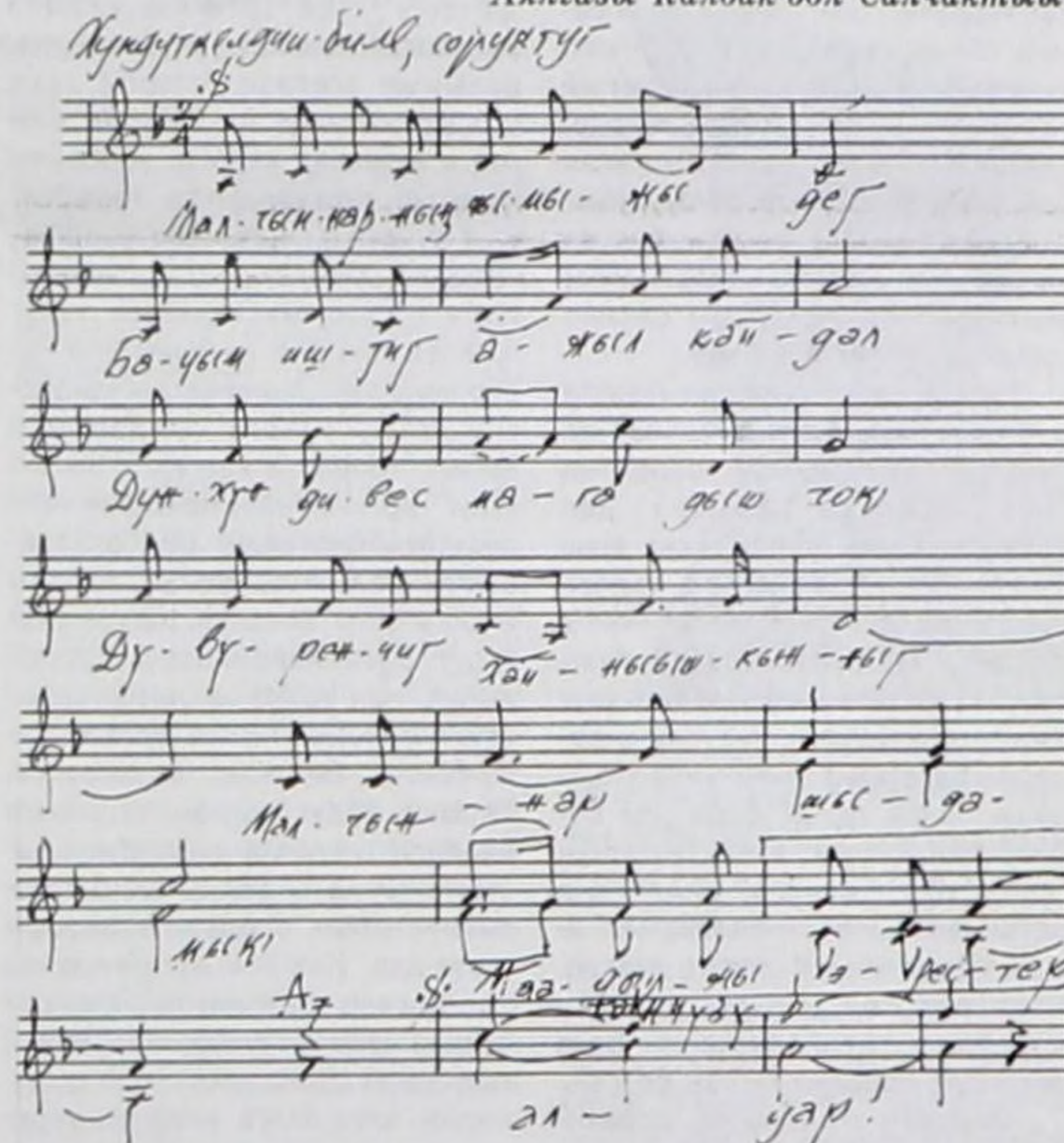
Мөңгүн-оол СОНАМ.

Чаа ыры

МАЛЧЫННАРГА ЙӨРЭЭЛ

Сөзү М.Ондарны

Аялгасы Калбак-оол Салчакты

Малчынарның чымыжы дег,
Бачым иштиг ажыл кайдал.
Дүн-хүн дивес мога-дыш чок,
Дүвүренчиг, хайнышкыныг.
Малчынар шыдамык,
Маадыржы эрестер.

Ары-бөрү, ыт-куш, оордан
Арбын малды камгалаар дээш,
Чылда дөрт шаг солчурга-даа,
Чыргалдыг өй көөрлер эвес.
Малчынар шыдамык,
Маадыржы эрестер.

От дег шал кээр чывар соокта
Олут орап сагыш кайдал.
Оду-көзү, өдек, мал дээш,
Оорга-мойнун хөндүрбестер.
Малчынар кедергей
Маадыржы чоруктуг.

Кажаа долу чаш мал төлүн
Карак кызып доруктурган.
Кадарчының ажыг дери
Кадыг үүле бадыткалы.
Малчынар буяныг,
Малчынарда алдар!

Байлаң чугаалар

Ийи эжишкиниң аразында
болган чугаа:

— Бодап көр даан, өөм ишти:
"Баргаш амдангыч чем кылып
берейн" — диди ышкажыл!

— Оон чүү болду?
— Чүү боор, иелээ каттыржып-
ла кагдывыс.

Тыва чогаал башкызы өөре-
никчизиниң бижип эккелген
чогаадыын номчааш, муңгарап:

— Чаңгыс кижиде мынча хөй
частыргылар кылып каар дээр-
зинге бүзүрээр-даа хөңнүм чогул.

— Чоп чаңгыс кижиде дээринең
ол, башкы! Бо чогаадыгың ачам-
биле бижип турдувус, ынчангаш
ийи кижиде алаар-дыр.

Одаг чанынга куш аңаан
ашактар арай муңгаргайы аажок
олурганнар. Бирээзи:

— Бөгүн арай көңгүс олча чок
болдувус, аа. Куштар ыңдыг бедик
ужуп турганның ол бе, азы бистер
ыдывисты оларга чедир октап
чадаанывыс ол бе?

— ???

Ийи-каас чечектер дег, ак-көк Тывам даңгыналары...

Татьяна БАЙЫНДЫНЫҢ тырттырган чүрү.

ЭЖИМ ДУГАЙЫНДА СӨС

Хөй чылдар иштинде Россияга болгаш Тывага өөренип чорааш хөй-ле эш-өөр-биле таныжып, эдержип келдим база назыным улгадып оары-биле оларны бо-ла сакты бээр мен. Бир чогаалчының часкаанырал чорааш "Эдержип чорааны эш-өөрү кижиге кажандаа уттундурбас артып калыр" деп бижээнин ам чөпсүнүп, деткип чоруур-дур мен. Мен база эш-өөрүмнү утпайн, сактып чоруур болгаш "Эштеримге" деп шүлүктү бижээш, парлалгаа үндүрдүм, ол шүлүк мээң шүлүктөрүм номунда база кирип турар чүвө.

Кижиниң чурттап келген назынында эң-не хөглүг, өөрүнчүг студент чылдары черле уттундурбас боор чүвө-дир. 1969 чылдың күзүндө Кызылдың политехниктиг техникумунга (амгы автоорук техникуму) өөренири-биле күрүне экзаменин дужаап алгаш, сентябрь эгезинде Кызылга чедип келдим. Ниитизи-биле техникумда 400 ажыг студентилер аразында 30 тыва бар болдувус. Ол үеде техникум тудуг талазы-биле болгаш "Тыва даг-дугу", "Хову-Аксының кобальт" комбинаттарына ажылдаар тускай ортума эртемниг специалистерни база белеткеп үндүрүп турган. Техникум тургустунганындан бээр чаа-ла дөрт чыл чедип олар болгаш материал-техниктиг баазаны ыңдыг-ла сайзыраңгай эвес турган.

Тыва оолдар шупту хоорайның Восток талазында Пролетарская кудумчузунда чер бажыңга чурттап турдувус. Оон төпке кээп өөренир. Эмчи, башкы, музыка училищелеринге, көдээ ажыл-агый техникумунга чүс-чүс тыва оолдар, кыстар өөренип турган болза, аңаа бодаарга, бис ынчан чаржынчы-ла турган бис. Ону ынчангы, бистиң чанывыска чурттап чораан эмчи училищезиниң уруглары сактып чугаалажып чорлар боор.

Бистиң өөренип турган үевиште республикага тудуг-суур чаа-ла сайзырал орган, Кызыл хоорайның хавак кырында "Шанхай" деп чугаалажырывыс ийи каът ыяш бажыңнардан өске, ол талага бажыңнар шуут турбаан. Ынчангы партия, чазактын удуртулгазы тудуг-суурнуң хөгжүлдизинче улуг кичээңгейни салып, тудугжу кадрларны белеткээр техникумну ажытканы ында турган боор деп бодаар мен. Ынчан техникумувустун директору Тываның билдингир эртемденнериниң бирээзи, Калинин-оол Сергеевич Күжүгет турган. Чүге дээрге, даг үлетпүрүңге ажылдаар специалистерни база техникум өөредип турган болгай.

Өөренип эгелээш-ле, дораанна эштеривис-биле таныжып алды-вис. Тожудан келген Михаил Куулар, Петр Шимит, Барыын-Хемчиктен Биче-оол Ооржак, Ак-Довурактан Алексей Монгуш, Чадаанадан Дажы Ооржак, Чөөн-Хемчиктен Елизавета Хайын, Сүт-Хөлдөн Тараа Куулар, Лүндүп Ооржак, Улуг-Хемден Николай Коңгаа, Бай-Тайгадан Көк-оол Онгай-оол (Шары), Степан Иргит, Март-оол Кенден, Каа-Хемден Сарыг-оол Лапчаа шупту 1969 чылда денге өөренип эгеледивис. Бистен улуг курска турган оолдар-биле катай, үжен чеде бээр бис.

Тывалар — черле салым-чаянныг чон. Бистиң техникумга тыва оолдарның саны эвээш-даа турган болза, хоорайның студентилериниң организастаан хемчеглеринден чыдып кагбайн чораан бис. Мячилиг хоккейге багай эвес команданы бистиң тыва оолдардан тургузуп, хоорай маргылдаазына доктаамал киржил чордувус. Хоорайның улусчу театрына ши-даа ойнап турган бис. Шынын чугаалаар мен, техниктиг техникум болганда, өөренири берге турган. Черчение, сопромат шыяр, санаар, чуруур,

бижири ажылдар хөй болур. Ол үеде бо үе ышкаш хандырылга каяа турар. Чамдык эштеривистин: "Сопроматты дужаап алыр болзуңза, кадаланып ал болур сен" — деп чугаалап турганы таварылга эвес.

Тудуг техникумунга өөренип турган болгаш, республикага бир дугаар тургустунган студент тудуг отрядының киржикчилери болган бис. Бис ынчаар өөренип тургаш, амгы автоорук техникумун студент тудуг отрядына ажылдап тургаш ажылгалга киригеш, ол техникумга бир дугаар дипломну бис камгаладывис. Бистиң ынчангы өөренип турган эштеривистен салым-чаянныг тудуг инженерлери үнгенинге өөрүп чоруур мен. Михаил Куулар — Тывада билдингир архитектор, политик, удуртукчу-даа бооп ажылдап чоруур. Езулуг бодунуң мергежилинге бердинген тудуг инженеринге Биче-оол Ооржак хамааржыр. Ынчангы өөренип турган эштеривистин эң бичиизи Биче-оол Ооржак турду, ол бо чылын 60 харлап турар, эң улуувус К.Онгай-оол (Шары) бо чылын 70 харлаан. Юбилейи кирген эштеривиске, солун арнын ажылгап алгаш эш-өөрүнүн мурнундан узун назыны, быжыг кадыкшылды, аас-кежиктиг амыдыралды күзеп каалыңар.

Бичиизинде өөренип келген болгаш Биче-оол Ооржак техникумну дооскаш, Совет Армияга шериг албанын эрттиргеш, "Тыва даг-дугу" тудуг организациязынга мастерлеп ажылдап, күш-ажылчы базымын эгелээн. Чээрби хире чылдар иштинде Ак-Довурак хоорайга ажылдап келгеш, хоорайны чаартып тургузарына төлөптиг үлүг-хуузуң кириген кижилерниң бирээзи. Ол хоорайга ажылдап тургаш тудуг мастеринден тудуг эргелелиниң кол инженеринге чедир депшээң. Экономиктиг кризистин кончуг берге чылдарында Кызыл хоорайга келгеш, "Кызыл тудуг" эргелелиниң начальнигке ажылдай бергенде, оон организакчы салым-чаянныг талазы тодазы-биле илерээн. Кончуг улуг тудуг организациялары буурап дүжүп, оон артып калган эт-севин удуртукчулары үлежип турганы ола болгай. Биче-оол Чадамбаевич "Кызыл тудуг" организациязын билдилг удуртуп, ажылчынарын ажыл чок арттырбаан. Акша-төгерикиң нарын, берге айтырылганы турза-даа, Каа-Хем кудумчузунда хоочуннар бажыңын, Элегест суурда школа тудуу, чаа музей тудуглары дээш, дыка хөй тудугларны ажылгалга кирип, тура-сорукут-ла ажылдаан. Бистиң эш-өөрүвүстүн аразындан бир дугаарында "Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы" деп бедик атка төлөптиг болган.

Кады дооскан эш-өөрүнүн аразындан эң-не хөй чылдарда тудугга ажылдап, мергежилинге бердинген эживис деп үнелеп чор бис. Ажылдап келген чылдарында республиканың тудуг сайыдының бирги оралакчызына чедир депшип ажылдаанынга чоргаарланыр бис. Бо эжим-биле чаңгыс орунга кады хойгажып удуп, Алаштын, Актың оолдары бис деп хөөрежип чордувус ийин. Ажы-биле чугаалаарга, эжим мени кажандаа утпайн чорду. Аныяамада Тес-Хем кожуунга ажылдап чорумда, уруун кужактап алган менээ чедип кээр кижиге болгай. Өске чон аразынга ажылдап-чурттап чораан кижиге өөрүнчүм чүү дээр боор.

Ажыл-ижинден аңгыда, амыдырал-чуртталгазынга езулуг төлөптиг ада бооп чурттап чор. Надежда Сергеевна-биле өг-бүлө тудуп чурттааш (өөнүн ишти эмчи кижиге), хөй уруглары кижикидип өстүрүп, эртем-билигге чедирген.

Улуг оглу ишти ки херектер албанында ажылдап чоруур, уруу — дээди эртемниг эмчи, база бир оглу — адазының изин баскан тудуг инженери, хеймер кызы Тываның күрүне университетин дооскан. Бо өг-бүлениң уругларын көөрге безин онзагай, авазын салгаан эмчи-даа, адазын дөззүн тудугжу-даа бар. "Башкы холдун изин сонгу бут чандыр баспас" деп чоннуң чугаазы шын-дыр ийин.

Тудуг инженери тывынгыр, сагынгыр кижилерниң мергежили боор. Ону езулуг-ла бодунга шингээдип алган кижиге дээрзин Б.Ч. Ооржак бо чурттап келген назынында бадыткаан деп дорту-биле чугаалап болур. Совет үениң планын экономиказындан, черлик рыноктуң берге байдалына безин бодун бадыткап көргүскен. Тудугжунуң шыналдазын шыдап эрткен эжим-дир ийин деп бөгүн дидими-биле чугаалап болур мен. Эжим бо чылын 60 харлаза-даа, ам-даа чымыштыг мергежилден салдынмаан, "Кызыл тудуг" ААН-ниң начальнигинде ажылдавышаан, республиканың бир буянныг тудуу перинаталдыг төптү бо чылын ажылгалга кирир дээш дыка-ла кызып ажылдап чор. Юбилейи кирип турар эжимниң өг-бүлезинге аас-кежиктиг чуртталганы, Актың шапкын суу дег оккур орукту күзевышаан, дараазында одуругларны бараалгаттым.

Тудугжу деп мергежилди
шилип алгаш,
Тура-сорууң чандыр баспайн
шыдап эртин.
Дөртөн чылдар дургузунда
тудуг кырлап,
Төрөл чонга буяныңны
чедирген сен.
Ажыл-ишке могап-туруп
шылавайн,
Алдан арттың бедииң харап
ажып ор сен.
Актың оглу кедек Ооржак
Ам-даа үр-ле чурттап-ла
чор күжүр, эжим.
Көк-көк даглар бүргөп алган
Көктүг-шыктыг төрзөн чери
Артыш-шаанак оңду-биле
айдызап каан,
Актың оглу адын сыкпаан
тудугжу-дур.
Кылганың хөй, эжим сени
үнелээр мен,
Кызымааңны, эрестиңни
хүндүлээр мен.
Чеже чылдар сээң-биле
эдержип келгеш,
Сеткилиңниң бичезин-даа
магадаар мен.
Улу чылдыг эжим сени,
сактып келгеш
Уттур хире эвес-ле чурттап
чор мен.
Эдеришкен чылдарывыс
шылгап каапкан
Эртип келген оруктарывыс
сөгөп чыдар.
Дөртөн чылдар нүүрүңде
эдеришкеш,
Төнмес-батпас төгүлүг
болуп чор бис.
Ажыл-ишти чымыш кылып
иженгештиң,
Ажы-төлдү кижизидип,
өстүрдүвүс.
Кылганывыс көвей ийин деп
мактанмас бис,
Кылырывыс ам-даа хөй деп
бодап алыыл.
Ам-даа бурунгаар-ла
базар дижи,
Аравыста чугаалажып
чору-ла бис.
Ак, Алаш алышкы дег
ийи хемниң
Аразыңга ойнап-хөглөп
чордувус-даа,
Чонун, өөрүн аразыңга
чоргаарланып,
Чолуң чогуң, чорууң бүдүп,
үр-ле чуртта!
Сергей ХЕРТЕК.

САЙЗЫРА-ЛА, "СЕРЕБРЯЯ"

Июль айның төнчүзүндө "Серебряный-профилакторийге эмнээшкин ап, аргалыг болдум. Бо санаторий-профимурнуку чылдарда Каа-Хем хөмүр-дашның ажылдакчыларыны турган. Кризис эге-чадазында бүдүрүлгө бергедээш таварышкаш, профилакторийни Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызынче ш берипкен.

Кадык камгалал яамызының акшаландырышыкы-биле эде кылгаш, 2009 чылда Тыва Республиканың Күрүнениң албан чери болур "Серебрянка" санаторий-профилакторийни ажиткан. Оң кол сорулгазы — Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш дайын хөдөлүшкүннери болуп турган черлерге интернационалчы хүлээлгезин күүседип турган хоочуннарның кадыын экижидип, эмнеп, дыштан-дырары.

Ажылдап эгелээ-ле, чаа-ла үш чыл болуп турар-даа болза, санаторий-профилакторийниң ады алгаан. Оң ажыл-чорудулгазының эки талаларын (түннелдерин) эмнээшкин ап дыштанганнар бедии-биле үнелеп, саналдар дептеринде өөрүп четтиргенин илередип бижи турарлар. Коллективтиң ажылынга хамаарыштыр хомудалдар бижээн чүүлдер ол дептерде чок болду. Ол дээрге коллективтиң ажылдакчыларының эки ажылының түннели-дир деп билдим.

Улуг эмчи О.И. Гостюхина-биле чугаалажырга, дыка-ла эвилең-ээлдек, чазык, биче сеткилдиг эмчи болду. Коллектив 70 ажыг ажылдакчылары: 6 дээди эртемниг эмчи, 13 эмчи сестралары, ажил-агый харыылаар оралакчы, бухгалтерия аппарата, ээлчеглиг ажылдаар столовая ажылдакчылары, санитаркалар, техниктиг ажылдакчылар ажылынга бердинген, харысалга деп чүвени ханызы-биле медресе билер ажылдакчыларлыг коллектив болду. Корумчурум үрээр, ажыл шагы үзер, арагалаар кижиге бо коллективте чок дээрзин улуг эмчи Оксана Ивановна сеткил ханыышкын-биле чугаалап орду. "Тодаргай чижек кылдыр одалга черин барып көрүнер даан, уруглар сады-биле дөмей деп чугаалап болур" — дээрге, барып көрдүм. Шынап-ла, онза-ла чорду.

Кол эмчинин ажыл-агый харыылаар оралакчызы-биле чугаалаштым. Коллективтиң ажылдакчыларының ажылдаарына таарымчалыг байдалды тургузуп турарын, одакчыларның кызымаккай ажылын Орлан Енданович чугаалады. "Негелдени күштелдиреримге, эгезинде таарзынмай турдулар, чоорту биле бергеннер. Быжыг чурум — үре-түннелдиг ажылдың магадылалы-дыр, ажылдаарга-даа чик-тир" — дижи бердилер. Одалга чери делгем, ишти-дашты-даа арыг-силиг, чуртталга бажыңнарының печкалыг дег шевергин кылган үш печкалыг, ээлчештирип ажылдадыр улуг күштүг 5 моторлуг, суг дамчыдар хоолайларының шуптузун аңгы-аңгы өңнер-биле

будуп каан, албан чөдөмөй кылаң-тас бетсиз. Одакчыларның өрээлинде аш-чем кидериг-херекселдер, диван, сандаилар дээр. Тускай чунар душтуг. Ээлчештир одакчылыг. Айда шалыңы 1 чедип турар. Тускай ажыл хандырттыңан. Кандыг-даа кижиге ажытаарымчалыг байдалды бээрге, оон берим дээрзи чугаажок. Чам черлеринде чогаарларлы чажыт эвес, берге ийин. Ындыг албан чодакчылар доктаавас "Серебрянканың" одалга келир одалга сезибелен. Удуртукчу бурч чериниң ажылынга, кылыңгы келинге "Серебрянканы" хамаарылгалыг болза бергедээшкин чокка ажып ийин.

Бо санаторий-профилакторийге чүгле дайын хоочуннаа күш-ажылдың хоочуннаа инвалидтерни база эмнеп дуза дилеп келген аныяк хүлээп ап турар чорду. Өткөн херээжен ээзи 26 харлаан Уран-ооловна нарын келер эрткен. Кезишкын со аныяк иениң үнү читке имнээр турган. Эмнээшкин чоорту үнү үнүп, чугаалап апарган. Бир эртен "Здравствуй" деп мендилежирге, ээ аажок өөрзөн ышкажыл.

Эмнелге чериниң пулу биле келгеннерни халас өрттөн төлээш база эмнеп болур. Хонукта өрттө 130 улуг назылыларга чиип мен он хонук эмнедип, дым. Күш-ажылдың хоочуннаа 5 хонуун 50 хуу чиигелделдим, 5 хонуун халас дыштап ол дээш кол эмчиге сестраларына улуу-биле четтиргенимни солун арны чыштыр илередип олур мен.

Санаторий-профилакторийге келир үеде планы улуг. Санаторийни делгемчидери-биле амгыдап турар столоваяның келер немелде тудуг кылгаш, өрээлдерни таарыштыр ыңчангаш эмнээшкинниң улам экижири. Эмчилерге таарымчалыг байдалды тургузуп санаторий-профилакторийниң дөдү улам чараш кылдыр чыжыдар. Чээли алгаш дуураага ажыл-агый кылып, мал азына ногаа аймаан, картофелы чыгарып планныг.

АВТОРДАН. Коллективтиң ажыл-агый чедишкүннери күзевышаан, бодунуң сүмө киридим. Дууш соонда дыштаныкчыларның хостуг хөй-дүр, оларга культура-массалыг хемчеглер спортчу маргылдаалардан (стол теннисинге, бильярдка, шидыраага) чүге эрттирип болбас деп. Оон аңгы "Шын", "Тувинская правда" солуннарны чагыдып ал күзенчиг-дир.

Коллегалык дугайында сактыышкын

ИЗИН АРТТЫРЫП КААН

Ондар Дукур оглу Охемчик 1937 чылдың август 10-да оолда кирген Сүт-Хөлдүн чечектиг деп черге төрүтүнген. Манчүректин эге шко-азын, Бора-Тайга чеди чыл-аазын, Кызылдың башкы чилищезин база партияның Москвада дээди школазының журналистика факультетин өтөөредилге-биле дооскан.

Ол күш-ажылчы намдарын Даш школазынга эгелээн. Иинити ажылынга идепкей-комсомолчуну Сүт-Хөл айкомунун инструкторунга, өөлзүредил бирги секретарыга депшиткен. Кадыкшылга оолазының өөөредилге эрге-жизинге, директорунга кылдаан. Ол Кызылга көжүп чыгыш, Тыва АССР-ниң со-кал хандырылга яамызының үлүг инспекторунга, "Сукпак" ахостун ажылчын комитетинин аргазынга ажылдап турган.

Ол — хып дээн аныяандан тура, аашкан ажылдан аңгыда, улун-сеткүүлдерге материал оожир, чуруктар салыр кижинанга оң парлалга ажылынга чейки бергени таварылга эвес. Семчик "Тываның аныяктарының" идис эргелекчизинге, 1996-1999 чылдарда "Шын" солунунун үлетпүр идизинге, оон фотокоррес-пондентилеп ажылдап турган. Оон чуруктерин республика солуну-рунга, "Улуг-Хем" сеткүүлге док-амал парлап турган. "Ажылчын-ын аныякшылы" деп баштайгы му 1974 чылда, ийги "Чалыы-ын хоорайы" деп шүлүктөрүнүн ийи-и 1982 чылда чырыкче-ген. Оон шүлүктөрүн орус, кас, якут, кыргыз дылдарга илдуруп парлагылаан. Чырыкче-уп четтикпээн "Ай кырында-ола" деп Манчүрек школазынга-ы өөөренип чораан эш-өөрүнүн-ым-чолунун дугайында бижээн-жузу база бар.

Ондар Дукуровичинин Тывада баспаан чери чок дизе улуг-редиг эвес. Ол, Эрзинин карак-пес сарыг ховуларынга, Хову-сының кара-ногаан эзимне-ге, Мөңгүн-Тайганың кадыр-тагаларына, Тожунун кайгам-чараш тайгаларына, моолдун-уларына-даа чедип барып-аан. Оон шүлүктөрүнүн кол-дырлары — ажылчын, малчын, нчы, тудугжу кижилер. Ынак-л темазын база оюп эртпээн. 1 чылда Эрзинге чорааш, мынча-бижээн:

Чаглак-дыт чок Төре-Хөлге
Саяктадып келбедин бе.
Сагыжыңны сөглээр бодап,
Чадажың-ла турбадың бе.
О.Охемчик — 50 чылдар эге-де болгулаан политиктиг ша-палдан когарааннарның бирээ-Хоозун чогааткан "Сүт-Хөл" ке-инге адазы Ондар Дукурну-ыг черге тудуп аппаарда, ол-е он дөрт харлап турган. Кү-е чаш оол иезинге дузалажыр

"ШЫН" СОЛУННУН РЕДАКЦИЯЗЫНДАН. Ондар Дукурович Охемчик "Шын" солунун эң хөй тиражтыг болгаш хуннун үнер байдалдарында коллективтин кижигүнү болуп, бодунун эвээш эвес күженишкенин, арга-дуржулгазын солунга берип келген. Редакцияның даалгазы-биле сургакчылааш, ол амыдыралдың кайгамчык, эскертинмес талаларын көргүскен фото-чуруктарны эккээр, четпестерни чидии-биле илередип турар шүгүмчүлдерни бижиир турган. Ол езулуг чогадыкчы салым-чаянныг кижини чораан. Оон бижээн чүүлдерин, чогаалдарын номчукчуларның сагыш-сеткилин хөлзедиптер чораан.

Журналист ажылынга бердинген, хөй-хөй аныяктарны ол нарын мергежилге өөретен, төлөтпиг ада, идегелдиг эш Ондар Дукурович Охемчиктин дугайында чырыткылыг тураскаал "Шынчыларның" сагыш-сеткилинде жөвээр арткан.

дээш, Сүт-Хөлдүн Көжээ бааза-зынча мал сүрүп, улус эдерип чо-раан. Чедирер черге малын хү-лээдип, акша-төгериин-даа алган. Могап-шылаан оол удааштың оттуп кээрге, акшазы чок болган. Аьды харын-даа бар болган. Ону-даа кады чораан акыларының бирээзи-ле таарыштырган хевирлиг. Чаш оолду кээргевес, шак ындыг база боор-дур. Улуг ундаравайн, аьдын каш акшага садыпкаш, Абаканнап чанып келген. Бир чыл болганда, актыг адазын хостап үндүрүпкен. Эм-дом дег арыг агаарлыг черинге хостуг шөлзөн чурттап чораан кижини кара-бажыңга хилинчек-тептерге, өл часкан. Аалынга чедип кээрге, улузу оон баксыраанын кайгаан. Ол хевээр чигир аарылыг, хан базыышкынныг апарган бол-гаш, чүгле он чыл ажыр чурттаан...

Ондар Дукур оглу Охемчик амыдыралының сөөлү чылдарын Тываның политиктиг шаажылаалдар төөгүзүнүн музейинге директор-лап, "Мемориал" нийтилин дар-галап ажылдаан. Политиктиг шаа-жылаалдан когараан кижилерниң ажы-төлү, төрелдери хөйү-биле кээп, боттарының сактыышкын-нарын арттырып каан. Музейниң дерилгезин четчелээр дыка көвей чуруктар, документилерни хоол-галап делгээш, оларның дугайында сөзүглелдерни белеткен, солунга чырыдып келген. Ондар Дукур оглу Охемчик чораан болза 75 харлыг турар. Ол төөгүде бодунун изин изеп, ажы-төлүн өстүрүп каан.

О.Д. Охемчиктин журналист, чогаалчы, хөй-ниити ажыл-чорудулгазын бедии-биле үнелээн: "Тыва Республиканың культуразы-ның алдарлыг ажылдакчызы" деп хүндүлүг атты аңаа тывыскаан, ол "Күш-ажылдың хоочуну", "Шылга-раңгай күш-ажыл дээш" деп медальдар-биле шаңнаткан.

XX чүс чылда Тываның алдар-лыг кижилери деп Тыва Республи-каның Күрүне номунда оон нам-дары кирген.

Оон чырык тураскаалын ажы-төлү, чоок кижилери сеткилинде кадагалап чоруур.

Монгуш БАЙЫР-ООЛ,
хоочун журналист.

СПОРТЧУ
ӨЧНУКТЕР

Олимпийжи спорттун про-граммазынча самбо биле сумо хүрежи кирбейн турары хараа-данчыг. Оон башка бистер база медальдар чаалап алыр аргалыг бооп, бодувустун "лезгинкавыс-ты" танчылаар ийик бис. Сумога Тываның мөгелери алдын, мөң-гүн медальдарны алыр-ла турган боор. А самбога? 2012 чылда Россия чемпиону Саян Хертекти адаар болза, хөөредиг эвес. Улуг спортче орукту ажыткан тренери Вячеслав Карбыевич Монгушту ол чылыы-биле сак-тып, утпайн чоруур. Амгы тре-нери Павел Фунтиков-биле октябрь айда Минск хоорайга болуп эртер делегей чемпиона-дынга белеткенип турарлар.

ЧУРУКТА: Россия чемпиону Саян Хертек дзю-дога Олимпий чемпиону дагестан өчнүү Мансур Исаев-биле Москва аэропор-тунда.

ДЕЛГЕРЕ-ЛЕ, УСТУУ-ХҮРЭЭ!

1980 чылдарда "Шын" солунунун культура кил-дизин эргелекчилеп турдум. Ынчан эртемден Хаславская Устүү-Хүрээниң бузундуларыңка кады чоруур журналист дилээрге, редакция чөпшээ-ревээн. Партияның хувискаалчы органы шажынга ындыг хамаарылгалыг турган.

Бо-ла хүрээниң ламазы Алдан-Өшкү Ооржакты 1947 чылда кара-бажыңнаан. Ынчан оон төрели болур фронтучу, Тес-Хемниң Берт-Даг сумузунун секретары Комбуй Чэнекович Ооржак ол ламаның кадайын, оглу Шоюн-оол сугларны бодунче көжүрүп алган. Трак-тористеп, чолаачылап, 73 хар чедир чурттаан Шоюн-оолдун 10 шаа ажы-төлү Самагалдайда, Кызылда чурттап чорлар.

Устүү-Хүрээ ам ажылдап эгелээн. Оон чаражын, чагайын бөмбүрзектин кайызындан-даа келген чүдүкчүлөр болгаш мөгейикчилер магадаан. Мээң даштыкыда чурттап чоруур дун-мам, угбамның уруу журналист Виктория Бээмотка безин маңаа таваржы бердим. А мында келген угбам Опол Шулуу-биле кады Моолдун Кобд хоорайның база-ла мындыг төлөвилелдиг болгаш даш-тын долгандыр 108 субурганныг

хүрээзинге эрткен неделяда чорааш, бо хүрээвистиң база ынчаар хөгжүүрүн чалбарып турдус. 83 харлыг Опол Арбаан-Шыраповна Чадаанадан Устүү-Хүрээге чедир 15 км-ни чадаг кылаштап эрткени онзагай.

Моолдар биле тывалар Кобд шивээзин 1912 чылдың август 7-де манчы-кыдаттан хостаан. Ол тул-чуушкунга Маадыр ат алган Тактан-Маадырны Чөөн-Хемчиктен төлээ эш Чодуу 1938 чылдың июль 2-4 хуннеринде болган ТАР-ның херээннер хуралына мынчаар шүгүмчүлээн: "Шаанда Чадаана-ның Устүү-Хүрээзиниң ламазы Тактан-Камбы, өскелер-даа херээ-жен кижини хүрээ чоогунга ис бастырбас турду". (Хуралдың доктаалы, арын 16).

Хүрээ болгаш хүрээ ажылдак-чылары, чаялгалыг сарыг шажы-нывыс ам ындыг кызагалдан хосталган.

Хүрээниң чүдүкчүлери-ниң бирээзи — ТывКУ-нун философия кафедрасының профессору, ТывКУ-нун көшкүн чоннар лаборато-риязының эргелекчизи, Рос-сияның Буддизм институ-дунун сарыг шажын фило-софиязының хундүлүг док-тору, төөгү эртемнериниң доктору — Николай Абаев.

ДЕЛГЕРЕ-ЛЕ, УСТУУ-ХҮРЭЭ!

Сагыш-сеткил сайзыраткан,
Сарылдыг-ла сарыг шажын.
Чамбы-дипке чаңгыланган,
Чадааның Устүү-Хүрээ:
Оргу чонум, Оран-Тандым,
Ом-мани падме-хум!
Оо, курай! Курай-курай!

Чүдүлге чок улус шаанда
Чүдөдип каан Устүү-Хүрээ.
Хоругдалдан хоорулгаштын
Хостуг болган Устүү-Хүрээ:

Кожумаа:

Тыва чонунуң кежи болуп,
Тыңгарылган Устүү-Хүрээ.
Хөйге-чонга деткиртиргеш,
Хөгжүп оран Устүү-Хүрээ:

Кожумаа:

Он дөрт дугаар Далай-Лама
Оруун актаан Устүү-Хүрээ.
Делегейни дескиндир-ле,
Делгере-ле, Устүү-Хүрээ:

Кожумаа:

Чооду КАРА-КУСКЕ.
24.07.2012 чыл.

Николай Абаев ол-ла кежээ алаак болгаш арыг долган майгынын аразыңга сураглыг хөөмейжи Конгар-оол Ондарга ужуражы берген.

Авторнун тырттырган чуруктары.

Кызыл хоорайга Тыва Республика Хүнүнүң болгаш республиканың "Наадым-2012" малчыннар байырлалының ПРОГРАММАЗЫ

АВГУСТ 14-ТЕ

Киржикчилерниң келири болгаш өг хоорайжыгажын тургузары — Тос-Булакка 8.00—22.00 шактарда;

"Кидисте амыдыралдың хээлери" деп делегейниң III кидис фестивалының кидис салырынга, суй белектерни сиилбириниң, онзагай каасталгаларны кылырынга мастер-класстар — Арат шөлүңге 10.00—16.00 шактарда;

"Кидисте амыдыралдың хээлери" фестивалдың киржикчилери-биле парлалга конференциязы — Арат шөлүңге ТР-ниң Культура яамызының өглеринге 16.30 - 18.00 шактарда;

Байырлыг хурал, көдээ ажил-агыйының мурнакчыларына Тыва Республиканың Баштыңының

шактарда;

"Наадым-2012"-ниң чемпионнарынга байыр чедирери, Тываның Баштыңы шаңнал өглерин тыпсыр — Тос-Булакка "Өглер хоорайжыгажынга" 12.00 шак;

"Он чедиги регионунуң 17 фестивалы" культура төлөвилелиниң тилекчилериниң Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының мурнакчыларына тураскааткан гала-концерти — Тос-Булакка 12.15-15.00 шактарда;

1994-1995 чылдарда төрүттүнген аныяк 128 мөгениң аразына тыва хүреш маргылдаазы — "Хүреш" стадионунга 14.00-18.00 шактарда;

"Ойнаалыңар че!" деп национал оюннарның фестивалы-мөөрейи — Тос-Булакка 17.00-19.00 шактарда;

"Кидисте амыдыралдың хээлери" деп делегейниң III кидис фестивалының түннелдерин үндүрери, дипломнарны тыпсыры, байырлыг концерт — Арат шөлүңге 17.00-19.00 шактарда;

Байырлалдың фейерверги — «Азияның төвү» тураскаалдың чанынга 23.00 шакта;

"Аъттың тулган дерин", "тулган өг" деп мөөрейлер. Улусчу ус-дарган мастерлерниң делгелгези. Суй белектер болгаш национал кухняның аш-чемнериниң ярмарка-садыглаашкыны — Тос-Булакка "Өглер хоорайжыгажынга" хүндөдир.

Август 16-да

"Өг хоорайжыгажының" байырлыг хаашкыны, "Наадым-2012" байырлалдың мөөрейлериниң тилекчилерин шаңнаары, Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының мурнакчыларын шаңнап-мактаары — Тос-Булакка 10.00-12.00 шактарда;

Узун хемчээлге (42 км биле 21 км) марафон чарыжы — "Кызыл-Эрзин" автооруктун 40-ги км-ден эгелээр болгаш "Хүреш" стадионунга келир, 11.00-12.00 шактарда;

Ча-согундан кара адаарынга маргылдаа — Тос-Булакка 11.00—12.00 шактарда;

256 мөгениң аразына национал тыва хүрешке Тыва Республиканың чемпионнады — "Хүреш" стадионунга 13.00—18.00 шактарда;

Чараш кыстарның "Дагына-2012" национал конкурсу — В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга 18.00 шакта.

Күрүне шаңналдарын тыпсыры. Тыва Республиканың Хүнү биле республиканың "Наадым-2012" малчыннар байырлалына тураскааткан республиканың уран чүүлүнүн мастерлериниң байырлал концерти — В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга 18.00 шакта.

Август 15-те

Улусчу уран чогаадылганың, кидистен суй белектер болгаш өске-даа кылыгларның көрүлде-садыглаашкыны, ярмарказы — Арат шөлүңге 10.00 шакта эгелээр;

Аът чарыжының киржикчилерниң чыскаалы, аът чарыштары — Тос-Булакка 9.00—13.00 шактарда;

"Кидисте амыдыралдың хээлери" фестивалдың байырлыг аядыышкыны. В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистериниң киржилгези-биле театржыткан көргүзүг — Арат шөлүңге 10.00—11.00 шакта;

Кожууннардан делегацияларның чыскаалы — Тос-Булакка 10.00 шакта;

"Наадым-2012" республика байырлалының болгаш "Өглер хоорайжыгажының" байырлыг аядыышкыны — Тос-Булакка 10.30-14.00

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар В.О.Куулар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 7650. Чагыр 92. Номери парлалгаже дужааганы: график

эзугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Юбилейиңер-би.

таварыштыр байыр чедирбишаан, эргим ававыска аас-кадыкшылды, ам-даа хөй чыл ававыска өөрүшкү-маңайлы сергек чоруурун йөрээп, ажи-төлү мөгейип тур.

Ажи-төлү, уйнуктары

Когарааннарның кичээнге

ДОКУМЕНТИЛЕР ЧЫЫРЫ ДООЗУЛГАН

2012 чылдың июнь 6-да республиканың девискээринге болган чер шимчээшкенин когараан хамаатыларның барымдаалыг документилен хүлээп алыр болгаш хынаар талазы-биле ажил доозулган.

Ол чер шимчээшкенин соонда муниципалдыг тургузулгар когараан хамаатыларның документилен долдуруп, Россия Федерациязының Чазаның онза байдалдарны болгаш айыыл-халаптың уржуктарын болдурбас болгаш чайладыр талазы-биле курлавыр фондузундан бюджет акшалан-дырышкынын алыр ужурулг өг-бүлелерниң даңзызын тургузуп келген дээрзин сагындыраалы. Оң соонда документилен Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелинче хынаар кылдыр кирип турган.

2012 чылдың июль 25-те Тыва Республиканың Чазаның №227-р айтыышкыны-биле тургустунган ажилчын бөлүктүн кежигүннери бо хүнге чедир 13 административтиг девискээрден (12 кожууннардан болгаш Кызыл хоорайдан) келген барымдаалыг документилен сайгарган. Чуртталга бажыңнарында үрелиишкенин чок болган деп чылдагаан-биле Барыын-Хемчик, Чаа-Хөл, Эрзин, Тере-Хөл, Өвүр кожууннар болгаш Ак-

Довурак хоорай доку кирибзэн.

Баш удур санааның алырга, республиканы удааның материалдыг алыр хамаатыларының зында 11 муң хире киж ол дээрге 11 муниципалд зугуну даңзылары-дыр.

Өнчү-хөреңгизиниң чамдызын чидиргени-баштыр саң-хөө дузазын биле 8 кожуун докум кириген, ол дузамчы кылдыр тургускан даңз республиканың 14 муң чурт кириген.

Күрүнениң чуртталга фикадын алыры-биле бүлөден билдиришкенин бөлүк документилен оларның аразында Би-Х гаш Каа-Хем кожууннар бүлелери бар.

Ажилчын бөлүктүн кежигүннери келир неделяда Москвадагы рерлер, олар Россия Федерациязының Чазаның курлавыр зунда когараан хамаатылар чедирер саң-хөө акшаланды кынын камгалаарлар.

Снежана ШОЙ
Тыва Республиканың болгаш ОБ агентилел информация бөлүгүнүн ниги.

Барыын-Хемчик кожууннун улус өөредилгезиниң хоочуну Б.Өртең-Саловна Хертектин улуг уруу

Людмила Оолаковна

СААЯНЫҢ

элекке мөчээнин төрелдеривиске болгаш чоок кижилер ханы кажыыдал-биле дыңнадып тур бис.

ЧОННУҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Август 14, 15, 16 хүннеринде Наадым байырлалында сады күзөлдиг чонну, улуг-биче бүдүрүлгелерни, бүдүрүкчүлери хууда сайгарлыкчыларны (белеткеп тип каан майгынарга бо садыгларынга херек дериг-херекселге) баш бурунгаар томуй алыры-биле чагыгларны Көдээ ажил-агый яамызында 301 дү өрээлге бээрин дыңнаттывыс.

Харылзажыр телефону: 5-62-85.

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.сч.т № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация

адрынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республи

талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде буртук

Херечилелдин дугаары-ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко,

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакция

туружу-биле дүшпейн барып болур. Айтыглан саннары болгаш өскө

фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.